

Wytze Stellingwerf

Universiteit Leiden
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)

“Een handelaar in 't allegaar?”

Analyse van de keramiek- en glasvondsten uit
scheepswrak OL79, gemeente Dronten

“Een handelaar in 't allegaar?”

Analyse van de keramiek- en glasvondsten uit
scheepswrak OL79, gemeente Dronten

Wytze Stellingwerf

- September 2014 -

Onder begeleiding van: drs. Laura Koehler (Specialist Maritieme vondsten RCE Lelystad)
& dr. Roos van Oosten (Docent *Historical Archaeology*, Universiteit van Leiden)

(Foto voorpagina: Opgraving OL79, IFMAF 2013)

Foto's, figuren en tekeningen door: W. Stellingwerf (tenzij anders vermeld).

Universiteit Leiden

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Voorwoord

Tot in de 19^e eeuw vormden de diepere vaargeulen in de Zuiderzee vrijwel de belangrijkste handelsroute binnen Nederland. Tussen de verschillende kustplaatsen rondom deze binnenzee voeren schippers af en aan om allerhande spullen te vervoeren. De meeste ladingen bestonden uit brandstoffen, bouwmaterialen en agrarische producten (van Holk 1996, 24). Ook kwamen bijladingen van keramiek en tabakspijpen aan boord voor. Sommige schippers concentreerden zich geheel op de handel van keramiek (voorbeeld: scheepswrak OD2). In de loop der tijd zijn veel schepen tijdens onstuimig weer in de Zuiderzee ten onder gegaan. Alleen al in de polders van Flevoland zijn meer dan 400 voornamelijk postmiddeleeuwse scheepswrakken aangetroffen, daarvan is een groot deel reeds geborgen.

Bij een scheepswrak dat in 2013 in de gemeente Dronten is opgegraven is een lading van verschillende bouwmaterialen aangetroffen. Uit de vondsten blijkt eveneens dat de schipper een bijlading tabakspijpen aan boord had. Dit schip (OL79) was echter ook gevuld met vrij veel keramiek. Of al deze keramiek in gebruik was door de opvarenden of dat een deel ervan bestemd was voor de handel, is de vraag. Was de eigenaar van dit schip “Een handelaar in ‘t allegaer?” Het zal blijken uit de resultaten van dit onderzoek.

Alvorens dieper op de vraag in de titel van deze rapportage zal worden ingegaan, rest mij nog een aantal personen te bedanken die een bijdrage hebben gehad in de uitwerking en voltooiing van mijn onderzoek.

Allereerst wil ik drs. Laura Koehler, specialist maritieme materialen, bedanken voor haar enorme inzet bij het begeleiden van mijn stage bij de afdeling Scheepsarcheologie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Lelystad. Dankzij haar konden de keramiek, tabakspijpen en het glas veel eerder dan gebruikelijk beschikbaar worden gesteld voor mijn onderzoek. Tevens heeft ze me veel geïnformeerd en geleerd over de manier van werken en het omgaan met vondsten uit scheepswrakken binnen de afdeling Scheepsarcheologie van de RCE. Ook heeft ze veel moeite en aandacht besteed aan het doorlezen van mijn tekst en het doorvoeren van verbeteringen waar nodig. Mijn dank gaat eveneens uit naar de andere medewerkers van de RCE in Lelystad. Het was een fijne tijd met ze samen te werken en ook zij leerden me vele aspecten van de maritieme archeologie.

Fig. 0.1: “Schipbreuk” door Henri Adolphe Schaep, 1857 (collectie: Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen).

Mariska van der Velde (Rijksuniversiteit Groningen) ben ik hartelijk dankbaar voor haar uitvoerige beschrijving van de niet-keramische- en glasvondsten aan boord van het schip. Ook zij heeft me geholpen met verscheidene literatuurstukken die zeer nuttig waren voor mijn onderzoek.

De volgende personen die ik eveneens wil bedanken voor hun inzet, zijn: Anne van den Heuvel (Rijksuniversiteit Groningen), Melanie Dierks (Fachhochschule Erfurt (D)), Nicole Schoute (Saxion Hogeschool Deventer) en Maarten Streefkerk (AWN). Allen hebben ze geholpen met het puzzelen en lijmen van de scherven uit het scheepswrak, zodat ik naderhand goede foto's en tekeningen van de voorwerpen kon maken.

Tevens hebben Maarten Streefkerk en Laura Koehler voordat het puzzelwerk kon beginnen de duizenden scherven gewassen. Ook daar ben ik hun zeer dankbaar voor.

Prof dr. Andre van Holk, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen, wil ik hartelijk danken voor het vertrouwen dat hij in me had toen hij als supervisor van het project me de eindverantwoordelijkheid over de uitwerking van de keramiek en het glas uit scheepswrak OL79 gaf.

Dan wil ik ook nog de zeer ervaren specialisten dr. Hemmy Clevis - stadsarcheoloog gemeente Zwolle & werkzaam bij SPA uitgeverij - en drs. Jan Thijssen - oud-stadsarcheoloog gemeente Nijmegen - bedanken voor hun komst in Lelystad om de door mij gedetermineerde objecten te bekijken. Tevens hebben zij nog enkele goede aanvullingen en suggesties gedaan bij de juiste beschrijving van het vondstmateriaal en ook zij hebben aandachtig mijn tekst doorgelezen. Eveneens gaat mijn dank uit naar materiaalspecialist drs. Sebastiaan Ostkamp die in de typebepaling van de objecten nog enkele verbeteringen heeft doorgevoerd.

Ten slotte ben ik ook dr. Roos van Oosten, drs. Arjan den Braven en drs. Michiel Bartels zeer dankbaar voor de steun, het aandachtig lezen en hun aanvullingen bij mijn onderzoek.

Zonder al deze hierboven genoemde mensen zou mijn onderzoek niet mogelijk geweest zijn. Ik dank hen allen hartelijk voor de aandacht, geduld en moeite die ze voor mij hebben over gehad.

Het vier maanden durende onderzoek heeft uiteindelijk deze rapportage gebracht, ik wens u veel leesplezier met dit rapport waar ik met veel plezier aan gewerkt heb.

Wytze Stellingwerf

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	9
Leeswijzer	10
2. Onderzoeksopzet en onderzoeksvragen.....	11
3. Informatie over het aangetroffen scheepswrak en de opvarenden.....	13
3.1 Achtergrondinformatie vondstcontext.....	13
3.2 Datering bouw en ondergang.....	14
3.3 Scheepsconstructie, ruimtegebruik en functie.....	14
3.4 Vaargebied.....	15
3.5 Achtergrond opvarenden.....	15
4. Analyse van het vondstmateriaal.....	17
4.1 Toegepaste methodiek	17
4.2 Bronnenkritiek.....	19
4.3 Keramiek	21
4.3.1 verhoudingen.....	21
4.3.2 Functiegroepen.....	23
4.3.3 Vormenspectrum.....	23
4.3.4 Herkomst en productiecentra	41
4.3.5 Vondstverspreiding in het scheepswrak.....	43
4.4 Glas	45
4.4.1 verhoudingen en functiegroepen.....	45
4.4.2 Vormenspectrum.....	45
4.5 Tabakspijpen	47
4.5.1 Cijfermerken	49
4.5.2 lettermerken	50
4.5.3 Beeldmerken.....	51
4.6 Andere vondstcategorieën	53
5. Conclusie.....	59
Literatuur.....	61
Publicaties en artikels.....	61
Geraadpleegde websites.....	65
Bijlage 1 Catalogus van de keramiek en het glas.....	67
Bijlage 2 Tellijst Keramiek.....	93
Bijlage 3 Keramiek vondstverspreiding in scheepswrak OL79.....	97

1. Inleiding

In de zomer van 2013 is in het kader van het IFMAF-project (*International Fieldschool of Maritime Archaeology*) een scheepswrak op kavel L79 in de gemeente Dronten in Oostelijk Flevoland opgegraven. De IFMAF is een samenwerkingsverband tussen het Nieuw Land Erfgoedcentrum, de afdeling Scheepsarcheologie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), de provincie Flevoland, gemeente Lelystad en de Rijksuniversiteit Groningen.

Tijdens een verkennend onderzoek in 1985 werd op basis van enkele vondsten al duidelijk dat het schip met codenaam OL79 aan het eind van de 18^e eeuw in de voormalige Zuiderzee gezonken moet zijn. Door inklinking van de bodem in het gebied dreigde het houten scheepswrak steeds verder uit te drogen, waardoor veel belangrijke informatie over de constructie van het schip verloren zou gaan. Daarom is besloten het wrak in de zomer van 2013 in zijn geheel op te graven en de scheepsconstructie en het te verwachten vondstmateriaal te documenteren.

Ten tijde van de opgraving zijn honderden vondsten geborgen, waaronder een aanzienlijke hoeveelheid fragmenten van keramiek en glas. De hoeveelheid keramiek in dit scheepswrak en met name het opvallende aantal gelijkvormige objecten is tamelijk groot. Het vermoeden bestaat dat een deel ervan mogelijk voor de handel bestemd geweest is.

De vondsten zijn naar het Nationaal Scheepsarcheologisch Depot van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Lelystad gebracht voor conservering en indien nodig restauratie. De fragmenten van keramiek en glas zijn gewassen en per vondstnummer in vondstzakjes in kratten opgeslagen. In het kader van een onderzoeksstage en tevens als onderdeel van mijn masterscriptie-onderzoek voor de Universiteit van Leiden zijn de objecten van deze materiaalcategorieën gereconstrueerd en gedetermineerd. Zodanig is getracht meer inzicht te krijgen in het leven en de materiële cultuur van binnenvaartschippers aan het eind van de 18^e eeuw.

Fig. 1.1: Opgravingslocatie van scheepswrak OL79; bij Dronten (donkerblauw).

Scheepswrak OL79 dateert uit een bijzondere periode waarin ons land in een zeer onstuimige politieke situatie verkeerde. Aanhangers van het conservatieve stadhoudelijke bestuur van Willem V van Oranje stonden rechtstreeks tegenover patriottistische rebellen met democratische vrijheidsidealen. In de jaren '80 en '90 van de 18^e eeuw, de zogenaamde 'patriottentijd', mondten deze strubbelingen in een aantal gevallen uit tot gewapende conflicten. De beide groeperingen; respectievelijk de patriotten en Orangisten, bestookten elkaar echter vooral op papier met stellige pamfletteksten en spotprenten. Eveneens beeldden zij hun propaganda met veel symbolische waarde op gebruiksvoorwerpen af. Dergelijke politiek-getinte voorwerpen uit de late 18^e eeuw zijn bekend uit verscheidene archeologische contexten (onder andere: Baart, Krook & Lagerweij 1986; Bartels, Clevis & Zeiler 1993; Laan 2003; Schrickx 2012). Ook in scheepswrak OL79 zijn propaganda-gerelateerde voorwerpen aangetroffen die met de politieke situatie van het eind van de 18e eeuw in verband staan. Dit is de eerste keer dat dergelijke voorwerpen in een scheepswrak zijn gevonden. Of de objecten verband hebben met de schipper en opvarenden of dat ze onderdeel van de scheepsbelading zijn geweest is één van de belangrijke vragen in dit onderzoek.

In de nu volgende tekst zal de inventaris van het scheepswrak beschreven worden en een beeld worden geschetst van het leven van de opvarenden aan boord van het schip voordat het in de Zuiderzee ten onder ging.

LEESWIJZER

Op de volgende pagina's zullen de resultaten van het determinatie-onderzoek van een groot deel van de vondsten uit scheepswrak OL79 worden gepresenteerd.

Dit verslag is voornamelijk gericht op de keramiek- en glasvondsten uit het schip, daarbij worden ook tabakspijpen betrokken. Tevens wordt een gedeelte gewijd aan enkele bijzondere metaal- en houtvondsten die iets meer kunnen betekenen voor de analyse van de sociaaleconomische en politieke achtergrond van de opvarenden van scheepswrak OL79.

Het eerstvolgende hoofdstuk zal gaan over hoe het onderzoek gestructureerd is, wat het doel is en welke onderzoeksvragen zijn gesteld.

Daarna volgt een kort overzicht van de gegevens van het scheepswrak; hoe lang was het schip in bedrijf, wanneer is het gezonken, hoeveel mensen zaten er aan boord, enzovoort.

Hoofdstuk 4 is veruit het grootste hoofdstuk in deze rapportage en bevat een beschrijving van alle aangetroffen keramische- en glasobjecten. In het begin van dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de toegepaste methodiek en bronnenkritiek, daarna worden alle vondsten per bakselcategorie en vorm beschreven. Aan het eind van dit hoofdstuk wordt nog een aantal vondsten van andere materiaalcategorieën uitgelicht.

Hoofdstuk 5, het laatste hoofdstuk, is de conclusie van dit onderzoek. Op basis van de resultaten worden de vragen uit hoofdstuk 2 beantwoord.

Aan deze rapportage zijn enkele bijlages toegevoegd. Bijlage I bevat een catalogus van de gereconstrueerde keramiek- en glasobjecten, die volgens het Deventer-systeem is opgesteld. Bijlage II bestaat uit een tellijst van de keramiekvondsten. En bijlage III vormt tot slot een overzicht van de vondstverspreiding in scheepswrak OL79.

Fig. 1.2: Patriottistische symbolische spotprent op het vertrek van stadhouder Willem V naar Engeland in maart 1795 (collectie: Atlas van Stolk, Rotterdam).

2. Onderzoekopzet en onderzoeksvragen

Binnen de faculteit archeologie van de Universiteit van Leiden, specialisatie *Historical Archaeology*, is er de module *Internship*, waarbij minimaal drie weken bij een archeologische instantie werkervaring moet worden opgedaan. In het kader van deze module heb ik bijna vier maanden stage gelopen bij de afdeling Scheepsarcheologie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Lelystad. Onder begeleiding van specialisten heb ik zelfstandig de keramiek en glasvondsten uit scheepswrak OL79, dat bij Dronten is opgegraven, gedetermineerd en geanalyseerd.

Behalve dat dit onderzoek een praktische stage is geweest, vormt het ook een deel van mijn afstudeeronderzoek naar de materiële en politieke cultuur van de Nederlandse bevolking in de tweede helft van de 18e eeuw. Dit onderzoek maakt deel uit van één van de negen verschillende archeologische onderzoekscasussen die binnen het afstudeerproject worden behandeld.

Doel van dit onderzoek is vast te stellen wat de sociaaleconomische- en politieke achtergrond van de opvarenden van het schip was en wat de betekenis van de grote hoeveelheid keramiek en glas in het scheepswrak is. Tot op heden is er vrij weinig bekend over het leven en de materiële cultuur van schippers in de late 18^e eeuw. Ook is in Nederland nog nauwelijks diepgaand archeologisch onderzoek gedaan naar deze interessante en onstuimige periode in onze nationale geschiedenis. Deze studie draagt bij aan het doorlopend archeologisch onderzoek naar de materiële cultuur in de Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Door middel van een materiaalstudie zijn de bakselcategorie, herkomst, functie en sociaaleconomische betekenis van alle objecten beschreven. Hiermee wordt een beeld geschetst van de achtergrond van de vroegere opvarenden van scheepswrak OL79.

De determinatie is uitgevoerd met behulp van specialistische literatuur. Het onderzochte vondstmateriaal is uitgewerkt volgens het in 1989 geïntroduceerde classificatiesysteem voor keramiek en glas uit de Late-Middeleeuwen en Nieuwe tijd, beter bekend als het Deventer-systeem¹. Alle objecten zijn volgens een standaard codering in het systeem beschreven. Zo kunnen vondstcomplexen gemakkelijk met elkaar worden vergeleken. Bij een nieuw archeologisch onderzoek worden vaak weer nieuwe keramiek- of glastypen ontdekt. Het Deventer-systeem is daarom continu aan verandering onderhevig. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de meest recente digitale versie van 2012 (Bitter, Ostkamp & Jaspers 2012). In paragraaf 4.1 is de toegepaste methodiek van het determineren volgens het Deventer-systeem uitgebreid beschreven. Bij het beschrijven van scheepsinventarissen wordt doorgaans de indeling volgens Reinder Reinders uit 1988 aangehouden (Reinders 1988). Aangezien keramiek en glas in deze rapportage de meest uitgebreid beschreven categorieën zijn, is ervoor gekozen het Deventer-systeem toe te passen bij de beschrijving. Deze rapportage is tot nu toe één van de weinige waarbij dit systeem wordt toegepast met specifieke betrekking tot de keramiek en glas uit scheepsinventarissen².

Binnen dit onderzoek kunnen de volgende vragen gesteld worden:

- Hoelang is het schip in bedrijf geweest en wanneer is het schip gezonken?
- Hoe was het ruimtegebruik in het schip georganiseerd?
- Welke spullen aan boord zijn voor eigen gebruik geweest en welke objecten waren bestemd voor de handel?
- Wat voor beeld geven de voorwerpen uit het scheepswrak over de sociaaleconomische achtergrond en de samenstelling van de opvarenden aan boord?
- Wat valt erover de politieke identiteit van de opvarenden te concluderen?

¹ Clevis & Kottman 1989. De centrale database achter dit systeem wordt beheerd door de Stichting Promotie Archeologie (SPA), zie: www.archeologie-spa.nl/.

² Reeds gepubliceerde rapportages met betrekking tot keramiek en glas uit scheepswrakken waarbij het Deventer-systeem is toegepast, zijn: Kleij 2009 & Kleij 2012.

3. Informatie over het aangetroffen scheepswrak en de opvarenden

Voorafgaand aan de beschrijving van de inventaris worden het scheepswrak zelf en de mogelijke achtergrond van de opvarenden toegelicht.

3.1 ACHTERGRONDINFORMATIE VONDSTCONTEXT

Het in deze rapportage beschreven scheepswrak op kavel L79 is kort na de drooglegging van Oostelijk Flevoland aan de autoriteiten gemeld op 19 oktober 1959 (Bendijk 1959). Vlak daarna heeft een korte verkenning plaatsgevonden. Het inventariserend veldonderzoek waarbij een groot deel van het achterschip is vrijgelegd is in 1985 uitgevoerd. Hierbij kwamen toen al vrij veel vondsten tevoorschijn. Het schip is eertijds gezonken op ongeveer tien kilometer ten westen van Kampen. Het is gesitueerd in de huidige gemeente Dronten, aan de Hanzeweg 19 (fig. 3.1). Na het verkennend onderzoek is besloten het schip in zijn geheel op te graven, aangezien het zich vrij ondiep onder het maaiveld bevond, de conditie van het hout zeer slecht was en reeds unieke vondsten waren gedaan (van Holk & van der Velde, 2013). Vanaf 4 augustus 2013 heeft een vier weken durende opgraving plaatsgevonden, uitgevoerd in het kader van de IFMAF (*International Fieldschool of Maritime Archaeology*). Het schip met de complete inventaris is toen blootgelegd, de vondsten zijn verzameld en naar het Nationaal Scheepsarcheologisch Depot van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Lelystad gebracht. Aangezien het hout van de scheepsconstructie zodanig slecht bewaard is gebleven, zijn enkel houtmonsters genomen en is het scheepswrak verder niet geborgen. Wel zijn gedetailleerde analoge tekeningen, foto's en een 3d-weergave met een digitale tekenarm van de resterende scheepsconstructie gemaakt (van Holk & van der Velde, 2013).

Fig. 3.1: Gedetailleerde plattegrond van de locatie van scheepswrak OL79 (naar: Van Aalst 2014 (Wikipedia)).

3.2 DATERING BOUW EN ONDERGANG

Tijdens de opgraving in 2013 zijn enkele houtmonsters uit het wrak genomen om met behulp van een dendrochronologisch onderzoek de kapdatum van het scheepshout vast te stellen. Uit de monster-analyse is gebleken dat het hout van de scheepsconstructie gekapt is in 1757 (Jansma 2014). Het schip zal niet lang daarna gebouwd zijn.

Met het verkennend onderzoek in 1985 werd al vastgesteld dat het schip aan het eind van de 18^e eeuw was vergaan. Deze veronderstelling is gebaseerd op zogenaamde bakenloden die in het scheepswrak aangetroffen (fig. 3.2). Schippers moesten jaarlijks vuur- en bakengeld betalen voor onderhoud aan tonnen en bakens op de Zuiderzee (Wijsenbeek, 1996, 18-19). De Zuiderzee was verdeeld in verschillende vaarwatergebieden, voor elke zone moest apart bakengeld worden betaald. De schippers kregen een loodje als bewijs dat ze aan de betalingsverplichting voldaan hadden. Op de bakenloden stond een jaartal. Elk jaar diende de schipper de loden weer in te leveren, alhoewel deze verplichting meestal werd verzuimd. Het vroegste jaartal op de loodjes die tijdens de verkenning waren aangetroffen, was 1786 en het jongste jaartal was 1795. Tijdens de archeologische opgraving van 2013 werden nog meer bakenloden gevonden, daarbij was het jongste jaartal 1796. Hieruit kan worden geconcludeerd dat het schip in ieder geval in of net na 1796 is gezonken (van der Velde, *in prep.*, 30, 68). Op basis van de kapdatum van het hout en de veronderstelde zinkdatum kan worden vastgesteld dat het schip ten minste 35 jaar in bedrijf was, voordat het ten onder ging.

Het schip is afgezonken op een veenrug in de Zuiderzeebodem, waardoor het niet dieper kon wegzakken. Ook is het wrak naar bakboord gekanteld op de bodem terecht gekomen. Ter plekke was de Zuiderzee gemiddeld 2,6 meter diep bij laag water. Met springtij kon de zeespiegel nog tot wel 78 cm lager dan normaal zijn. Dit zou betekenen dat het scheepswrak waarschijnlijk gedeeltelijk vrij gelegen heeft met springtij, en dat het gemakkelijk te bereiken was (van der Velde, *in prep.*, 63). Aanmerkelijk is dat men in het verleden delen van de scheepsloading- en inventaris heeft getracht te bergen, waardoor de compleetheid van de aangetroffen inventaris de archeologen een vertekend beeld geeft. Ook door de ligging onder slagzij kunnen voorwerpen en lading zijn weggespoeld.

3.3 SCHEEPSCONSTRUCTIE, RUIMTEGEBRUIK EN FUNCTIE

Het scheepswrak was tijdens de opgraving niet meer helemaal compleet. Van het waarschijnlijk oorspronkelijke circa 20 meter lange schip is in de lengte 16,5 meter bewaard gebleven. De breedte van de scheepsromp bedraagt 4,5 meter. Delen van het achterschip en de stuurboordzijde ontbraken (bijlage III).

De gevonden bakenloden in het scheepswrak zijn niet alleen voorzien van een jaartal, het formaat en de vorm van deze objecten duiden ook op de hoogte van de belasting die moest worden betaald. De hoogte van de belastingen verschilde per scheepstype en de hoeveelheid last die een schip kon dragen. In sommige gevallen stond het te betalen bedrag op de loodjes. Op basis van deze kenmerken kan vastgesteld worden dat het schip minimaal 20 last kon vervoeren. Zowel het laadvermogen als het oorspronkelijke scheepsformaat wijzen op een type tjalkachtig vrachtschip (van der Velde, *in prep.*, 73-74). In het midden van het schip bevond zich een laadruim. Hier lag in de richting van het achterschip een lading tweedehands Rijnlandse leisteen met een totaalgewicht van 954 kilogram en tegen het voorschip aan een lading groengekleurd vensterglas met een totaalgewicht van 112 kilogram (van der Velde, *in prep.*, 54-55). Naast deze bouwmaterialen had de schipper een bijlading tabakspijpen aan boord van minimaal 125 exemplaren. Het gewicht van de lading betrof slechts een fractie van het oorspronkelijke laadvermogen van het schip. Dit zou de aanname kunnen bevestigen dat een deel van de scheepsloading al in het verleden is geborgen.

In het voorschip was de stookplaats gesitueerd, er zijn op die plek twee gietijzeren haardplaten en 28 tingeglazuurde tegels geborgen. Deze tegels maakten vermoedelijk deel uit van de achterwand van de stookplaats. Deze plek kan beschouwd worden als kombuis en eetruimte in het schip. Het achterschip heeft op basis van de daar aangetroffen vondsten waarschijnlijk gediend als woon- en werkruimte.

Fig. 3.2: De bakeloden die bij de verkenning in 1985 zijn aangetroffen (foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

3.4 VAARGEBIED

Een ander interessant item dat in verband staat met de bakeloden is het feit dat ze informatie geven over de vaarroute van het schip. Aangezien de bakeloden voor een specifiek gebied gelden, kunnen ze aangeven waar de schipper langs heeft gevaren. De schipper heeft veel plaatsen aangedaan. De belangrijkste route lijkt te gaan van in ieder geval één van de Friese Zuiderzeekustplaatsen (Harlingen, Makkum, Workum, Hindeloopen of Stavoren) via de zuidwestelijke Zuiderzee naar Leiden of omstreken en weer terug. Een groot deel van de loodjes, gedateerd tussen 1786 en 1796, is van het Amelander Zeegat, de *Suyderzeese Vuurbakens* en van Leiden. Bakeloden uit 1795 laten een andere route zien, namelijk wederom van het Amelander Zeegat (Harlingen en/of de andere Friese Zuiderzeekustplaatsen) via verscheidene Zeeuwse steden naar Sas van Gent (het huidige Zeeuws-Vlaanderen) (van der Velde, *in prep.*, 30-31, 69-72). Hoewel vastgesteld kan worden dat de schipper langs deze routes heeft gevaren, is het niet mogelijk te bewijzen dat hij ook Kampen, Zwolle, Hasselt, Blokzijl, Zwartsluis en Kuinre heeft aangedaan. Voor deze plaatsen moest telkens als een schipper langs voer belasting betaald worden en er werd geen bewijs voor de jaarlijkse betaling verstrekt (van der Velde, *in prep.*, 69-70; Wijsenbeek, 1996, 41). Aangezien het schip tien kilometer ten westen van Kampen is gezonken is het mogelijk dat het schip ook vaker in deze richting gevaren heeft.

3.5 ACHTERGROND OPVARENDEN

Een aantal vondsten uit het scheepswrak kan duidelijkheid scheppen over het aantal opvarenden aan boord. Zo zijn minimaal vier paar schoenen, één paar klompen en twee paar schaatsen gevonden. De verschillende maten van de schoenen duiden op in ieder geval drie verschillende personen, mogelijk vier. Verder zijn er vier lepels en drie tabaksdozen gevonden die eveneens voor drie tot vier opvarenden zouden kunnen pleiten. Er zijn geen overtuigende aanwijzingen voor vrouwen of kinderen aan boord. De tabaksdozen en de schoenen en schaatsen met grotere maten wijzen vooral op een bemanning van (jong)volwassen mannen (van der Velde, *in prep.*, 81-84).

Vijf loodjes van de *Suyderzeese Vuurbakens* zijn gestempeld met de letters PP. Deze letters staan voor de initialen van de schipper. Bij de *Suyderzeese* bakeloden was het verplicht de initialen van de schipper erin te kloppen (van der Velde, *in prep.*, 31). Eén van de andere in het scheepswrak gevonden loodjes diende als bewijsmiddel van betaling voor het mogen passeren van de sluis bij Spaarndam, ten westen van Amsterdam. Het loodje dateert uit 1795. In de archieven van het Hoogheemraadschap van Rijnland zijn grote delen van de sluisboeken van Spaarndam bewaard gebleven. Hierin werden de personen genoteerd die door de sluis voeren en belasting hadden betaald. Archiefonderzoek³ leverde twee namen met de initialen PP op die in 1795 meerdere malen door de sluis van Spaarndam zijn gevaren.

³ Met dank aan Maarten Streefkerk en Mariska van der Velde.

Het gaat om Pieter Pieterse van der Knokke, geboren in 1754 in Hoorn en met een onbekende sterfdatum, en Pieter Jacobsz. Pondman, geboren in 1751 in Westzaan en op 75-jarige leeftijd (1826) overleden in Zaandam. Aangezien de initialen van voor- en achternaam voor het kloppen van de bakenloden golden en niet het patroniem, lijkt Pieter Jacobsz. Pondman als mogelijke schipper van OL79 meer voor de hand te liggen (van der Velde, *in prep.*, 74-75).

Op basis van de aanwezige stookplaats en een grote hoeveelheid gebruikskeramiek aan boord kunnen we aannemen dat de opvarenden voor langere tijd op het schip verbleven of wellicht zelfs er hun vaste woonplaats hadden. Het gaat hier mogelijk om een schipper die eigenhandig, actief in de *wilde vaart*, ladingen op bestelling meenam en ze over de Zuiderzee vervoerde. Bij de *wilde vaart* was de schipper verantwoordelijk voor zijn eigen lading, dit begrip staat tegenover de georganiseerde *beurtvaart*, waarbij vaste tarieven en vaste trajecten werden onderhouden. Rond 1800 betrof de *beurtvaart* slechts 10% van de totale Nederlandse binnenvaart (van Holk 1996, 22-23).

4. Analyse van het vondstmateriaal

Op de volgende pagina's komen de aangetroffen objecten van keramiek, glas en de tabakspijpen uit de inventaris van scheepswrak OL79 uitgebreid aan bod. Tot slot wordt nog een deel gewijd aan enkele vondsten uit andere materiaalcategorieën. Aan de hand van de teruggevonden voorwerpen kan een beeld worden geschetst van de sociaaleconomische- en politieke achtergrond van de personen die met dit schip tot circa 1796 over de Zuiderzee voeren. Alle keramiek- en glasobjecten zijn volgens het Deventer-systeem beschreven. In de volgende paragraaf wordt de methodiek ervan behandeld. De beschrijving van het materiaal is ingedeeld in baksels⁴. De volgorde van de verschillende baksels is opgesteld volgens de lijst die in de digitale versie van het Deventer-systeem staat (Bitter, Ostkamp & Jaspers 2012, 8). Binnen het vondstcomplex is een verdeling gemaakt op verhoudingen in aantallen⁵, op functiegroepen⁶ en ten slotte op het vormenspectrum per baksel in alfabetische volgorde⁷. De verdeling in functiegroepen is grotendeels gebaseerd op de indeling van Carmiggelt (1993, 72). Het door hem genoemde 'tafelgerei' wordt in deze rapportage echter nog onderscheiden in eetgerei en drink- en schenkgerei. Verder is een deel gewijd aan de vondstverspreiding binnen het scheepswrak, de herkomst en vervaardigingswijze van de objecten.

4.1 TOEGEPASTE METHODIEK

In deze paragraaf zal wat dieper op de uitvoeringsmethodiek van het Deventer-systeem worden ingegaan.

Bij de determinatie van de keramiek en het glas is het vondstmateriaal van het scheepswrak per bakselgroep ingevoerd in een determinatiedatabase. Hierbij is gebruik gemaakt van de meest recente digitale versie van het Deventer-systeem (Bitter, Ostkamp & Jaspers 2012). Dit systeem wordt voornamelijk toegepast op voorwerpen van keramiek en glas uit de Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Tabakspijpen zijn niet in het Deventer-systeem opgenomen (Bartels 1999, 519).

Het vondstmateriaal is tijdens de archeologische opgraving contextueel met coördinaten ingemeten. Bij de uitwerking van het vondstmateriaal zijn de keramiek- en glasscherven en de pijpfragmenten per vondstnummer in de database ingevoerd. De determinatiedatabase bestaat uit 444 records betreffende keramiek, 69 records voor het glas en 83 records voor de tabakspijpen. Elk ingevoerd record is gekoppeld aan een volgnummer, dat bekend staat als het AW_DEV-, GL_DEV-, of KER_PUIP-nummer (Aardewerk_Deventer-systeem-, Glas_Deventersysteem- en Keramisch Object_Pijp-).

Alvorens het vondstmateriaal is ingevoerd zijn de losse fragmenten bij elkaar gezocht en gelijmd. Op deze manier wordt de vorm van het profiel (zijaanzicht) van de voorwerpen beter herkenbaar, zodat gemakkelijker een type aan een object toegekend kan worden. De scherven van de verschillende voorwerpen zijn verspreid in het voor- en achterschip aangetroffen. Bij het verzamelen werden de vondstzakken met een specifiek vondstnummer dan ook gevuld met scherven van vele verschillende objecten. De gepuzzelde objecten zijn vrijwel allemaal uit verschillende vondstnummers opgebouwd. Het vondstnummer met de meeste of grootste scherven van een voorwerp is het leidende vondstnummer voor het object geweest. Zo is een vondstlocatie in het scheepswrak per object toegekend. In de determinatiedatabase is bij het leidende vondstnummer, dat weer gekoppeld is aan een specifiek volgnummer dan ook een volledige beschrijving van alle kenmerken van het object genoteerd. De overige passende scherven, gekoppeld aan een specifiek vondstnummer, zijn in de determinatiedatabase niet zo uitgebreid beschreven. In het veld "opmerkingen" is dan genoteerd dat die fragmenten bij het leidende vondstnummer, met specifiek volgnummer, passen of horen.

⁴ Bijvoorbeeld: steengoed, roodbakend aardewerk en porselein.

⁵ Minimaal Aantal Exemplaren en Maximaal Aantal Exemplaren (zie paragraaf 4.1).

⁶ Bijvoorbeeld: drink- en schenkgerei, eetgerei en voedselbereiding.

⁷ Bijvoorbeeld: borden, kannen en zalfpotten.

Om bij de keramiek het aandeel te kunnen bepalen van elke bakselcategorie of elk vormtype zijn verschillende kwantificatiemethoden toegepast. Van elk baksel is het aantal fragmenten (n) geteld. Deze zijn weer onderverdeeld in rand-, wand-, bodem- en oor- of tuitfragmenten. Scherven met een oppervlak kleiner dan 1 cm^2 zijn niet meegerekend in de kwantificatie, omdat ze als gruis worden beschouwd. Van elke aangetroffen keramiekcategorie is het Minimaal Aantal Exemplaren (MinAE) op basis van randfragmenten en bodemfragmenten en het Maximaal Aantal Exemplaren (MaxAE) bepaald. De passende fragmenten van eenzelfde voorwerp worden gezamenlijk tot maximaal één exemplaar gerekend, omdat het om één voorwerp gaat. Alle losse scherven, waarvan onduidelijk is van welk object ze deel hebben uitgemaakt, worden echter tot verschillende exemplaren gerekend. Naast de standaard kwantificatiemethoden is ook het resterende randpercentage van de randfragmenten berekend (*estimated vessel-equivalent, oftewel: eve*). Hiermee kan de compleetheid van de aangetroffen objecten per baksel bepaald worden. Het *eve* van een geheel compleet voorwerp is 100%, oftewel 1,0. De relatieve compleetheid van het totaal aantal aangetroffen voorwerpen per bakselcategorie wordt berekend door het *eve* te delen door het MinAE. Alle kwantificatiemethoden zijn in een tabel en in een kwantificatiegrafiek weergegeven (tabel 4.1 & fig. 4.2). Zo is een duidelijk overzicht gevormd van de hoeveelheid aangetroffen scherven van elke keramiekcategorie (den Braven 2012, 64).

Er is gekozen om zowel het Minimaal Aantal Exemplaren op basis van rand- en bodemfragmenten als ook het Maximaal Aantal Exemplaren van elke keramiekcategorie in de beschrijving te noteren. Dit is gedaan om de verhoudingen van het vondstmateriaal uit dit onderzoek met elkaar en met de resultaten van andere onderzoeken die eveneens volgens het Deventer-systeem zijn uitgewerkt⁸ te kunnen vergelijken. Het nadeel van de bepaling van het Maximaal Aantal Exemplaren is echter wel dat bepaalde baksels vanwege een grotere breukfactor van een object daarmee oververtegenwoordigd worden. Vandaar dat het Minimaal Aantal Exemplaren in de meeste gevallen bij de aantallenbepaling leidend is.

Aan het eind van deze rapportage zijn een catalogus met geselecteerde objecten (bijlage I), een tellijst (bijlage II) en een overzicht van de vondstverspreiding in het schip (bijlage III) opgenomen. De objecten uit de catalogus zijn geselecteerd op basis van compleetheid, bijzonderheid en herkenbaarheid. Vanwege vormvariaties (onder andere verschillen in formaat en decoratie) zijn sommige types meerdere keren in de catalogus opgenomen. Nieuwe types voor in het Deventer systeem zijn ook in de catalogus opgenomen. In de tellijst zijn de nieuwe types lichtblauw gekleurd (bijlage II). De herkenbare keramiek- en glastypes zijn voorzien van een specifieke codering uit het Deventer-systeem die is opgebouwd uit: 'bakselcode-naam van het voorwerp-typenummer'. Zo wordt een roodbakend bord van een bepaald type bijvoorbeeld "r-bor-3" genoemd. De "r" staat voor roodbakend aardewerk, de afkorting "bor" staat voor bord en het nummer "3" staat voor het type, zoals gedefinieerd in het Deventer systeem (zie: Bitter, Ostkamp & Jaspers 2012, 259). De betekenissen van de codes van de bakselcategorieën die in dit scheepswrak zijn gevonden worden vermeld in de eerste kolom van tabel 4.1.

⁸ Bijvoorbeeld: Ostkamp & Van Benthem 2004.

4.2 BRONNENKRITIEK

Voordat het vondsmateriaal uit de complexen in het de volgende paragrafen uitgebreid aan de orde zal komen, is er nog een aantal valkuilen bij het onderzoek naar archeologische scheepsinventarissen waarmee rekening moet worden gehouden.

Het onderzoek naar keramiek en glas uit scheepswrakken levert over het algemeen andere resultaten op dan vondsmateriaal uit een beerput in urbane context. Scheepsarcheologisch onderzoek heeft een paar grote voordelen. Bij een catastrofe, zoals een schip dat ten onder gaat, vindt een momentopname plaats. Vrijwel alle bezittingen van de opvarenden verdwijnen doorgaans onder de zeespiegel. De spullen die zich in een scheepswrak bevinden, zijn tot het moment van zinken nog 'in actie', zoals van Holk het beschrijft (van Holk 1996, 12).

Een scheepswrak is daarmee een gesloten vondstcomplex en kan als een tijdschapsule beschouwd worden. Het gaat bij een scheepsinventaris ook niet om afval, wat in een beerput in stedelijke context gebruikelijk is, maar om bruikbare objecten (van Holk 1996, 12).

Verder is de vochtige omgeving waarin de meest scheepswrakken zich bevinden een uiterst positieve factor voor het conserveren van organische materialen. Kleding, meubilair en andere objecten van textiel, leer en hout worden veel minder snel aangetast door oxidatie.

Hoewel uit het bovengenoemde geconcludeerd kan worden dat het vondsmateriaal uit een scheepswrak vaak een completer beeld van de materiële cultuur geeft dan de vondsten uit een beerput, zijn er verschillende natuurlijke en antropogene processen die dit beeld sterk kunnen vertekenen. Het leeuwendeel van de opgegraven scheepswrakken in Nederland bevindt zich in de polders van Flevoland. Wegens een aanhoudende inklinking van de grond dreigen verscheidene scheepswrakken en hun organische inhoud totaal te verdwijnen van de archeologische kaart (van Holk 1996, 15). Objecten van keramiek en glas worden overigens veel minder aangetast door oxidatie.

In het verleden heeft men ook getracht delen van scheepswrakken of de inventarissen ervan te bergen. Dit deed men vanwege de geldwaarde van bepaalde objecten of wegens het feit dat het obstakels waren in de vaarroutes (van Holk 1996, 15). Vissers hebben eveneens meegedragen aan de onbewuste afbraak van scheepswrakken door met hun visnetten over de zeebodem te slepen. En ten slotte hebben boeren na de inpoldering ook met hun ploegen weer delen van wrakken vernietigd.

Materiaal uit scheepswrakken kan tevens verspoeld raken en in andere scheepswrakken terecht komen, zodat soms voorwerpen in wrakken worden gevonden die honderden jaren ouder kunnen zijn dan het schip en zijn oorspronkelijke inventaris zelf (pers. comm. A. Vos, 2014).

Behalve dat in het verleden veel processen hebben bijgedragen aan het (deels) verdwijnen en verspoelen van scheepswrakken en hun inventarissen, hebben ook archeologen een deel in de vorming van een vertekend beeld. Hoewel in het algemeen alle vondsten worden gedocumenteerd, kon, vooral toen scheepsarcheologie en conservering in de jaren '40, '50 en '60 van de 20^e eeuw nog in haar kinderschoenen stond, niet alles worden geconserveerd (van Holk 1996, 15).

Verder bestaat er nog een verschil tussen het leven aan boord en het leven in een woonhuis op het vasteland. De schippersbevolking, zonder vaste woon- of verblijfplaats, stond los van de walsamenleving en vormde daarmee een eigen subcultuur (van Holk 1996, 15). Dit betekent ook dat men vaak andere spullen gebruikte binnen het huishouden. Zo lijkt het erop dat schippers vaker tweedehands keramiek of tweede keus-keramiek aan boord gebruikte, omdat het risico op breuk groter is op sterk golvend water dan in een stabiel woonhuis (Carmiggelt 1993, 79 (noot 51)). De ruimte in een schip was kleiner en men had minder meubilair aan boord dan in een huis op het vasteland. Ook bestaat er een grotere mogelijkheid dat de keramiek die in een schip wordt aangetroffen voor de handel bestemd was.

4.3 KERAMIEK

4.3.1 VERHOUDINGEN

In totaal zijn 2494 fragmenten keramiek aangetroffen in het scheepswrak. Zowel in het voor- als in het achterschip is een grote hoeveelheid scherven gevonden. In het middendeel, het laadruim, zijn geen objecten van keramiek aangetroffen (bijlage III). Het minimaal aantal exemplaren van de aangetroffen keramiek in het schip bedraagt 104 en er komen maximaal 336 objecten voor.

Van de gevonden scherven is roodbakkerd aardewerk veruit het meest vertegenwoordigd. Het MinAE van het roodbakkerd aardewerk bedraagt 45 (43% van het totaal) (fig. 4.1). Deze overheersende hoeveelheid is gebruikelijk voor deze bakselcategorie, aangezien de roodbakkerde klei tot in het eind van de 19^e eeuw werd toegepast voor het meeste gebruiksaardewerk in de keuken en het huishouden. De volgende categorie die qua aantallen de helft kleiner is dan het roodbakkerde aardewerk is Engels industrieel wit aardewerk met een minimale hoeveelheid van 22 exemplaren (21%). Ook industrieel zwart aardewerk en industrieel steengoed uit Engeland komen in het scheepswrak voor, ze maken gezamenlijk 3% van de totaal aangetroffen keramiek uit. Industrieel geproduceerde keramiek uit Engeland vormt een nieuwe categorie in vondstcomplexen uit de tweede helft van de 18^e eeuw (Bartels 1999, 238) Aziatisch porselein vertegenwoordigt een MinAE van 13 (12%) en het Duitse steengoed bestaat uit minimaal 11 exemplaren (11%). De overige bakselcategorieën beslaan 11% van het totale MinAE.

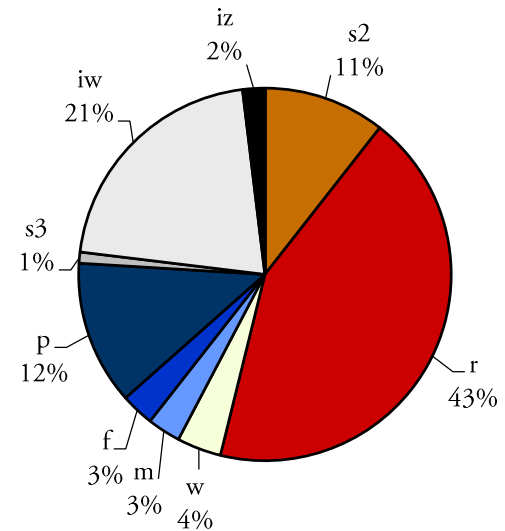

Fig. 4.1: Overzicht van het minimaal aantal exemplaren van de aangetroffen keramiekcategorieën, totaal MinAE = 104.

Ook wat betreft het MaxAE stijgt roodbakkerd aardewerk boven de andere categorieën uit. Er zijn maximaal 136 exemplaren vastgesteld (41% van het totaal). Het Aziatisch porselein neemt een enorme stap van minimaal 13 naar maximaal 94 exemplaren (28%). Deze grote hoeveelheid is echter zwaar overdreven, vanwege het feit dat deze materiaalcategorie sterk gefragmenteerd is geraakt. Van het porselein konden veel kleine scherven niet bij elkaar gepuzzeld worden. Het minimaal aantal vastgestelde exemplaren van deze categorie is dan ook vele malen accurater dan het MaxAE. De volgende grote categorie is het Engels industrieel wit aardewerk met een MaxAE van 68 (20%). Ook deze hoeveelheid is sterk overdreven. Het steengoed beslaat maximaal 24 exemplaren (7%). Van de overige bakselcategorieën zijn met uitzondering van de faience evenveel maximaal als minimaal aantal exemplaren vastgesteld (tabel 4.1). Dit betekent dat van alle aangetroffen keramiekfragmenten van een bepaald baksel duidelijk is dat ze tot eenzelfde voorwerp toebehoord hebben.

Categorie	Bakselcode	aantal (n)	MaxAE	MinAE	eve (rand)	Compleetheid
steengoed met glazuur/engobe behandeld	s2	194	24	11	8,72	79 %
roodbakkerd aardewerk	r	1620	136	45	35,19	78 %
witbakkerd aardewerk	w	18	4	4	1,22	31 %
tinglazuuraardewerk – majolica	m	90	3	3	2,64	88 %
tinglazuuraardewerk – faience	f	29	4	3	0,72	24 %
Aziatisch porselein	p	325	94	13	7,80	60 %
Engels industrieel steengoed	s3	3	1	1	0,95	95 %
Engels industrieel wit aardewerk	iw	180	68	22	16,93	76 %
Engels industrieel zwart aardewerk	iz	35	2	2	1,96	98 %
Totaal	-	2494	336	104	76,13	73 %

Tabel 4.1: Overzicht van de aangetroffen keramiekcategorieën in scheepswrak OL79.

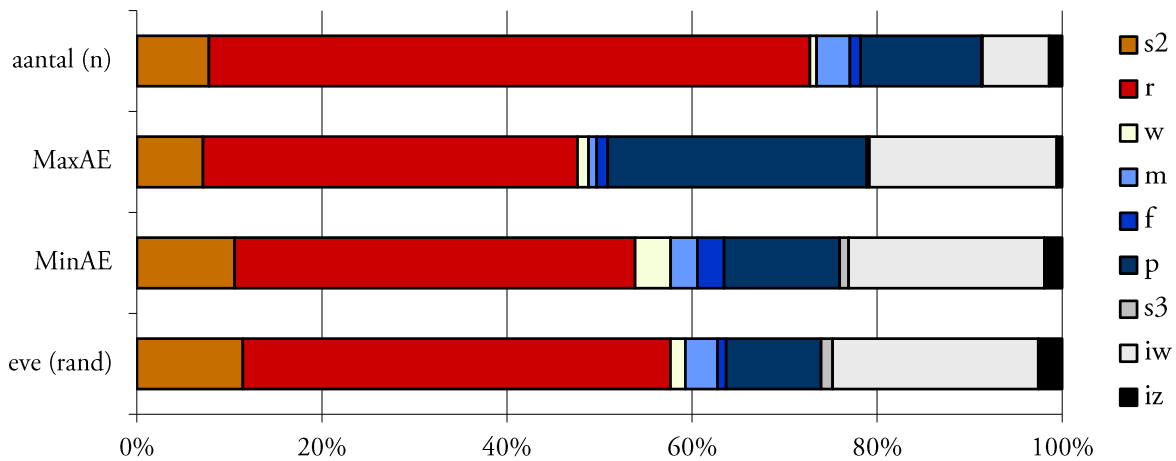

Fig. 4.2: Overzicht van de verhoudingen van de verschillende keramiekcategorieën uit scheepswrak OL79 per methode van kwantificeren.

Als een blik wordt geworpen op het randpercentage (*eve*) van de aangetroffen keramische objecten, dan valt de relatieve compleetheid van de voorwerpen op. Van de 104 voorwerpen (MinAE = 104) bedraagt het totale *eve*: 76,13. Dit zou betekenen dat in verhouding 73% van het totaal aangetroffen objecten compleet is aangetroffen. Uit de kwantificatie (tabel 4.1) valt op te maken dat van enkele categorieën slechts een aantal kleine scherven is gevonden en dat een aantal categorieën vrijwel compleet bewaard is gebleven. De objecten van faience (24% compleet) en witbakkend aardewerk (31%) zijn in verhouding grotendeels fragmentarisch aangetroffen. Engels industrieel steengoed (96%) en zwart aardewerk (98%) zijn zeer compleet teruggevonden, dit is echter ook te wijten aan het kleine aantal voorwerpen dat van deze categorieën is gevonden. De overige baksels zijn verhoudingsgewijs ook zeer compleet aanwezig. Doorgaans is relatief drie kwart van alle voorwerpen per categorie compleet.

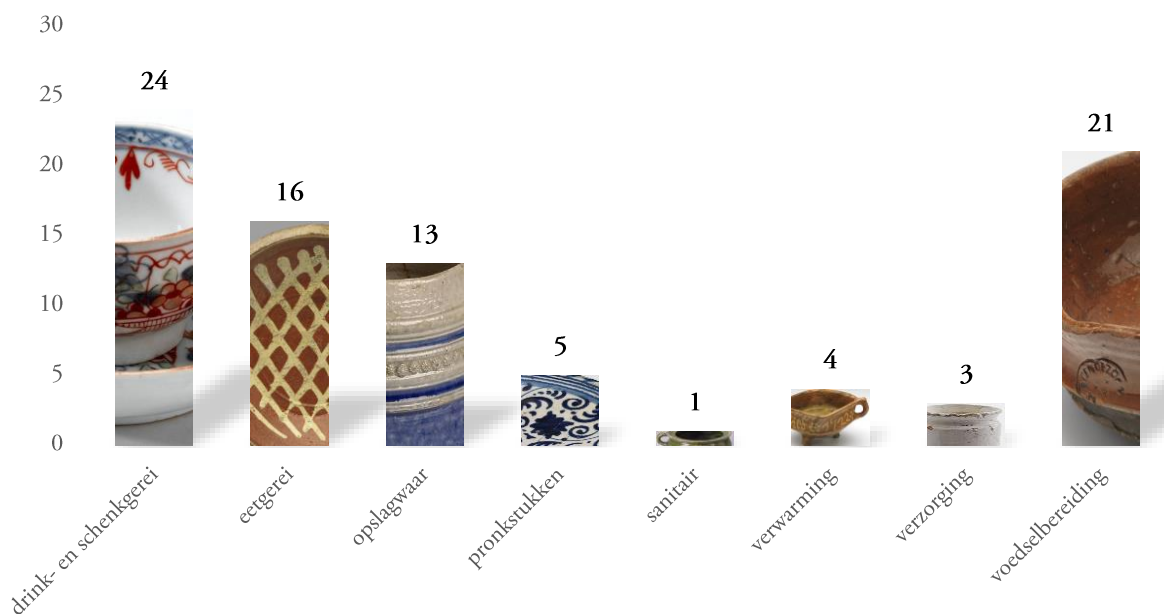

Fig. 4.3: Verhoudingen in functiegroepen van de keramiek op basis van MinAE uit scheepswrak OL79. N.B.: Het minimaal aantal exemplaren van de functiegroepen wijkt af van het totale MinAE van alle bakselcategorieën, dit is te wijten aan het feit dat niet alle fragmenten als specifieke vormen herkend kunnen worden. Eveneens zijn bij elkaar passende theekoppen en -shotels en de theepot met deksel als één exemplaar beschouwd. Totaal MinAE is hier: 87.

4.3.2 FUNCTIEGROEPEN

In het scheepswrak zijn allerhande objecten van keramiek met uiteenlopende functies aangetroffen (fig. 4.3). Drink- en schenkgerie en voorwerpen die dienden voor de voedselbereiding maken het grootste deel van de keramiek-assemblage uit. Daarop volgen eetgerei en opslagwaar. Het drink- en schenkgerie, verdeeld in onder andere delen van verschillende thee- en koffieserviesjes, een kan en een beker, bestaat uit minimaal 24 objecten (28% van het totaal); daarbij zijn theekoppen- en schotels met dezelfde decoratie als sets beschouwd, gezamenlijk zijn ze als één exemplaar gerekend. De categorie voedselbereiding, bestaande uit pannen en beslag- of roompotten, omvat 21 voorwerpen (24%). Eetgerei, dat bestaat uit borden en papkoppen, vormt een hoeveelheid van 16 exemplaren (18%). En opslagwaar, gekenmerkt door grote kruiken, flessen en voorraadpotten van steengoed, omvat 13 objecten (15% van het totaal). Deze vier categorieën passen heel goed in de keuken, of zoals men het aan boord van een schip noemt: de kombuis. Het meeste materiaal dat diende voor de voedselbereiding is in het voorschip aangetroffen (bijlage III). Aangezien hier ook een haardplaats is aangetroffen maakt het aannemelijk dat de kombuis in dit deel van het schip was gesitueerd. De overige functiegroepen beslaan een klein deel van het aangetroffen vondstmateriaal (gezamenlijk 15% van het totaal). Er zijn fragmenten van minimaal vijf pronkborden gevonden, verder komen van de categorie verzorging drie zalfpotten en van de categorie verwarming twee vuurtesten en twee komforen in het scheepswrak voor. Tot slot is één pispot (categorie sanitair) in het scheepswrak gevonden.

4.3.3 VORMENSPECTRUM

Behandeld steengoed (s2)

Het steengoed beslaat ongeveer een tiende van het totaal minimaal aantal aangetroffen voorwerpen in het scheepswrak. Van bijna al het aangetroffen steengoed valt vast te stellen dat het een herkomst uit het Duitse Rijnland heeft, daarin kan een onderscheid gemaakt worden tussen vormen uit de regio Frechen/Keulen en het Westerwald (fig. 4.4). Steengoed uit Frechen en Keulen wordt gekenmerkt door een bruin- tot roestkleurig gespikkeld oppervlak, dat ontstaat door de toevoeging van ijzerengobe en een dik zoutglazuur. Deze behandelmethodede vormt het karakteristieke 'pantervel' op de voorwerpen (Bartels 1999, 63). Steengoed uit het Westerwald heeft vaak een karakteristieke kobaltblauwe onderglazuur beschildering met een dun laagje zoutglazuur eroverheen (Bartels 1999, 79). De scherf van het Frechens en Keulse steengoed is over het algemeen wat donkergrijzer dan het steengoed uit het Westerwald.

De objecten van steengoed in dit complex vallen voornamelijk onder de categorie opslagwaar, het vormenspectrum beslaat opslagkruiken en voorraadpotten, daarnaast komen een aantal mineraalwaterflessen en een drinkbeker voor.

Beker - In het schip is een vrijwel complete beker (s2-bek-11) gevonden (bijlage I, cat. 1). Op basis van het lichtgrijze baksel en het dun opgebrachte zoutglazuur kan de herkomst van het object in het Duitse Westerwald vastgesteld worden. De beker is niet met kobaltblauwe verf versierd, wel zijn horizontale ribbels in de wand aangebracht. De beker heeft mogelijk gediend voor de consumptie van bier.

Mineraalwaterflessen - Tussen het vondstmateriaal bevinden zich twee geheel intacte steengoed mineraalwaterflessen (bijlage I, cat. 2 & 3). Beide flessen behoren tot het type s2-fle-9 en hebben een hoogte van circa 29 cm, maar ze hebben elk een iets ander gevormde hals. Ook bevatten beide flessen nog een kurk. De voorwerpen hebben een verticaal lintoor met daaronder een vingerindruk van de pottenbakker. De s2-fle-9 is de opvolger van de zogenaamde 'P-kruik' (s2-fle-2) die in het derde kwart van de 18^e eeuw verdwijnt. De mineraalwaterflessen van het type s2-fle-9 karakteriseren zich door een slankere flesvorm, een hogere schouder en een kortere hals (Bartels 1999, 72-73). Hoogstwaarschijnlijk hebben deze flessen een herkomst uit het Westerwald, aangezien daar de meeste steengoed mineraalwaterflessen vandaan komen. Ook de vorm is karakteristiek voor mineraalflessen uit die regio in het laatste deel van de 18^e eeuw (vgl. collectie.museum-rotterdam.nl, inventarisnummer 14464 & 144673; Bartels 1999, 554 (cat. 107)). Opvallend aan beide flessen uit het scheepswrak

is de lichtbruine kleur aan het oppervlak, deze wijkt af van de gebruikelijke lichtgrijze voorwerpen uit het Westerwald. Na 1790 worden mineraalwaterflessen uit deze regio echter voorzien van een beige tot bruine kleur op het oppervlak (Bartels 1999, 73). De reden hiervan is onbekend. Op één van de flessen zijn de letters HD handmatig ingekrast (Bijlage I, cat. 3). Deze letters staan voor (H)essen (D)armstadt, een landgraafschap binnen het vroegere Heilige Roomse Rijk. De combinatie HD werd als merk toegepast in Ems aan de Lahn, een plaatsje gelegen aan een zijtak van de Rijn. Deze plaats ligt nog in het Westerwald. Het merk stond voor de bron waar het mineraalwater vandaan kwam en werd gevoerd tot 1803 (www.mineralwasserkruege.homepage.t-online.de). Vaak werden de mineraalwaterflessen in de buurt van de plaats waar ze met bronwater gebotteld werden ook gefabriceerd. De pottenbakker merkte de flessen in ieder geval al voordat ze in de oven gingen. Flessen met dezelfde vorm, gevonden in Rotterdam, zijn gemerkt met het bronmerk SELTERS, een bekende mineraalwaterbron in het Westerwald (collectie.museumrotterdam.nl, inventarisnummer 14464 & 144673). Naast een primaire functie als mineraalwaterfles konden de objecten hergebruikt worden als containers voor sterke drank, veelal in de vorm van jenever. Aan het eind van de 18^e eeuw ontstonden echter ook de eerste steengoed flessen die primair gevuld werden met sterke drank (Bartels 1999, 74). De in OL79 aangetroffen flessen hebben op basis van het merk van het ene exemplaar in eerste instantie gediend als verpakkingsmateriaal voor bronwater, maar zullen waarschijnlijk secundair gebruikt zijn om drank in op te slaan.

Opslagkruiken - Er zijn vier kruiken van het type s2-kan-32 uit het scheepswrak afkomstig. Drie grotere exemplaren hebben op basis van het karakteristieke 'pantervel' een herkomst uit Frechen/Keulen (bijlage I, cat. 5 & 6). Twee zijn geheel intact gebleven, van de derde kruik ontbreekt het oor. De andere kruik is van beduidend kleiner formaat. Deze heeft een andere oppervlaktebehandeling en kleur en daardoor mogelijk een andere herkomst binnen West-Duitsland (bijlage I, cat. 4). De hoogte van de kruiken uit Frechen/Keulen varieert tussen de 29 en 37 cm, het vierde kruikje heeft een hoogte van circa 22 cm. De Frechense kruiken zijn qua vorm nog in de traditie van de karakteristieke baardmankruik gefabriceerd. Het baardman-applique ontbreekt echter op deze voorwerpen. In de loop van de 18^e eeuw raakt deze decoratie uit de mode. Op de schouder van de exemplaren uit Frechen/Keulen is in twee gevallen een "2" of een "Z" aangebracht, in het derde geval is de kruik met een "A" gemerkt. Deze merken zullen betrekking op de maatvoering van de inhoud hebben. De grote kruiken kunnen gebruikt zijn voor de opslag van onder andere bier en olie (Bartels 1999, 83). De objecten zijn tamelijk misvormd en bevatten veel onregelmatigheden in het baksel en het glazuur. Het zullen kwalitatief goedkopere producten geweest zijn, mogelijk tweede keus bij de pottenbakker. Het ging de opvarenden van OL79 dan waarschijnlijk ook niet om de vorm van de voorwerpen, maar eerder om de inhoud ervan. Eén exemplaar is sterk verweerd aan één zijde, het glazuur is grotendeels afgesleten. Dit kan veroorzaakt zijn door de invloed van zeewater toen het schip reeds gezonken was. Het kleinere kruikje onderscheidt zich door een andere bakselkleur en een dun opgebracht zoutglazuur zonder de toevoeging van ijzerengobe. Dit object komt qua kleur dicht bij de mineraalwaterflessen in de buurt. Een herkomst uit het Westerwald valt dan ook niet uit te sluiten.

Vorraadpotten - Er zijn drie verschillende opslagvormen van variërende formaten aangetroffen. Het gaat om een voorraadpot, een tuitpot en een zeep- of zoutpotje (bijlage I, cat. 7 t/m 9). Alle drie de voorwerpen zijn te herleiden naar de productiecentra in het Westerwald en in dit geval hebben ze ook de typische decoratie waar het steengoed uit deze regio om bekend staat. De decoratie wordt gekenmerkt door kobaltblauwe horizontale lijnen met groeven langs de rand en de bodem met daarbinnen aan de voorzijde op de buik een gestileerd floraal motief, geaccentueerd met ingekerfde lijnen. De voorraadpot bevat een medaillon-applique met twee grote en twee kleine harten. De pot behoort tot het type s2-pot-7 en bevat een dekselgeul waarop een houten deksel of ronde steen geplaatst kon worden (Bartels 1999, 80). De tuitpot staat bekend als een s2-pot-10 en heeft eveneens een dekselgeul. In deze pot kunnen vloeibare stoffen zijn bewaard die via de tuit uitgegoten konden worden. Opvallend aan het potje zijn de verticale lijnen aan de buitenzijde – dit patroon ontstond doordat de pottenbakker het oppervlak glad streek met een stalen blad. Het kenmerkende patroon wordt in het Duits *federendes Blättchen* genoemd (Bartels 1999, 78). Het zeep- of zoutpotje (s2-pot-9) onderscheidt zich door een ophangoor en een platte achterzijde, zodat het aan de wand opgehangen kon worden. Tijdens het wassen of koken kon men dan gemakkelijk het zeep of zout eruit nemen. Het voorwerp is eveneens gedecoreerd met een rozetstempel.

Fig. 4.4: Selectie van de Duitse keramiek uit scheepswrak OL79; representerend de functies: opslagwaar, drink- en schenkgerei en eetgerei.

Roodbakkend aardewerk

Zoals eerder beschreven maakt het aardewerk van ijzerhoudende, roodbakkende klei met minimaal 45 exemplaren het grootste deel uit van de keramiek in de scheepsinventaris. Gezien het overwegend grote formaat van de objecten en de broosheid van dit baksel is de breukfactor van roodbakkerend aardewerk tamelijk groot. Vandaar dat maar liefst 1620 fragmenten van dit baksel zijn aange troffen.

In de 18e eeuw wordt een aantal productiecentra van dit aardewerk onderscheiden. In Nederland zijn de grootste centra: Brabant, in het bijzonder Bergen op Zoom en Oosterhout, Holland, met Gouda als de grootste en Friesland, met onder andere Bolsward, Leeuwarden, Sneek en Workum. Het aantal pottenbakkers in Friesland steeg hoog boven dat van de andere regio's uit. Van der Meulen en Smeele vermelden dat omstreeks 1750 meer dan vijftig pottenbakkers actief waren in dit gebied, terwijl in Gouda en Bergen op Zoom in die tijd gemiddeld slechts tien pottenbakkersbedrijven ter plaatse waren (van der Meulen & Smeele 2005, 9, 232-234). Het aardewerk uit Friesland en Brabant werd massaal door heel Nederland verhandeld (Clevis 2007, 39). Het kwam ook vrijwel in elk 18^e- en 19^e-eeuwse Nederlandse huishouden naast elkaar voor (van der Meulen & Smeele 2005, 233). De handel van dit aardewerk ging veelal over het binnenwater door zogenaamde *potschippers* of *potvaarders* (van der Meulen & Smeele 2005, 222).

Uit Duitsland zijn ook verschillende centra bekend waar roodbakkerend aardewerk werd gefabriceerd dat in de Nederlandse huishoudens terecht kwam. Vanaf 1770 raakte de Nederlandse markt overspoeld met aardewerk uit de omgeving ten zuiden van Frankfurt am Main; het zogenaamde Frankfurter waar (Clevis 2007, 33). Verder kwam een grote stroom aan geïmporteerd materiaal uit de Duitse Niederrhein. Vanaf de 17e eeuw werd veel roodbakkerend aardewerk vanuit het Duitse Noordrijns gebied over de Rijn en de IJssel naar Noord- en West-Nederland verhandeld. Deze regio ligt dan ook vlak aan de Nederlandse grens. Rond Gennep werd roodbakkerend aardewerk in dezelfde traditie gefabriceerd (Bartels 1999, 139-140). De producten van de verschillende productiecentra van roodbakkerend aardewerk onderscheiden zich in functie, vorm en decoratie.

Het Friese roodbakkerende aardewerk is herkenbaar aan een dikke laag opgebracht loodglazuur aan het oppervlak. De gebakken klei bevat daarnaast concreties van ijzerverontreiniging die herkenbaar zijn als bruinzwarte spikkels. Fries aardewerk onderscheidt zich van het Brabants en Gouds aardewerk in het feit dat het vrijwel nooit uit voorwerpen bestaat waarmee gekookt kan worden (Bartels 1999, 139).

Clevis stelt dat de ijzerverontreinigingen in de Friese holocene zeelei tijdens verhitten zorgen voor kleine barsten in het loodglazuur, wat de hygiëne tegenwerkt (Clevis 2007, 38). De tertiaire klei uit Brabant bevat daarentegen niet dergelijke natuurlijke verontreinigingen en daarom zijn de grondstoffen uit die regio wel geschikt voor het fabriceren van kookgerei. Veel van het Friese aardewerk is versierd met slib van witte klei die een gele kleur krijgt door het doorzichtige opgebrachte loodglazuur (fig. 4.5). De slib is vaak in sierlijke patronen aangebracht volgens de ringeloortechniek, hierbij wordt een koehoorn of tuipotje toegepast (van der Meulen en Smeele, 2005, 250). De vormen en decoraties van de verschillende aardewerken producten van de Friese pottenbakkers zijn van de 18^e eeuw tot in de 20^e eeuw vrijwel onveranderd gebleven. Dit maakt het lastig deze objecten nauwkeurig te dateren. Gouds aardewerk heeft over het algemeen een lichter baksel dan het materiaal uit Friesland en Brabant. Het bestaat uit zowel kookgerei als uit vormen vergelijkbaar met de Friese producten, zij het dat ze veelal dunwandiger zijn (Bartels 1999, 137).

Het aardewerk van roodbakkende klei uit het Duitse Nederrijns gebied bestaat grotendeels uit eetborden met een ringeloordecoratie van witte slib met kopergroene en mangaanbruine accenten (Bartels 1999, 142). De Frankforter waar beslaat veelal uit kookvormen, staat vrijwel altijd op een vlakke bodem en is aan de buitenzijde ongeglazuurd. Inwendig bevat het aardewerk een dunne laag loodglazuur, de scherf is lichtroze tot okerkleurig. Decoraties op de voorwerpen zijn vrij schaars (Bartels 1999, 166-167; van der Meulen en Smeele 2012, 128-129).

Afgezien van het feit dat de producten alle hun eigen herkomstgebied hadden werd reeds in de 18^e eeuw ook veel van het materiaal geïmiteerd door pottenbakkers in andere regio's. Dit maakt het ingewikkeld om periode-gerelateerde vormen aan een specifiek productiegebied toe te schrijven. De Frankforter waar werd nagemaakt in Gouda en Bergen op Zoom, en een aantal Friese pottenbakkers trachtte het Bergse aardewerk te imiteren (Clevis 2007, 33, 38-39). Om aardewerk uit een andere regio na te maken was ook andere klei nodig die voor het vormenspectrum uit die specifieke regio geschikt was. Zoals reeds vermeld was Friese klei niet geschikt om kookgerei van te maken; pannen en grappen met Bergse vormen moesten dan ook van Brabantse klei gemaakt worden. Dat dit niet overal nagevolgd werd, blijkt uit het feit dat ook in scheepswrak OL79 een pan met een Bergse vorm is aangetroffen, die qua baksel eerder Fries aandoet.

Het vormenspectrum van het roodbakkend aardewerk uit het scheepswrak is tamelijk uitgebreid. Eetgerei en voorwerpen die dienden voor de voedselbereiding zijn het meest vertegenwoordigd. Bijzonder is het grote aantal Bergse pannen en grappen en Friese room- of melkpotten. In totaal zijn minimaal tien pannen en steelgrappen en ook minimaal tien room- of melkpotten gevonden. Op een schip is dat een behoorlijk aantal, zeker gezien het feit dat waarschijnlijk maximaal rond de vier personen aan boord waren (zie paragraaf 3.5). Mogelijk is er dan ook sprake geweest van een kleinschalige handel in tweedehands keramiek.

Bakpannen en steelgrappen - Uit een groot aantal losse scherven konden zes bakpannen (r-bak-6) en vier steelgrappen (r-gra-47c) worden gereconstrueerd. Gezamenlijk maken deze objecten 22% van het totaal MinAE van het roodbakkend aardewerk uit. De bakpannen (bijlage I, cat. 10 & 11) en grappen (bijlage I, cat. 17 & 18) zijn van verschillend formaat. De diameter van de bakpannen varieert tussen de 18 en 28,5 cm, de steelgrappen hebben een diameter van 20 tot 28,5 cm. Uit de specifieke vorm kan afgeleid worden dat de kookvormen op één na uit Bergen op Zoom stammen. Bergen op Zoom was in de 18e eeuw de grootste producent van Nederland op het gebied van hittebestendig aardewerk. Een goede daterende factor voor Bergse voorwerpen is het feit dat vanaf 1798 veelvuldig de stempel BOZ erop wordt toegepast (Bartels 1999, 132; Clevis & Smit 1990, 25). Aangezien geen enkel object uit het scheepswrak OL79 een dergelijke stempel bevat, is dit een sterke aanwijzing dat het schip voor 1798 vergaan moet zijn.

De uitzondering die zojuist werd genoemd, is een kleine bakpan met een Bergse vorm die in het baksel de voor Fries aardewerk typerende ijzerverontreinigingen in de vorm van bruinzwarte spikkels bevat. Wellicht heeft deze pan dan ook een herkomst in Friesland waar een pottenbakker Bergse vormen namaakte. De pottenbakker heeft blijkbaar geen klei geïmporteerd uit Brabant, zodat op basis van het baksel duidelijk is geworden dat het hier zeer waarschijnlijk om een Fries imitatieproduct gaat.

De pannen zijn veelvuldig gebruikt, dit valt af te leiden uit de sterk beroete bodems en de vele bestekkrassen aan de binnenkant van de voorwerpen. Ook komen dikkere krassen op de pannen voor (zie bijv. bijlage I, cat. 11). Het is onbekend hoe deze zijn ontstaan; mogelijk zijn ze door gereedschap aangebracht dat men heeft gebruikt tijdens eventuele bergingswerkzaamheden in het verleden.

Borden - Er zijn fragmenten van minimaal negen roodbakkende borden gevonden (20% van het totaal MinAE). Deze vertegenwoordigen vier verschillende typen. Er komen vier borden van het type r-bor-3, één r-bor-7, twee r-bor-12 en één r-bor-13 voor. Zowel eetborden als borden met een opdienfunctie zijn aanwezig. Dit kan worden geconcludeerd op basis van de verschillende diameters. Borden met een diameter van 19 tot 24 cm zullen doorgaans als eetbord hebben gediend, terwijl een diameter tussen de 27 en 31 cm eerder op een functie als opdienbord wijst. Alle aangetroffen borden zijn enkel aan de bovenzijde geglazuurd.

Drie eetborden van het type r-bor-3 hebben een simpel bruin geglazuurd oppervlak (bijlage I, cat. 12). De borden hebben waarschijnlijk een herkomst uit Nederland, maar een specifieke productieplaats is op basis van het baksel moeilijk te duiden. Een vierde bord van hetzelfde type en formaat is gedecoreerd met een slibdecoratie in een gemarmerd patroon (bijlage I, cat. 13). De herkomst van het bord ligt vermoedelijk in het Nederrijns gebied, aangezien het baksel vrij vaalrood is (vgl. Gawronski *et al.* 2012, 278 (cat. 1001)). Een decoratie van gemarmerde patronen komt echter ook op Fries aardewerk in de 18^e en 19^e eeuw voor (Bartels 1999, 139; vgl. Jaspers, Kottman & Ostkamp 2010, 622 (cat. 309)). Het bord is zwart beroet aan de onderzijde. Hoewel het formaat eerder op een eetbord duidt ($\varnothing = 19$ cm), wijzen de gebruikssporen erop dat het object als opdienbord in gebruik was, dat veelvuldig werd warm gehouden op een komfoor. Verder zijn er dopvruchten van boekweit aan de bodem vastgekoekt. Dit materiaal heeft waarschijnlijk als verpakkingsmateriaal gediend voor de lading tabakspijpen aan boord (den Braven 2006, 9). Tijdens het zinken van het schip zijn de boekweiddoppen verspreid geraakt door het schip.

Het r-bor-7 met een plat standvlak (bijlage I, cat. 14) is een typisch product uit het Nederrijns gebied. De diameter van het bord is 27 cm, dus mogelijk gaat het om een opdienbord. Kleinere borden van dit type met dezelfde vorm bestaan ook (Bartels 1999, 142). Het bord bevat de karakteristieke ringeloorversiering met concentrische cirkels en golflijnen van wit slib en loodglazuur met koper- en mangaanoxide. Het slib is echter grotendeels weggesleten door postdepositionele processen. De Nederrijnse producten behoorden tot het goedkope assortiment roodbakend aardewerk wat verkrijgbaar was op de Nederlandse markt (Bartels 1999, 142).

De bij OL79 aangetroffen borden van het type r-bor-12 en r-bor-13 wijken sterk van de andere borden af wat betreft bakselkleur (bijlage I, cat. 15 & 16). Het baksel is behoorlijk licht, bijna oranje-roze. Op basis daarvan kan gedacht worden aan de eerder beschreven Frankforter waar, maar aangezien dergelijk aardewerk voornamelijk uit kookgerei bestaat, ligt een andere herkomst in West-Duitsland meer voor de hand. De borden zijn aan de binnenzijde bedekt met doorzichtig loodglazuur en versierd met een ribbelpatroon op de vlag. Deze decoratie staat bekend als *Springfeder* en werd met een radstempel aangebracht. De specifieke decoratie is niet karakteristiek voor Nederlands aardewerk, maar wel een typisch gebruik in Noordwest Duitsland (pers. comm. J. Thijssen, 2014).

Onder Hannover, tussen de rivier de Weser en de Leine werd sinds de Middeleeuwen gebruiksaardewerk gefabriceerd dat bestemd was voor de markt. In de 16^e en 17^e eeuw werd het kleurrijke, met slib gedecoreerde Weser-aardewerk via de havenstad Bremen massaal naar Nederland geëxporteerd (Stephan 2012b, 99).

In de 18^e eeuw werd de aardewerkexport uit de Weserregio grotendeels overschaduwd door de goedkope massaproducten uit het Nederrijns gebied (Bartels 1999, 171). Desalniettemin bleef men in het Wesergebied aardewerk fabriceren en een deel zal de Nederlandse markt ook bereikt hebben. In ieder geval werkten Nederlandse en Bremense handelaren in de tweede helft van de 18e eeuw samen om Weser-aardewerk vanuit Amsterdam zelfs naar het Caraïbisch gebied te vervoeren (Grohmann & Grohmann 2012, 179). In de 18^e eeuw noemt men de Weserregio het *Pottland* (fig. 4.18), deze treffende naam duidt erop dat men er nog op grote schaal aardewerk heeft geproduceerd (Stephan 2012a, 9). Aan het eind van de 18^e eeuw stappen de pottenbakkers in het gebied grotendeels over van de fabricatie van kleurrijke, sierlijke vormen naar het minder decoratieve gebruiksgoed (Meier 2012, 96). Een zeer vergelijkbaar object met de borden uit scheepswrak OL79 is een vroeg 19^e-eeuwse steelpan uit de productieplaats Bad Münder in het Wesergebied (vgl. Meier 2012, 97, (afb. 33)). De pan heeft een vergelijkbaar randprofiel en ook de bakselkleur en het glazuur komen

overeen met de borden. De borden van het type r-bor-12 hebben gezien het formaat ($\varnothing = 24$ cm) gediend als eetborden. Het r-bor-13 ($\varnothing = 31$ cm) heeft waarschijnlijk eerder een opdienfunctie gehad. Opvallend zijn de vele bestekkrassen op de voorwerpen.

Doofpot / Aspot - Aan boord van het schip is een grote doofpot aangetroffen (r-pot-3; bijlage I, cat. 28), waarin as en gloeiende kooltjes uit de haard konden worden opgeslagen. Het object is dan ook in het voorschip in de buurt van de haard teruggevonden (bijlage III). De doofpot is enkel aan de buitenzijde voorzien van loodglazuur. Zeer opmerkelijk is het feit dat aan de binnenzijde alleen de bovenste helft van het voorwerp beroet is. Het onderste deel is nog geheel 'schoon'. De reden is mogelijk dat zich onderin de doofpot een laag zand of kooltjes bevond, waar bovenop as gegoooid is. De pot heeft op basis van de vorm en het baksel een herkomst uit Bergen op Zoom.

Komforen - Tussen het vondstmateriaal bevinden zich twee komforen (r-kmf-24⁹; bijlage I, cat. 23), objecten die dienden voor het warm houden van pannen of borden met voedsel. De voorwerpen zijn eveneens enkel uitwendig geglazuurd. Opvallend zijn de uitstekende driehoekige nok-oren en halfronde ventilatiegaten. De vorm van de komforen is typisch laat 18^e- tot 19^e-eeuws. De herkomst van de objecten duidt op basis van de vorm en het baksel op Bergen op Zoom (vgl. van der Meulen & Smeele 2005, 233 (afb. 18.2)).

Pap- of soepkoppen - Er zijn vijf roodbakkende koppen (r-kop-4) aangetroffen, die gezien het karakteristieke baksel alle een Friese herkomst zullen hebben (11% van het totaal MinAE). Ze hebben een typerende ringeloordecoratie van wit slib die zich onderscheidt in koppen met een slingerende golflijn (bijlage I, cat. 24), een kop met liggende 'esjes' (bijlage I, cat. 25) en één grotere kop met twee dubbele lijnen van liggende 'esjes' (bijlage I, cat. 26). De koppen zijn aan de binnenzijde gedeeltelijk bedekt met een witte sliblaag, die door het doorzichtige loodglazuur gelig kleurt. De grotere kop met de dubbele lijnen van liggende 'esjes' is gedecoreerd met een gemarmerd patroon aan de binnenzijde (bijlage I, cat. 26). Eén van de koppen heeft een zeer donkerbruine kleur (bijlage I, cat. 25). Doordat dit object in de oven harder is gebakken, krijgt het baksel een donkerdere kleur (pers. comm. J. Thijssen, 2014). De koppen hebben waarschijnlijk gediend voor het nuttigen van pap en soep. Een andere kop is secundair gebruikt als verfbakje, resten van zogenaamde 'dodekop', een rode kleurstof, duiden hierop (fig. 4.7).

Fig. 4.5: Selectie van het Fries aardewerk uit scheepswrak OL79; representerend de functies: pronkstukken, eetgerei, voedselbereiding en verwarming.

Pispot - Er is één pispot in het schip aangetroffen (r-pis-5; bijlage I, cat. 27). Het object heeft een diameter van 23 cm. De pispot is aan de buitenzijde gedecoreerd met slibboogjes in de ringeloortechniek. Het voorwerp is dan ook in Friesland gefabriceerd. Inwendig aan de bodem zijn nog de resten van kalkaanslag te herkennen.

⁹ vgl. Gawronski *et al.* 2012, 303 (cat. 1177) (N.B.: type r-kmf-19 uit Gawronski *et al.* 2012 moet zijn: r-kmf-24).

Room- of melkpotten - Zoals reeds is vermeld, zijn minimaal tien Friese room- of melkpotten van het type r-kan-8 in het wrak gevonden (22% van het totaal MinAE) (bijlage I, cat. 19 t/m 21). Daarvan zijn vijf tamelijk compleet, de vijf andere exemplaren zijn ongeveer voor de helft bewaard gebleven. De objecten zijn gerekend tot de categorie voedselbereiding, ze werden echter niet op het vuur gezet. De diameter van de room- of melkpotten verschilt tussen de 14 tot 24 cm, de hoogte varieert van circa 11 tot 18 cm, daarbij moet vermeld worden dat niet van alle potten de hoogte kon worden vastgesteld. Een minimaal aantal van tien room- of melkpotten aan boord van een schip is opvallend groot. Dergelijke voorwerpen dienden doorgaans voor het kloppen van melk tot room. Op het schip Nb6, dat rond 1787 bij het huidige Creil gezonken is, zijn twee van deze objecten aangetroffen (van Holk 1996, 244), een aantal wat men gewoonlijk zou kunnen verwachten aan boord van een schip. Mogelijk is een deel van de potten van OL79 dan ook voor de opslag van andere waren gebruikt. Ook valt de mogelijkheid niet uit te sluiten dat de potten op het schip als tweedehands producten bestemd voor de handel waren. De melk- of roompotten zijn gedecoreerd met witte slib in de vorm van gestileerde tulpen, waar in een aantal gevallen ook kopergroene accenten aan toegevoegd zijn. De binnenzijde is deels bedekt met een laag wit slib dat geel kleurt vanwege het aangebrachte doorzichtige loodglazuur.

Schenkkkan - Een opvallend object tussen het roodbakkend aardewerk is een schenkkkan met een bolle buik, plat standvlak, groot lintoor en een bruingekleurd oppervlak dat is ontstaan door de toevoeging van mangaanoxide aan het loodglazuur (bijlage I, cat. 22). De vorm van de kan is tot op heden niet bekend in het Deventer-systeem (vandaar dat het een nieuw type is (r-kan-102), maar wordt wel beschreven in een publicatie betreffende 18^e-eeuws pottenbakkersafval uit Gennep (Mars 1991, 93 (afb. 74) & 123 (cat. 69). Het is dan ook aannemelijk dat de kan daar vandaan komt. Een aantoonbaar verschil tussen de kan uit scheepswrak OL79 en de beschreven kan in de publicatie van Mars is dat het exemplaar van OL79 geen vingerknepen in het oor heeft. Vergelijkbare vormen uit Gennep komen voor met zowel mangaanbruin glazuur als ook enkel transparant loodglazuur (Mars 1991, 93). Een ander opmerkelijk verschil is het feit dat de gelijkvormige kannen uit Gennep in de regel een ongeglazuurde bodem hebben, terwijl het exemplaar uit het scheepswrak in zijn geheel bedekt is met loodglazuur. Het baksel van de roodbakkende schenkkkan en de vorm van het object doen zeer Nederrijns aan, wat kan kloppen, aangezien Gennep niet ver van de Duitse grens ligt en ook in dezelfde traditie aardewerk van ijzerhoudende klei produceerde. Overigens behoorde Gennep in de 18^e eeuw nog tot het Duitse hertogdom Kleef (Mars 1991, 26).

Steelekom - Naast de grote pannen en grappen komt ook nog een steelkommetje met een diameter van 16 cm voor. De steelkom is van het type r-stk-3 en steunt op een typerende driepoot (bijlage I, cat. 30). Het voorwerp bevat geen roet aan de bodem, wat erop duidt dat het niet of nauwelijks op het vuur gebruikt is.

Fig. 4.6: Selectie van het Bergs en ander Nederlands aardewerk (en een koperen ketel) uit scheepswrak OL79; representerend de functies: voedselbereiding, drink- en schenkgerei, eetgerei, verwarming en verzorging.

Vorraadpotten - In het scheepswrak zijn fragmenten van twee mogelijke voorraadpotten (waarvan één waarschijnlijk een r-pot-2) en een driekwart complete voorraadpot (r-pot-13; bijlage I, cat. 29) gevonden. De losse fragmenten zijn aan beide zijden met loodglazuur bedekt, de completere pot is echter enkel inwendig geglazuurd. In ieder geval lijkt één van de potten uit Friesland te komen (r-pot-2), aan de andere potten kan geen duidelijke productieplaats toegeschreven worden.

Vuurtesten - Er komen ten slotte twee roodbakke vuurtesten tussen het vondstmateriaal voor, één met een standing (r-tes-12; bijlage I, cat. 32) en een exemplaar op een driepoot (r-tes-2; bijlage I, cat. 31). Beide vuurtesten hebben een vierkante bak. Op basis van het dikke loodglazuur en bruinzwarte spikkels op het oppervlak van de voorwerpen kan een Friese productie vastgesteld worden. De objecten werden doorgaans gevuld met gloeiende kooltjes in een stoof gezet en dienden voor de verwarming van handen en voeten en voedsel of voor het aansteken van tabakspijpen.

Witbakkend aardewerk

In vrijwel alle Nederlandse productiecentra van het roodbakke aardewerk werd in de 18^e eeuw eveneens witbakkend aardewerk gefabriceerd. Aangezien de voor deze baksels bestemde kalkrijke witte klei niet in de Nederlandse productieregio's voorkomt, moest deze worden aangevoerd vanuit het Duitse Rijnland en Westerwald (van der Meulen & Smeele 2005, 248-249). Van witbakkende producten is moeilijk de exacte herkomst te traceren, aangezien het vormenspectrum in de verschillende productieplaatsen van elkaar geïmiteerd werd.

In verhouding tot het roodbakke aardewerk maakt het gebruiksaardewerk van witbakkende klei slechts een gering deel uit van het totaal aantal aangetroffen keramiekobjecten. Er komen zowel minimaal als maximaal 4 verschillende voorwerpen voor. Daarvan zijn twee tamelijk compleet aangetroffen, van elk van de andere twee objecten is slechts één fragment gevonden. Het vormenspectrum onderscheidt zich in een vrijwel complete kop, een halve zalfpot, en twee kleine fragmenten, waarvan één eveneens aan een zalfpot heeft toebehoord.

Pap- of soepkop - De witbakkende kop, die in het schip is aangetroffen, zal gebruikt zijn voor het nuttigen van pap of soep. De vorm betreft een w-kop-26 (bijlage I, cat. 33). Het object is geheel bedekt met loodglazuur, waaraan koperoxide is toegevoegd, zodat het glazuur een groene kleur krijgt. Opvallend is de aanwezigheid van verschillende onregelmatigheden in het baksel. Het glazuur is niet gelijkmatig aangebracht en er bevinden zich aangebakken resten van roodbakke aardewerk aan de zijkant en een fragment aangebakken witbakkend aardewerk aan de binnenkant. Het voorwerp zal dan ook kwalitatief een stuk goedkoper geweest zijn.

Zalfpotten - Zoals reeds is vermeld zijn twee zalfpotten gevonden, waarvan één voor de helft en van de ander slechts één randfragment bewaard is gebleven. De completere zalfpot is aan beide zijden bedekt met loodglazuur en is qua vorm vergelijkbaar met een faience zalfpot van het type f-zal-1. De vorm van dit type is nog niet bekend bij het witbakkend aardewerk binnen het Deventer-systeem (het nieuwe type is een w-zal-12). Deze heeft wel overeenkomsten met de w-zal-5, maar in dit geval loopt de wand niet taps toe. Het gaat hier om een vrijwel recht opstaande wand. (bijlage I, cat. 34). Het andere, kleine fragment is enkel aan de binnenzijde geglazuurd. Opmerkelijk is de aanwezigheid van resten van een rode kleurstof aan de bodem van de halve zalfpot (fig. 4.7). Deze kleurstof staat bekend als 'dodekop', en is ook aangetroffen op een reeds beschreven roodbakke kop. De witbakkende zalfpot zal dan ook hergebruikt zijn als verfbakje.

Fig. 4.7: Een witbakkend zalfpotje en een fragment van een Friese roodbakke kop met resten van 'dodekop', een rode verfkleurstof. Niet op schaal.

Tinglazuuraardewerk - Majolica

Hoewel in Holland, en met name in Delft, de productie van majolica aan het begin van de 18^e eeuw vrijwel geheel werd overtroffen door een faience-productie maakte men in de Friese kustplaatsen Makkum en Harlingen nog tot het eind van de 19^e eeuw voorwerpen van majolica. Er zijn drie majolica-borden in het laat-18^e-eeuwse scheepswrak gevonden, deze hebben dan ook een Friese herkomst. De afzetmarkt van het Friese tinglazuuraardewerk betrof de Zuiderzee-regio, het oostelijke Noordzee-Waddengebied en zelfs delen van het Oostzeegebied (Bartels 1999, 215).

Borden - De drie majolica-borden (type: m-bor-3) hebben hoogstwaarschijnlijk een meubelstuk of houten rek in het schip gesierd. Het zijn typische pronkvoorwerpen in een doorgaans 18^e-eeuws huishouden. Alle drie zijn tamelijk compleet bewaard gebleven. Ze bevatten een karakteristieke kobaltblauwe florale decoratie, waarbij twee exemplaren beschilderd zijn met een ietwat donkerdere verf (bijlage I, cat. 35 & 36). Deze borden zijn op basis van het decoratiepatroon te koppelen aan de productieplaats Harlingen (van den Akker 2007, 51-52). Het derde bord bevat een lichtere beschildering en ook een andere soort bloemdecoratie (bijlage I, cat. 37). Op basis daarvan is een productie in het Friese Makkum vastgesteld (van den Akker 2007, 104). De decoratie op dit exemplaar is bekend uit de pottenbakkersplaats van de familie Kingma. Dit bedrijf bestond slechts 28 jaar, namelijk tussen 1784 en 1812 (van den Akker 2007, 104).

Tinglazuuraardewerk - Faience

Faience maakt net als de majolica slechts een klein deel uit van de in het schip aangetroffen keramiek. Drie kleine fragmenten van borden en een completere zalfpot komen voor.

Borden - Tussen het vondstmateriaal bevinden zich twee kleine bodemfragmenten en een los wandfragment van minimaal twee verschillende borden. Eén fragment is fraai beschilderd met een polychroom bloemendecor. Een typisch voorbeeld van het zogenaamde *Boerendelfts* (Schrickx 2012, 53-54). Deze borden zullen ook als pronkstukken de inrichting van het schip gesierd hebben. Dat van de borden verder niets meer in het scheepswrak is aangetroffen kan te wijten zijn aan het feit dat de objecten al tijdens gebruik op een eerdere tocht gebroken zijn, waarna fragmenten tussen of onder de spanten terecht gekomen zijn. Eveneens kan een groot deel van de borden tijdens en na het zinken van het schip van boord geslagen of verspoeld zijn.

Zalfpot - Voor de zalfpot (f-zal-1, bijlage I, cat. 38) geldt dat deze pas is gebroken tijdens het zinken van het schip. Het object is voor circa 75% bewaard gebleven. De zalfpot heeft een karakteristieke vorm die al sinds de vroege 17^e eeuw voorkomt. Het object is met uitzondering van de bodem geheel bedekt met een laag wit tinglazuur, en zoals gebruikelijk bevinden zich op dit voorwerp geen kleurrijke beschilderingen.

Aziatisch porselein

Aan boord van het schip bevonden zich delen van diverse theeserviesjes, samengesteld uit verschillende soorten keramiek met variërende decoraties (fig. 4.9). Eén serviesje is gevormd uit koppen en schotels van Chinees porselein, daterend in de tweede helft van de 18e eeuw, in de regeerperiode van keizer Qianlong. Een bijbehorende theepot ontbreekt echter. De VOC had tot haar faillissement in 1799 het grootste aandeel in de handel in Aziatisch porselein naar Noordwest-Europa. In de 18^e eeuw werd het Chinees porselein steeds goedkoper. Het had te kampen met een grote concurrentie van Engels industrieel aardewerk en Duits porselein, dat vanaf omstreeks 1720 naar Nederland verhandeld werd. Het Chinees porselein werd in de tweede helft van de 18^e eeuw massagoed en raakte beschikbaar voor vrijwel alle lagen van de Nederlandse samenleving. In de periode 1735-1789 verhandelde de VOC maar liefst 42,5 miljoen stuks naar de Republiek (Jörg 1982, 128-129). Deze enorme import van Aziatisch porselein bevorderde in de West-Europese landen het nuttigen van thee en koffie op grote schaal (Bartels 1999, 188-189). Het thee- en koffiedrinken was een typisch en belangrijk 18^e-eeuws sociaal gebruik, dat in de loop van de eeuw in alle lagen van de bevolking doordrong. In de rijkere sociale klassen werd het theedrinken een waar ritueel dat gepaard ging met veel suiker en zoetige lekkernijen. Terwijl thee voornamelijk in de middag gedronken werd, was koffie meer een ochtenddrank die bij het ontbijt genuttigd werd (Laan 2003, 190-192).

Hoewel een groot deel van het porselein in de late 18^e eeuw ook beschikbaar werd voor de lagere klassen van de samenleving, raakten sommige vormen niet doorgedrongen tot die groepen. We vinden voornamelijk theekoppen en schotels terug in de vuilstort van de armere huishoudens. Theepotten, pispotten en grotere borden van porselein komen slechts sporadisch voor, dit waren dan ook veel duurdere voorwerpen. Een compleet porseleinen theeservies, waar dus ook een theepot met vergelijkbare decoratie bij zat was eerder bestemd voor de mensen uit de bovengemiddelde klassen (Baart, Krook & Lagerweij 1986, 95-96). Overigens was het bezit van porselein in de late 18^e eeuw niet echt een aantoonbare eenheid voor rijkdom. Vooral de hoeveelheid die men in huis had pleitte voor een armer of welvarender huishouden. Uit boedelinventarissen in Weesp blijkt dat men in de rijke huishoudens tot wel 700 stuks porselein bezat (van Koolbergen 1997, 143).

Fig. 4.8: Lord Willoughby de Broke en zijn familie, door Johann Zoffany, 1766. Op tafel staat een compleet bij elkaar passend theeservies, wat een welgesteld huishouden suggereert. Rechts: een detail uit het schilderij (collectie: Getty Center, Los Angeles).

Theekoppen en -schotels - Het porselein uit scheepwrak OL79 omvat minimaal zes koppen (p-kop-4) en zeven schotels (p-bor-6). Daarvan zijn de zes koppen en ook zes schotels van één servies met hetzelfde decor (bijlage I, cat. 40 & 41). Een zesdelig servies was een gebruikelijke eenheid in de 18e eeuw (Adriaensens 1993, 13). De koppen hebben een diameter van circa 7,5 cm en een hoogte van ongeveer 4,5 cm, de schotels zijn gemiddeld 12,5 cm groot en circa 3 cm hoog. De decoratie bestaat uit een onderglazuur kobaltblauw beschilderde voorstelling van een tuin met een bloemenvaas, vlinder en een kleed met een gestileerd dier erop. Het dier lijkt enigszins op een kat. De schotels zijn enkel inwendig versierd, de koppen zijn aan beide zijden voorzien van decoraties. Bij opgravingen in Beverwijk en Goes zijn objecten met een vergelijkbaar decor gevonden (van den Berg 2006, 35 (cat. 68), 44 (cat. 95); Ostkamp & van Benthem 2004, 38 (cat. 16).

De zevende porseleinen schotel uit het scheepswrak bevat een geheel andere decoratie (bijlage I, cat. 39). De buitenzijde van het object is met uitzondering van het midden voorzien van een lichtbruine laag van ijzerengobe. Deze typerende decoratie wordt *zeem/leer* genoemd, de donkerdere variant ervan staat bekend als *kapucijnerbruin* (Bartels 1999, 190). Het *zeem/leer* komt overigens ook voor op de randen van de andere Chinese koppen en schotels (bijlage I, cat. 40 & 41). De binnenzijde van de zevende schotel wijkt eveneens af van de andere exemplaren. Er is enkel een bovenglazuur-beschrijving van ijzerhoudende rode verf en bladgoud aangebracht. Een kobaltblauwe decoratie ontbreekt. Aangezien de verkleuren rood en goud niet bestand waren tegen de immense hitte in de oven tijdens het bakproces van het porselein werden ze later over het gebakken glazuur aangebracht, waarna de objecten nog kort op een lagere temperatuur de oven in gingen. De kobaltblauwe verf loste niet op in de hitte van de oven, zodat deze al onder het glazuur kon worden aangebracht. Chinees porselein met enkel een rode- en gouden bovenglazuurbeschrijving, staat bekend onder de term "Melk en Bloed" (Schölvink 2010, 42). In combinatie met een onderglazuur kobaltblauw beschrijving - wordt het doorgaans *Imari-porselein* genoemd. Deze decoratiestijl werd voor het eerst in Japan toegepast, maar al snel gekopieerd door Chinese pottenbakkers (Bartels 1999, 187-188). Zowel het "Melk en Bloed" al *Imari-porselein* waren duurder en vaak ook kwalitatief zorgvuldiger beschilderd dan het gewone blauw beschilderde porselein. Beide waren ook zeer populair onder de 18^e-eeuwse Nederlandse bevolking (Bartels 1999, 190). De "Melk en Bloed"-schotel uit het scheepswrak is zonder bijpassende kop gevonden, deze kan eerder gebroken en weggegooid zijn. Ook bestaat de mogelijkheid dat de kop tijdens het zinken van het schip over boord geslagen of later weggespoeld is. Alle porseleinen koppen en schotels uit het scheepswrak stammen hoogstwaarschijnlijk uit Jingdezhen, het grootste productiecentrum van Chinees porselein in de 17^e en 18^e eeuw (Bartels 1999, 184).

Engels industrieel steengoed en aardewerk

Een geheel nieuwe keramiekcategorie die vanaf het tweede kwart van de 18^e eeuw in Nederland voorkomt, is de Engelse industriële keramiek, onderverdeeld in industrieel steengoed en industrieel wit-, zwart en gekleurd aardewerk. Vanaf het midden van de 18^e eeuw overspoelt dit materiaal de Nederlandse markt. De industriële keramiek is herkenbaar aan de zeer regelmatige vorm, aangezien de klei van de producten in mallen werd gegoten of geperst. Terwijl in Nederland nog tot in de jaren '30 van de 19^e eeuw het meeste aardewerk ambachtelijk werd gefabriceerd, was er al honderd jaar sprake van een industriële, gestroomlijnde productie van keramiek in Engeland (Bartels 1999, 239).

Fig. 4.9: Selectie van de thee- en koffieserviesjes van Engelse industriële keramiek en Chinees porselein (rechts); representrend de functie drink- en schenkgerei.

Tussen de vondsten van het scheepswrak bevinden zich Engels industriële voorwerpen die bijna allemaal in verband staan met het thee- en koffiedrinken. Naast theekopjes- en schotels van industrieel wit aardewerk met verschillende decors komt ook een theepot met deksel van industrieel zwart aardewerk voor. Verder zijn er nog een grote kop van industrieel steengoed en een theekop waarvan het baksel lastig is te plaatsen, gevonden.

Grote kop / kom - De kop van industrieel vervaardigd steengoed behoort tot het type s3-kop-2 (bijlage I, cat. 42). Opvallend is de bruinoranje kleur van het oppervlak van het voorwerp, het baksel staat bekend als *brown stoneware*. Op veel plaatsen in Zuid-Engeland werd *brown stoneware* en ook een witgrijze variant, bekend als *saltglazed stoneware* geproduceerd. Daarnaast bestaat nog een gladdere, wittere variant, die *white stoneware* genoemd wordt. Bristol en Nottingham waren de voornaamste productiecentra van *brown stoneware*, maar ook rond Londen en in Liverpool stonden pottenbakkersfabrieken voor industrieel steengoed (fig. 4.18) (Bartels 1999, 86). Laan vermoedt dat de *brown stoneware* koppen met een diameter van circa 10,5 cm en met een hoogte tussen de 5 en 6 cm uit een opgraving in Vlaardingen voor het nuttigen van koffie hebben gediend (Laan 2003, 88). De diameter van de kop uit scheepswrak OL79 is enigszins groter, namelijk 12 cm en de hoogte bedraagt 6,5 cm. De kop zou als koffiekop gebruikt kunnen zijn, maar een functie als spoelkom is ook een aannemelijke mogelijkheid (pers. comm. H. Clevis & J. Thijssen, 2014). Een spoelkom diende als waterreservoir waarin de theekoppen van klein formaat konden worden omgespoeld om er nog een keer uit te kunnen drinken. Met het theedrinken bleef namelijk vaak een restje residu van theeblaadjes in de koppen achter (Adriaensens 1993, 13).

Bord / schotel - Van het industrieel witte aardewerk komt een bordje (iw-bor-3, bijlage I, cat. 43) met een diameter van 17 cm voor. Aangezien deze te groot is om als theeschotel te dienen zal het een andere functie gehad hebben. De juiste term voor deze specifieke categorie industrieel aardewerk bedekt met loodglazuur, is *creamware* of 'roomgoed'. Deze naam is aan dit aardewerk gegeven vanwege de eigele tot lichtgele kleur van het baksel. Vanaf circa 1765 werd *creamware* een populair product in Nederland. Het industriële aardewerk werd voornamelijk in Staffordshire gefabriceerd. Dankzij Josiah Wedgwood, een beroemde pottenbakker in deze regio, was het productieproces van het industrieel aardewerk in de loop van het midden van de 18^e eeuw steeds verfijnder geworden. Ook in Worcester, Leeds, en nog noordelijker: Sunderland en Newcastle aan de Tyne, werd aardewerk op een systematische manier in de fabrieken geproduceerd (fig. 4.18) (Bartels 1999, 238-239).

Koffiekoppen - Van het *creamware* zijn tevens een vrijwel complete kop (iw-kop-1, cat. 46) en een aantal fragmenten van eenzelfde kop gevonden. Beide exemplaren hebben een diameter van gemiddeld 10 cm en een hoogte van circa 6 cm. Vanwege dit grote formaat worden de koppen bestempeld als koffiekoppen (Clevis 2007, 48; Laan 2003, 85). Koffie werd blijkbaar uit grotere koppen gedronken dan thee. In de late 18^e eeuw kwam koffie minder bij de lagere klassen voor, thee werd echter in alle lagen van de maatschappij gedronken (Wijsenbeek-Olthuis 1987, 233).

Theekoppen en -schotels - Naast het eerder beschreven porseleinen theeserviesje komt ook een aanzienlijk aantal theekopjes en -schotels van industrieel wit aardewerk voor. Er zijn twee geheel complete koppen, twee tamelijk complete schotels en een kwart van nog een kopje van *creamware* gevonden. De koppen hebben een diameter van circa 5,5 cm en zijn gemiddeld 3,5 cm hoog (bijlage I, cat. 45). Van het geringe formaat wordt beweerd dat het mogelijk om kinderspeelgoed zou gaan (pers. comm. H. Clevis & J. Thijssen, 2014). Baart stelt dat gewone 18^e-eeuwse theekoppen een diameter hebben tussen 6 en 7 cm en een hoogte van 3,4 tot 5 cm; daarnaast stelt hij dat koppen van het zogenaamde 'poppegoed' (speelgoed) een diameter van 4,5 en een hoogte van 3 cm hebben (Baart, Krook & Lagerweij 1986, 102-103). De *creamware* koppen uit scheepswrak OL79 vallen precies tussen deze twee formaten in. Daarentegen hebben de schotels uit dezelfde context een gemiddelde diameter van 11,5 cm, wat weer groter is dan de 7 cm die bij de diameter van een speelgoed-schotel zou moeten horen (Baart, Krook & Lagerweij 1986, 103). Laan stelt dat de gewone *creamware* theekoppen uit een beerput van een Vlaardinger herberg een hoogte hebben tussen 3,5 en 4 cm (Laan 2003, 85). Bitter vermeldt dat miniatuur-voorwerpen van keramiek en glas gemiddeld een schaal van 1:2 tot 1:3 hebben (Bitter 2009, 53). Op basis van de beschrijvingen van normale theekoppen door Baart en Laan zouden de speelgoed-kopjes dan gemiddeld 2 tot 2,5 cm hoog

moeten zijn (vgl. Bitter 2009, 55 (afb. 20)). In een schip dat nabij het huidige Bant in het tweede kwart van de 19^e eeuw gezonken is (M20), is klein serviesgoed gevonden waarvan vrijwel zeker is vast te stellen dat het om kinderspeelgoed gaat. De kopjes hebben een gemiddelde diameter van 4,5 cm en de hoogte bedraagt circa 3 cm; exact overeenkomstig met het formaat dat Baart voor 'poppegoed' aanhoudt. Tevens is er een schoteltje gevonden met een klein formaat. Dat deze spullen in verband met kinderen gebracht kunnen worden, is te concluderen op basis van twee pispotjes met eveneens een kleine diameter ($\varnothing = \text{ca. } 15 \text{ cm}$). Kinderspeelgoed in de vorm van serviesgoed kwam dus wel aan boord van schepen voor. Hoewel de *creamware* kopjes met een diameter van gemiddeld 5,5 cm uit scheepswrak OL79 een veel geringer formaat hebben dan de porseleinen theekoppen uit dezelfde context is het toch moeilijk te stellen dat het hier om speelgoed zou gaan. We weten immers niet wat men aan boord van het schip ermee deed. Wellicht dronk men andere dranken uit de kopjes. Het kleine formaat van de koppen laat zich ideaal aanwenden voor een nipje sterke drank. Laan vermeldt dat in de 18^e eeuw ook dikwijls jenever uit kleine theekopjes werd gedronken (Laan 2003, 182). Zeker aan boord van een schip kunnen we verwachten dat men zich niet zo streng aan de destijds opkomende gewoonte hield om voor elke specifieke drank een ander glas, kop of beker te gebruiken. Echter, het gewone gebruik van thee is alsnog een zeer aannemelijke mogelijkheid voor de functie van de *creamware* kopjes uit scheepswrak OL79. Hoewel er vele mogelijkheden zijn, is het daadwerkelijke gebruik van de kleine koppen aan boord van het schip niet exact vast te stellen.

In de jaren '70 van de 18^e eeuw werd er in de regio Staffordshire in navolging van het *creamware* een nieuwer product ontwikkeld: het zogenaamde *China Glaze*, dat Josiah Wedgwood in 1779 *Pearl White* noemde (Miller & Hunter, 2001, 135). Dit staat tegenwoordig bekend als *pearlware*. Engelse pottenbakkers met Wedgwood als voorman probeerden hun baksels steeds witter te maken. Door wat kobaltblauw aan het loodglazuur toe te voegen kon de doorgaans gelige kleur van dit glazuur worden beperkt. *Pearlware*, onderscheidt zich dus van het *creamware* doordat het een wittere kleur heeft met vaak een blauw-grijze waas. Deze waas treedt op vanwege de toevoeging van kobaltblauw aan het loodglazuur. Vanaf de jaren 1780 komt *pearlware* op de Nederlandse markt terecht.

In het scheepswrak zijn minimaal vijf koppen (iw-kop-1) en acht schotels (iw-bor-3) met twee verschillende decors gevonden die als *pearlware* kunnen worden bestempeld. Gezamenlijk maken ze meer dan de helft van het totaal aangetroffen MinAE van het industrieel wit aardewerk uit (62%). Minimaal drie koppen en zes schotels zijn gedecoreerd met een kobaltblauwe onderglazuur beschildering van guirlandes met een bloem in het midden (bijlage I, cat. 47 & 48). Gezien het aantal schotels dat is gevonden, is een zesdelig serviesje een aannemelijke eenheid. Een deel van de koppen is mogelijk door postdepositionele processen uit het scheepswrak verdwenen. Een aantal van de met guirlandes versierde schotels is op de bodem voorzien van een schildersmerk in de vorm van een blauw c'tje of een blauwe streep. De koppen zijn gemerkt met een blauwe stip of streep. Aangezien de koppen en schotels hetzelfde decor bevatten, moeten ze in dit geval ook in dezelfde productieplaats vervaardigd zijn. Staffordshire lijkt de meest voor de hand liggende regio van herkomst.

Naast deze fraai versierde exemplaren komen ook twee koppen en twee schotels van *pearlware* voor met een bijzondere blauwe drukprint of *transferprint* (fig. 4.10). Beide schotels zijn geheel intact bewaard gebleven, één kop kon weer compleet worden gereconstrueerd en van de andere kop is slechts een kwart teruggevonden. De *transferprints* bestaan uit een door florale motieven omgeven voorstelling van de Hollandse maagd in Romeins gewaad, leunend met haar linkerarm op de Bijbel en in haar rechterhand een lans met daarop de vrijheidshoed. Links van haar staat een leeuw afgebeeld, die een zwaard en zeven pijlen vasthoudt. Onder en rondom de voorstelling bevindt zich een sierlijke banier met de tekst "Voor Vrijheid en Vaderland" (bijlage I, cat. 49 & 50).

Zeer bijzonder aan het decor is de symboliek erachter. De vrijheidshoed is een relict uit oudere tijden. In de 17^e eeuw veronderstelde men dat slaven in de Romeinse tijd kaalgeschoren werden. Vrijgelaten slaven moesten een hoed dragen om het kaalgeschoren hoofd af te dekken, totdat het haar weer was aangegroeid. De vrije Hollanders namen na de beëindiging van de Tachtigjarige Oorlog de hoed als symbool voor hun verlossing van de Spaanse heerschappij (Bartels, Clevis & Zeiler 1993, 87). De hoed werd op een speer of lans afgebeeld en gedragen door een vrouw, bekend als de Hollandse maagd die iconografisch gezien verwant is aan Minerva en Pallas Athene. Zo torende de

Fig. 4.10: Twee theeschotels en een theekop van pearlware met patriotistische symboliek uit scheepswrak OL79. De drukprenten met de Nederlandse voorstellingen zijn in Engeland op deze voorwerpen onder het glazuur aangebracht. Niet op schaal.

Fig. 4.11: Een kop en een schotel van creamware met een Orangistische beschildering van stadhouder Willem de Vijfde. PVOR staat voor: Prinse Van ORanje. De beschildering is hoogstwaarschijnlijk over het glazuur in Nederland op de voorwerpen aangebracht. Niet op schaal (collectie: Streekmuseum Hoeksche Waard, Heinenoord).

Fig. 4.12: Een creamware kommetje, met daarop het portret van George Washington. De sierlijke banier met de tekst: "HIS EXCELENCY GENERAL WASHINGTON", heeft veel overeenkomsten met de voorstelling op de uit scheepswrak OL79 afkomstige schotels en koppen. Niet op schaal (collectie: Albany Institute of History and Art, Albany).

'vrijheidshoed' hoog boven alles uit, wat zou aantonen dat de burgerlijke vrijheid boven alle machten stond (www.dutch-revolt.leiden).

In de late 18^e eeuw ging de Hollandse maagd met de vrijheidshoed symbool staan voor het motto van de patriotten; een rebelse groepering die tegen het nationale regentschap van stadhouder Willem V en zijn Orangistische aanhangers was. De patriotten hadden als motto: "voor vrijheid en vaderland", dezelfde tekst die ook terug te vinden is op de theekoppen en -schotels uit scheepswrak OL79. We kunnen dan ook constateren dat deze voorwerpen bedoeld waren voor mensen met een patriotistisch ideaal. De leeuw met de zeven pijlen, die ook deel uitmaakt van de voorstelling op de koppen en schotels, staat voor alle zeven gewesten van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

In het laatste kwart van de 18^e eeuw, met als hoogtepunt de jaren '80, werd op grote schaal propaganda bedreven door de patriotten en Oranjegezinden. Beide groeperingen wilden hun politieke belangen en onvrede openbaar maken. Zij deden dat doormiddel van het publiceren van pamfletten met stellige teksten en spotprenten en het afbeelden van hun symbolen en leuzen op een groot scala aan huishoudelijke gebruiksvoorwerpen. Delftse faience, glas en Goudse tabakspijpen, maar ook Aziatisch porselein en Engels industrieel aardewerk werden voorzien van politiek-getinte propaganda. Vooral de Orangisten stonden erom bekend stadhouder Willem de Vijfde op vrijwel alle denkbare objecten af te beelden (Wilschut 2000, 54-55).

In archeologische context worden nog weleens dergelijke Oranjegezinde objecten aangetroffen (o.a.: Bartels, Clevis & Zeiler 1993; Laan 2003; Ostkamp & Kottman 2010 en Schrickx 2012). Voorwerpen met patriottistische symboliek worden minder frequent in Nederland in de bodem aangetroffen. In Amsterdam zijn twee objecten met patriottistische symboliek gevonden, die zeer vergelijkbaar zijn met de uit scheepswrak OL79 geborgen koppen en -schotels (fig. 4.13). Het gaat om een schotel met vrijwel exact dezelfde voorstelling en een theepot met een soortgelijke voorstelling (Baart, Krook & Lagerweij 1986, 135 (afb. 38); Gawronski & Jayasena 2010, 13, 20 (cat. 2). De schotel, gevonden tijdens een archeologische opgraving aan de Leeuwendalersweg - stadsdeel Bos en Lommer - is echter van *creamware* en de randdecoratie is anders dan de bij OL79 gevonden theeschotels. De theepot, aangetroffen in een beerput aan de Oostenburgermiddenstraat, is eveneens van *creamware* en gedecoreerd met een andere voorstelling, die wel uit dezelfde symboliek bestaat. Beide voorwerpen zijn voorzien van een zwartgekleurde *transferprint*, in tegenstelling tot de blauwe drukprenten op de objecten uit OL79. Onderdelen uit een *creamware* theeservies met dezelfde zwartgekleurde symbolische drukprenten als de twee objecten uit de Amsterdamse bodem bevinden zich in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem (zie: Wilschut 2000, 65 (afb. 42).

Een voorwerp, waarop een stilistisch vergelijkbare tekstbanier is aangebracht, bevat een zwarte *transferprint* van de eerste Amerikaanse president: George Washington (fig. 4.12). Het gaat om een *creamware* kommetje dat volgens Nelson in het eerste decennium van de 19^e eeuw in Staffordshire of in Liverpool is gemaakt (Nelson 1980, 104 (fig. 17), 105 (fig. 18). Het grootste deel van de bewaard gebleven voorwerpen met Nederlandse patriottenpropaganda is opvallend genoeg afkomstig uit Engeland. Echter, ook Delftse en Friese faience werd beschilderd met zowel patriottistische als Oranjegezinde symboliek (Lunsingh Scheurleer 1986, 649-650 (afb. 9-13); van den Akker, 231.

Fig. 4.13: Twee objecten van *creamware* met patriottistische symboliek, opgegraven in Amsterdam. links: een theepot uit een beerput aan de Oostenburgermiddenstraat. Rechts: een schotel uit een stortlaag aan de Leeuwendalersweg. (Gawronski & Jayasena 2010, 13 & 20 (cat. 2).

Lunsingh Scheurleer stelt met enige voorzichtigheid dat de meeste keramiek met symbolische betrekking tot de patriotten dateert uit de periode 1784-1787 (Lunsingh Scheurleer 1986, 646). Toen had deze groepering in verschillende gewesten van de Republiek der Nederlanden het voor het zeggen. In 1787 werden de patriotten weggejaagd door Pruisische soldaten, waarna Willem V weer tijdelijk aan de macht kwam. In de winter van 1794-1795 veroverde het Franse leger samen met een brigade patriotten onder leiding van generaal Daendels echter de Noordelijke Nederlanden. Het regentschap van stadhouder Willem de Vijfde was voorbij en hij vluchtte naar Engeland. Tussen 1795 en 1806 hadden de patriotten de macht in Nederland, zij het onder een sterke Franse invloed. Ze streefden naar een eenheidsstaat met een centraal bestuur, vandaar ook het woord 'vaderland' in het motto van deze politieke groepering. De patriotten, hadden de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse Republiek omgedoopt (Kuipers 2013, 11-25). Omdat de patriotten, of Bataven, zoals zij zichzelf vanaf toen gingen noemen, ook weer grote invloed hadden in de jaren 1790 valt aan te nemen dat objecten met teksten als "Voor Vrijheid en Vaderland" toen weer op de markt verschenen.

Dit maakt de veronderstelling van Lunsingh Scheurleer twijfelachtig. Gezien het schip van project OL79 waarschijnlijk in of net na 1796 gezonken is, passen de gevonden voorwerpen met propaganda goed in de tijd.

De *pearlware* theekoppen- en schotels met patriottistische propaganda uit OL79 vormen een tweedelig serviesje dat in de 18e eeuw bekend stond als *tête à tête*, het was dan ook bedoeld voor twee personen. In de hogere kringen werden dergelijke serviesjes onder andere gebruikt bij het ontbijt in bed (Adriaensens 1993, 13). Het is de vraag of dit serviesje net als de andere zesdelige serviezen in bezit was van de opvarenden van het schip of dat ze als handelswaar bedoeld waren. In paragraaf 4.3.5 wordt hier verder op ingegaan.

Fig. 4.14: Detail van één van de met transferprint gedecoreerde schotels, waarop een imperfectie te zien.

Terugkomende op de soort decoratie van de koppen en schotels kan vermeld worden dat zogenaamde *transferprints* vanaf het midden van de 18e eeuw op industrieel aardewerk uit Engeland voorkomen. Deze drukprenten werden gemaakt met behulp van kopergravures, via welke inkt op een vel vloeipapier werd overgebracht, dat ten slotte weer op de keramische objecten werd geplaatst. Zo kon een exact dezelfde voorstelling oneindig op voorwerpen afgebeeld worden. Tot circa 1780 werden de drukdecors bovenop het glazuur aangebracht,

daarna ging men in Engeland over op het plaatsen van *transferprints* onder het glazuur (Bartels 1999, 245; Clevis 2007, 52-53). Zwarte en blauwe *transferprints* komen in de late 18^e eeuw het meest op Engels industrieel aardewerk voor, polychroom gekleurde *transferprints* worden pas in de 19^e eeuw toegepast (Bartels 1999, 246).

De enorme verscheidenheid aan mogelijkheden die een laat-18^e-eeuwse pottenbakker met industrieel aardewerk en *transferprints* tot zijn beschikking had, valt wel af te lezen uit de verschillen tussen de in Amsterdam gevonden voorwerpen met patriottistische symboliek (fig. 4.13) en de vergelijkbare koppen en schotels uit OL79 (fig. 4.10). Wel is het opmerkelijk dat vrijwel alle patriottistisch getinte *transferprints* in het zwart zijn gedrukt. De blauwe *transferprints* op de voorwerpen uit scheepswrak OL79 zijn voor zover bekend de enige van deze kleur die in verband staan met patriottistische symboliek in Nederland. Ook is de voorstelling, die enigszins afwijkt van de in zwart gedrukte exemplaren, uniek. Daarnaast zijn de voorwerpen van OL79 de enige bekende objecten van *pearlware* met patriottenpropaganda, terwijl al het andere materiaal met vergelijkbare decoraties van *creamware* is. Dit maakt de schotels en koppen met de *transferprints* uit deze context zeer bijzonder.

Opvallend aan de drukprenten op de voorwerpen uit het scheepswrak is het feit dat ze niet geheel perfect erop zijn geplaatst. Op een aantal plaatsen is te zien dat er scheuren en kleine verschuivingen in de prenten zitten en de blauwe inkt is ook niet overal goed verdeeld over de objecten (fig. 4.14). Dit is minder het geval bij de zwartgedrukte exemplaren die gevonden zijn in Amsterdam.

Aangezien de koppen en schotels een onderglazuur-drukdecor bevatten, zijn ze, zoals reeds vermeld, ongetwijfeld in Engeland gefabriceerd. De in 1836 opgerichte Maastrichtse aardewerfabriek van Petrus Regout, de eerste in Nederland, was pas rond 1845 in staat *transferprints* op industrieel aardewerk aan te brengen (Lunsingh Scheurleer 1986, 651 (noot 10)). De Nederlandse pro-patriottistische voorstelling op de laat-18^e-eeuwse koppen en schotels is dus al door de pottenbakkers in Engeland op de voorwerpen aangebracht. Waarschijnlijk vonden ze hun inspiratie in de voorstelling op de Nederlandse zilveren guldenstukken (Lunsingh Scheurleer 1986, 648), waarop destijds al honderd jaar lang de Hollandse Maagd met vrijheidshoed werd afgebeeld. Een drieguldenstuk met deze symboliek is ook in scheepswrak OL79 gevonden (fig. 4.33, onderaan). De Engelse pottenbakkers zullen het patriottistisch serviesje in opdracht van een Nederlandse klant gemaakt hebben, die het mogelijk vanuit Amsterdam weer verhandelde door Nederland.

Orangistisch getinte symboliek komt ook voor op Engels industrieel aardewerk (fig. 4.11). In de meeste gevallen gaat het om een portret van Willem V al dan niet samen met zijn vrouw. Voor zover bekend zijn de voorstellingen enkel over het glazuur geschilderd. Dit zou kunnen betekenen dat men

onversierde voorwerpen met een Engelse oorsprong in Nederland beschilderde met Orangistische propaganda. De Kleyn stelt dat al het bovenglazuur-beschilderde Engelse aardewerk met Oranje-getinte propaganda in Nederland is gedecoreerd. Mogelijk werd dit in Zeeland gedaan volgens hem (de Kleyn 1966, 28, 34). Drukprenten met 18^e-eeuwse Oranje-propaganda uit Engeland zijn voor zover niet of nauwelijks bekend. Dat het meeste patriotten-aardewerk wel van *transferprints* is voorzien zou mogelijk gerelateerd kunnen worden aan de vooruitstrevendheid van de laat-18^e-eeuwse patriottenbeweging in de Noordelijke Nederlanden.

Fig. 4.15: Zinneprent van de in 1784 opgerichte Leidse sociëteit “Voor Vrijheid en Vaderland”. Een veelvoorkomend fenomeen in de jaren ‘80 van de 18^e eeuw waren de nieuw opgerichte patriottistische sociëteiten en vrijkorpsen (collectie: Atlas van Stolk, Rotterdam).

Fig. 4.16: Model voor de vlag van de Bataafse Marine, door Dirk Langendijk, 1796. Duidelijk zichtbaar zijn de patriottistische symbolen: de Hollandse maagd met vrijheidshoed op een lans en de Bataafse leeuw (collectie: Rijksmuseum, Amsterdam).

Naast alle hierboven beschreven koppen en schotels kan er één intacte theekop met een afwijkend baksel worden onderscheiden (iw-kop-1, bijlage I, cat. 51). Aanvankelijk werd het baksel als *pearlware* bestempeld, maar het gaat hier zeer waarschijnlijk om iets anders. Er zijn in ieder geval twee opties mogelijk. Zeer ondiepe kuiltjes zijn zichtbaar aan het oppervlak van het kopje, waardoor het wat weg heeft van een sinaasappelschil. Dit is karakteristiek voor *white stoneware*, wat veel ondiepere putjes bevat dan het zogenaamde *saltglazed stoneware* (Bartels 1999, 86). *White stoneware* werd net als het *creamware* en *pearlware* voornamelijk in de regio Staffordshire vervaardigd. Het baksel van de kop uit het scheepswrak heeft een wat groene gloed en ook bevindt zich een plasje van groen glazuur binnenin aan de bodem. Het lijkt hier om loodglazuur te gaan wat niet kenmerkend is voor industrieel steengoed. Dan is er nog een andere mogelijkheid. Barker en Halfpenny beschrijven een theekopje met een vergelijkbare bodem uit de regio Staffordshire als *soft porcelain* (Barker & Halfpenny 1990, 87 (afb. 76)). Wellicht heeft de pottenbakker getracht het lichtgroene Chinese *Celadonporselein* te imiteren (pers. comm. H. Clevis & J. Thijssen, 2014). Vanwege onduidelijkheid wordt het baksel hier globaal Engelse industriële keramiek genoemd, maar één ding is zeker: in de 18e eeuw werd in Engeland nog volop geëxperimenteerd met verschillende baksel om het ideale product te verkrijgen. Dat dit kopje een voorbeeld daarvan is, is zeer goed denkbaar. Aan de zijkant van de kop zijn resten gebakken klei te vinden van een andere kop die ertegenaan gestaan heeft in de oven. Zowel het groenkleurige plasje glazuur als de aangebakken kleiresten duiden op een voorwerp dat als tweede keus is verkocht.

Theepot met deksel – Tot slot bevindt zich nog een industrieel zwarte theepot (iz-the-3; bijlage I, cat. 53) inclusief deksel (iz-dek-1, bijlage I, cat. 52) tussen de vondsten. Het object is grotendeels compleet, met uitzondering van de tuit. De theepot is van *blackware*; een aardewerkcategorie met een glimmend zwart oppervlak dat ontstaan is door het opgebrachte loodglazuur. *Blackware* kwam in de 18^e en 19^e eeuw naast de witte industriële keramiek voor en werd ook in dezelfde productiecentra vervaardigd. Het zwarte baksel werd verkregen door de toevoeging van een ijzeroxide (dat bekend staat als *carr*) aan de klei. Het bestandsdeel werd gewonnen uit zinkputten voor de waterafvoer van de Engelse kolenmijnen (Bartels 1999. 253).

4.3.4 HERKOMST EN PRODUCTIECENTRA

Reeds in de voorgaande tekst is al een indruk gegeven van waar alle keramiek uit het scheepswrak oorspronkelijk vandaan kwam. Vermeldenswaardig is dat van precies honderd voorwerpen vastgesteld kan worden wat de herkomst ervan is. Op het cirkeldiagram van de volgende pagina (fig. 4.17) wordt duidelijk dat meer import-materiaal in het scheepswrak aanwezig was dan lokaal, Nederlands geproduceerd aardewerk.

De import-keramiek bestaat voor 25% uit Engelse industriële keramiek. Er komen dus minimaal 25 voorwerpen uit Engeland voor. De koppen en schotels van *creamware* en *pearlware* zouden uit de regio Staffordshire kunnen komen, de kop/kom van *brown stoneware* zou eerder in Bristol of Nottingham of in één van de productiecentra rond Londen gemaakt kunnen zijn. Het resterende deel van het import-materiaal is verdeeld in Chinees porselein (13%) en Duitse keramiek. Daarvan is steengoed uit het Westerwald de grootste categorie (6% van het totaal), daarop volgt Duitse keramiek met een niet specifiek aan te duiden productiegebied (4%), vervolgens Frechens/Keuls steengoed (3%) en ten slotte het roodbakkend aardewerk uit het Nederijns gebied (2%). Aangezien Engeland in de tweede helft van de 18^e eeuw de Nederlandse markt voorziet van een enorme hoeveelheid industrieel aardewerk en steengoed is het niet verwonderlijk dat het in dit scheepswrak een groot deel van het vondstmateriaal omvat. Hetzelfde geldt ook voor Chinees porselein. Beide producten kwamen in de late 18^e eeuw in de meeste lagen van de bevolking voor. Ook het Duitse steengoed ontbreekt vrijwel nooit in een 18^e-eeuws huishouden. Het Nederijns roodbakkende aardewerk was een goedkoop massaproduct, en werd ook in vele 18^e-eeuwse Nederlandse huishoudens gebruikt.

Als een blik wordt geworpen op het lokaal gefabriceerd aardewerk, dan valt op dat Friesland met minimaal 20 voorwerpen, dus 20% van het totaal, een tamelijk grote plaats inneemt. Uit Bergen op Zoom komen minimaal 12 voorwerpen. De producten uit Nederland, waarvan niet duidelijk een specifiek productiecentrum vastgesteld kan worden, maken 14% van het totaal uit. Daarbij is ook een bakpan betrokken, die een typisch Bergse vorm heeft, maar waarschijnlijk op basis van het karakteristieke baksel toch in Friesland geplaatst moet worden. De objecten van faïence zouden mogelijk uit Delft kunnen komen, terwijl de majolica-borden een Friese herkomst hebben. Het roodbakkend aardewerk, waaraan geen duidelijk productiecentrum gekoppeld kan worden zou in één van de Hollandse of Brabantse productiecentra gefabriceerd kunnen zijn. In Holland nam Gouda in de 18e eeuw een centrale positie in, er kwamen echter op verschillende plaatsen in het gebied pottenbakkersplaatsen voor. In Brabant was Oosterhout naast Bergen op Zoom ook een groot productiecentrum. Het Friese aardewerk heeft over het algemeen een zeer afwijkend baksel, dat herkenbaar is aan de vele bruinzwarte spikkels aan het oppervlak. Naast de grote hoeveelheden Fries en Bergs aardewerk neemt Gennep (met 1%) een zeer kleine positie in. In de 18^e eeuw voorzag Brabant over het algemeen de Nederlandse huishoudens van kookgerei, en Friesland focuste zich op gebruiks-aardewerk dat niet op het vuur gebruikt werd. Deze productiecentra waren de grootste in hun soort. Het is dan ook vrij gewoon dat het aardewerk uit deze regio's de grootste plaats van het lokaal gefabriceerde aardewerk in het huishouden van de opvarenden van OL79 innam.

Het is aan de hand van de keramiek niet duidelijk vast te stellen waar de opvarenden vandaan kwamen. De importproducten konden op de markt in vele verschillende plaatsen in Nederland gekocht worden. En ook de pottenbakkers uit Friesland en Brabant verkochten hun waar door het hele land.

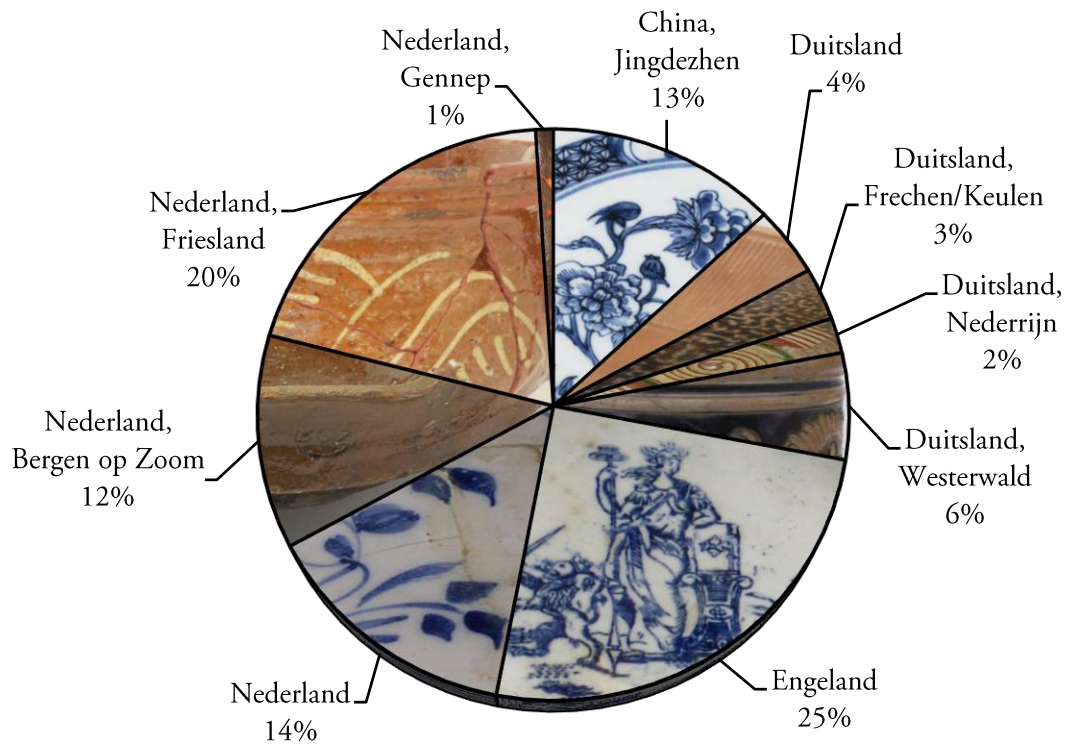

Fig. 4.17: Verhoudingen van de herkomst van de keramiek op basis van MinAE uit scheepswrak OL79. N.B.: Het minimaal aantal exemplaren bij de herkomstbepalingen wijkt af van het totale MinAE van alle bakselcategorieën, dit is te wijten aan het feit dat niet van alle fragmenten de specifieke herkomst bepaald kon worden, totaal MinAE is hier: 100.

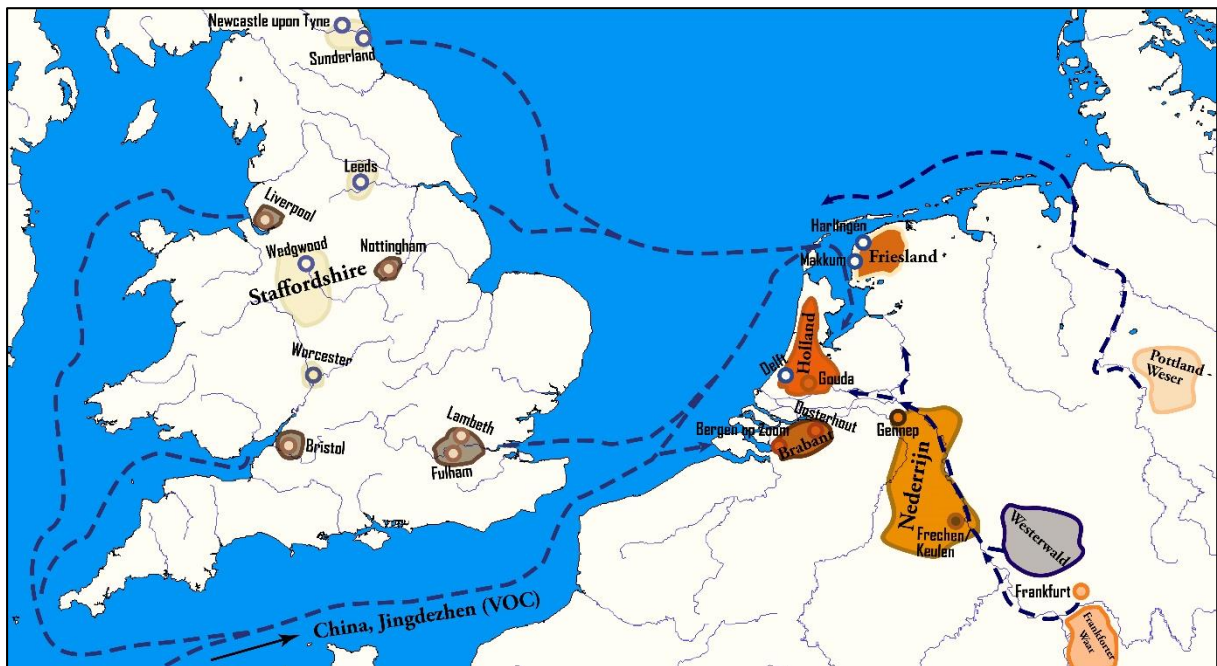

Fig. 4.18 Een overzicht van de productiecentra en handelsroutes waar de verschillende soorten keramiek afkomstig uit scheepswrak OL79 mogelijk vandaan komen (naar enkele voorbeelden uit Bartels 1999).

4.3.5 VONDSTVERSPREIDING IN HET SCHEEPSWRAK

Eerder is al enkele malen de verspreiding van bepaalde vondsten binnen het schip genoemd. Het middenschip bevatte met uitzondering van enkele losse scherven geen objecten van keramiek. De lading tabakspijpen lag wel in het middenschip tegen het voorschip aan. Voor een duidelijk overzicht van de vondstverspreiding van de keramiek in het scheepswrak kan bijlage III geraadpleegd worden.

Zowel in het voor- als achterschip bevonden zich grote hoeveelheden keramiek; het achterschip bevatte minimaal 44 voorwerpen en het voorschip was gevuld met minimaal 60 voorwerpen, dit brengt het totaal MinAE weer op de inmiddels bekende 104. In het achterschip hebben zich waarschijnlijk oorspronkelijk meer objecten bevonden, aangezien een deel van de constructie ontbreekt.

In het voorschip zijn 34 voorwerpen van roodbakkerd aardewerk gevonden, deze hoeveelheid maakt meer dan de helft van de verschillende baksels uit in dat gedeelte van het schip (56%). De grote hoeveelheid voorwerpen van roodbakkerd klei in het voorschip houdt verband met het feit dat daar de kookhuis gesitueerd was. De functiegroepen voedselbereiding, eetgerei en verwarming zijn vrijwel geheel vertegenwoordigd door roodbakkerd voorwerpen. De categorie voedselbereiding in de vorm van bakpannen, graven en room- of melkpotten wordt in dit scheepsgedeelte door maar liefst 15 voorwerpen gerepresenteerd. Het eetgerei in de vorm van borden en papkopen omvat ten minste 11 roodbakkerd voorwerpen (de overige voorwerpen binnen deze categorieën zijn van witbakkerd aardewerk en *creamware*).

Zowel in het voor- als achterschip komt steengoed voor, in beide delen zijn een mineraalwaterfles en twee voorraadkruiken gevonden. De voorraadpot, tuitpot en het zeep- of zoutpotje uit het Westerveld zijn alle drie in het voorste gedeelte van het schip gevonden. Het steengoed maakt in verhouding in beide scheepscompartimenten circa 10% van het totaal MinAE uit.

De drie majolica-borden zijn in het voorschip gevonden, en de fragmenten van de faience-borden komen alle uit het achterschip.

De grootste categorie objecten in het achterschip wordt gevormd door Chinees porselein (13 stuks; 30% van het totaal MinAE). Het complete porselein-servies is hier gevonden. Hier komen ook acht stuks Engels industrieel wit aardewerk voor. Eveneens is de *blackware* theepot in het achterschip gevonden. De functiegroep drink- en schenkgerei is dan ook de grootste categorie in dit deel van het schip (41% van het totaal). Zeer opmerkelijk is dat zowel in het voorschip als in het achterschip delen van verschillende serviezen van het Engelse industriële aardewerk zijn gevonden. Het *creamware* is verdeeld door een theekop, theeschotel en koffiekop in het achterschip en twee theekoppen, een theeschotel en een koffiekop in het voorschip. Het *pearlware*-servies, gedecoreerd met guirlandes, is verdeeld door drie theekoppen en drie theeschotels voor in het schip, verder komen drie schotels achter in het schip voor. Het *pearlware*-servies met de patriotistische afbeeldingen, ten slotte, is zowel in het voorschip als in het achterschip verdeeld door één kop en één schotel. De objecten toebehorend aan de serviezen bevonden zich niet in containers in de vorm van kisten of iets dergelijks. Het is dan ook moeilijk vast te stellen dat het hier daadwerkelijk om handelswaar zou gaan, deze mogelijkheid valt echter niet uit te sluiten. De grote hoeveelheid in het wrak aangetroffen boekweitdoppen zou mogelijk wel kunnen hebben gediend voor een veilig vervoer van de keramiek over zee.

Het is op zijn minst frappant dat de delen van de serviezen gescheiden van elkaar in het schip zijn gevonden. Daarom bestaat ook de mogelijkheid dat zowel in het voor- als achterschip gewerkt en geleefd werd en dat men de serviesjes in delen gebruikte. Wellicht vond men het fraai om een kop en schotel met patriotistische symboliek bij drie met guirlandes versierde schotels en koppen te gebruiken, zodat op deze manier weer twee vierdelige serviesjes gevormd werden. Eveneens kunnen deze schotels dan ook voor de pronk in een rek of een vitrinekastje geplaatst zijn, zonder dat men eruit dronk, of alleen bij speciale gelegenheden er gebruik van maakte.

Het achterschip was verder gevuld met alle in het scheepswrak gevonden zalfpotten en ook de pispot komt uit dit deel van het schip. Er zijn één bakpan en vier roompotten in het achterste deel van het schip gevonden, wellicht lagen deze er opgeslagen of waren ze bestemd voor de handel als tweedehands producten. Hetzelfde zou kunnen gelden voor één bord en twee papkoppen van roodbakkend aardewerk. Het overgrote gedeelte drink- en schenkgerei en de zalfpotten en pispot wijzen op het woon- en werkgedeelte in het schip, terwijl het voorschip vooral als kombuis en eetruimte zal hebben gediend.

Fig. 4.19: Eén van de pearlware theeschotels met patriottistische symboliek. Blootgelegd in het voorschip tijdens de opgraving van scheepswrak OL79 in de zomer van 2013 (foto: IFMAF).

4.4 GLAS

4.4.1 VERHOUDINGEN EN FUNCTIEGROEPEN

In verhouding met de keramiek komt veel minder gebruiksglas tussen de vondsten uit het scheepswrak voor. Er is wel een grote hoeveelheid vensterglas gevonden, die onderdeel van de lading van het schip was. In deze tekst wordt daar echter geen aandacht aan besteed, de focus ligt bij vormen van glas dat aan boord in gebruik was door de opvarenden.

Het totaal aantal aangetroffen glasfragmenten betreft 307. Aan boord van het schip zijn wat betreft het gebruiksglas vrijwel enkel flesvormige objecten gevonden. Het gaat om flessen en flesjes van verschillende formaten, die verschillende functies gehad hebben. Op basis van rand- en bodemfragmenten komen minimaal 12 verschillende flessen en flesjes voor. Het MaxAE van het glas bedraagt 106 objecten, dit bestaat wederom vrijwel alleen uit scherven van flessen, ook zit er een fragment van mogelijk een drinkglas tussen.

De flessen vallen onder de gebruikscategorieën opslagwaar (wijnflessen) en verzorging (oliefles en medicijnflesjes).

4.4.2 VORMENSPECTRUM

Het vormenspectrum van het bij OL79 aangetroffen gebruiksglas bestaat voornamelijk uit groengekleurde wijnflessen, een olieflles en fragmenten van kleine lichtgroene medicijnflesjes. Verder komt er een kleurloos fragment van mogelijk een drinkglas voor. Tot slot kan ook nog een doorzichtig en doorboord cilindrisch glasstaafje vermeld worden, dat hoogstwaarschijnlijk een recente intrusie is. Hieronder zal wat dieper worden ingegaan op de olieflles en de wijnflessen, aangezien hiervan nog tamelijk complete exemplaren bewaard zijn gebleven die aan een specifiek type binnen het Deventer-systeem toegeschreven kunnen worden.

Olieflles / apothekersflles - De in het schip gevonden olie- of apothekersflles is vrijwel compleet bewaard gebleven (bijlage I, cat. 54). Zelf zó compleet dat de originele inhoud tijdens de opgraving nog aanwezig was. De vloeibare substantie in de flles is een mengsel van *copaiva* en vetzuren¹⁰. *Copaiva* werd getapt van de *Copaifera officinalis*, een tropische plant die in centraal Zuid-Amerika voorkomt. Het bestandsdeel uit deze plant werd gebruikt voor de behandeling van verschillende ontstekingen en infecties. *Copaiva* kon ook worden toegepast bij het verbeteren van de binding van verfpigment (van der Velde, *in prep.*, 52). De flles is te herkennen als een gl-fle-103; een type met een cilindrische vorm en een opgestoken ziel met pontilmerk, een litteken dat met het pontilijzer tijdens het glasblazen ontstaat. Verder is ook de tamelijk platgedrukte hals van de flles een typebepalend item. In de hals bevond zich nog een kurk, de flles heeft een groenbruine kleur. Het object is waarschijnlijk in Duitsland of Nederland geblazen.

Wijnflessen - Van de minimaal twaalf glazen gebruiksvorwerpen zijn er in ieder geval tien die als wijnflles bestempeld kunnen worden. Van deze tien wijnflessen zijn vier tamelijk compleet teruggevonden (fig. 4.20). De flessen staan bekend als '*paardenhoeft*', een naam die aan de specifieke vorm van deze objecten in de 20^e eeuw werd toegekend (Laan 2003, 78).

Binnen het Deventer-systeem staan deze uivormige wijnflessen als gl-fle-128 bekend (bijlage I, cat. 55). De ui-vorm komt vooral in de tweede helft van de 18^e eeuw zeer veel voor. In de 18^e eeuw gaat men langzamerhand over van bolvormige flessen naar een cilindrische vorm. Rond 1800 vindt een definitieve omslag plaats van een platte, bolle naar een hoge cilindrische flles; de vorm van wijnflessen die we nog steeds kennen (Kottman 1999, 272; Laan 2003, 121). In de 17^e en vroege 18^e eeuw zijn wijnflessen nog veel boller dan de '*paardenhoeft*'. Zeer opvallend aan de veelal groen- tot groenbruin gekleurde wijnflessen is de zeer hoog opstaande ziel. Een dergelijke bodem vermindert het inhoudsvolume van de flessen aanzienlijk, het geeft de flessen echter wel een zeer stabiel standvlak. We kunnen aannemen dat de flessen in eerste instantie gevuld waren met wijn.

¹⁰ Determinatie Henk van Keulen, onderzoeker bij de RCE.

De consumptie van wijn was in de tweede helft van de 18^e eeuw groter dan bier. Naderhand konden lege wijnflessen echter wederom gevuld worden met andere dranken, waaronder brandewijn of jenever (Laan 2003, 121). Een aantal fleshalzen bevatte nog een kurk. Opmerkelijk is dat in het scheepswrak drink- of kelkgelazen, waaruit de wijn genuttigd kon worden, ontbreken. Mogelijk is één fragment van kleurloos glas toe te kennen aan een glazen drinkbeker.

Fig. 4.20: Selectie van de completere flessen uit scheepswrak OL79.

4.5 TABAKSPIJPEN

In totaal zijn maar liefst 737 fragmenten van tabakspijpen gevonden, dit aantal is verdeeld in 542 steelfragmenten en 195 kopfragmenten. Op basis van de complete pijpenkoppen en hielfragmenten waarvan het merk bewaard is gebleven kan een minimaal aantal van 140 tabakspijpen vastgesteld worden. Van dit aantal zijn er op basis van duidelijke roetsporen vijftien door de opvarenden in gebruik geweest (tabel 4.2). De overige 125 pijpen (tabel 4.3) zijn hoogstwaarschijnlijk meegevoerd als lading in het schip.

Alle pijpen, uitgezonderd één mogelijke imitatie, hebben op basis van uiterlijke kenmerken een herkomst uit Gouda. Gouda was sinds het einde van de 17e eeuw de marktleider op het gebied van de Nederlandse pijpenproductie (Duco 1987, 11). De pijpen werden gemaakt van witbakkende klei die uit het Westerwald moest worden aangevoerd (Duco 1987, 12). Deze zogenaamde pijpaaarde werd ook toegepast voor de productie van steengoed in die regio. Aangezien in Gouda kwalitatief de beste tabakspijpen werden gefabriceerd, probeerden pijpenmakers uit andere centra, waaronder ook het Westerwald, de producten te imiteren. De Goudse pijpenmakers stempelden daarom vanaf 1739 het Goudse wapen op de zijkant van de hiel van hun kwalitatief beste product: de *porceleijne pijp*. Echter, de kwalitatief mindere pijpen, de fijne en de groffe exemplaren, werden dan nog niet duidelijk aangemerkt als Gouds product. Vanaf 1740 werd daarom ook het wapen van Gouda op de hiel van de groffe en fijne pijpen gezet. Om het onderscheid in kwaliteit te blijven aantonen werden pijpen van mindere kwaliteit met een *S* boven het Goudse wapen gemerkt. De *S* stond voor *Slegt*, en duidde zowel op kwalitatief slechte als ook op gewone pijpen (Duco 1987, 77). Met uitzondering van vier exemplaren zijn alle tabakspijpen uit scheepswrak OL79 met een *S* gemerkt. Dit geeft aan dat de pijpen over het algemeen niet van zeer hoge kwaliteit waren. De lading bestond enkel uit *Slegte* tabakspijpen. Het lijkt erop dat alle tabakspijpen uit het scheepswrak geglaasd zijn¹¹, het glanzend oppervlak van de pijpenkoppen duidt daarop. De stelen zijn in de meeste gevallen wel dof, mogelijk zijn ze dan ook ongeglasd gebleven, echter invloeden van het zeewater zouden ook een negatieve bijdrage hebben kunnen leveren aan een verminderde glans. De pijpenkoppen bevatten vrijwel allemaal een filtradering; een wat nettere afwerking van de rand van de pijpenkop. De stelen zijn over het algemeen voorzien van een decoratie in de vorm van steelraderingen, afgewisseld met parelranden. Deze verschillende aspecten duiden erop dat de tabakspijpen van fijne kwaliteit waren, wat betekent dat ze niet van de minste (groffe), maar zeker ook niet van de beste (*porceleijne*) kwaliteit waren. Vanaf 1750 raakt de Nederlandse pijpenproductie langzamerhand in verval. Door vele invoerrechten en heffingen wordt de Goudse pijp onnodig duur. Hevige concurrentie van goedkope producten uit het Westerwald en steden rondom Gouda - zoals Schoonhoven en Gorinchem - tasten eveneens de Goudse pijpenproductie aan. Het aantal werkplaatsen in Gouda neemt fors af, maar toch blijft de stad tot in de 20^e eeuw nog op tamelijk grote schaal kleipijpen produceren. De *porceleijne* pijp is steeds minder populair als vanaf de tweede helft van de 18^e eeuw snuiftabak in trek komt bij de sociale elite van de maatschappij (Duco 1987, 11; van der Meulen 2003, 30).

De vorm van de bij OL79 aangetroffen tabakspijpen is overwegend *ovoïde*, specifiek nog wordt de vorm van deze pijpen *volovaal* tot *licht-overbelast* genoemd. Dit model komt tussen circa 1780 en 1815 voor (Duco 1987, 44-45; pers. comm. den Braven, 2014). Twee pijpen hebben een wat platgedrukker ovaal model (fig. 4.23.3 & 4.24.3), de vol-ovale vorm is wat langgerechter (bijv. fig. 4.22.2). Een afwijkend model is de *rondbodem*, een type dat geen hiel bevat. Eén exemplaar wordt gekenmerkt als een *verwijderde rondbodem* (fig. 4.22.1). De *rondbodem* komt eveneens vanaf 1730 voor, echter de *verwijderde rondbodem* is specifiek een model dat tussen 1750 en 1825 gebruikelijk is. De pijp zonder hiel heeft alsnog een merk op de plek waar de hiel van de doorgaande pijp hoort te zitten, het Goudse wapen en de *S* ontbreken echter. De *rondbodem* is een pijp met een aanzienlijk kortere steel, de lengte bedraagt gemiddeld niet meer dan 25 cm (Duco 1987, 47). De gebruikelijke steellengte van een ovale 18^e-eeuwse pijp was 21 duim oftewel 55 cm (Duco 1987, 44). Geen enkele pijp kon weer tot een compleet exemplaar gereconstrueerd worden.

¹¹ De pijpen werden gepolijst met een agaastteentje, waardoor ze een glanzend oppervlak kregen.

Pijpmodel	(Hiel)merk	Bijmerk	Productie-centrum	Pijpenmaker	Literatuur	Object-datering	Aantal
rondbodem (5b)	16 gekroond	-	Aarlander- veen (Alpen aan den Rijn)?	Waarschijnlijk imitatie uit Aarlanderveen: Pieter van Rijk (1755(?)-1808)	Van der Meulen 1986, 91, 92, 96	1750 - 1815	1
ovaalvormig (3b)	78 gekroond (1724-1849)	wapenschild van Gouda met S en stip	Gouda	Matthijs Boot (1789-1824)	Duco 2003, 196 (merk 1020)	1780 - 1815	1
ovaalvormig (3b)	90 gekroond (1731-1925)	wapenschild van Gouda met S	Gouda	Gerrit Pieterz. van der Want (1768-1811)	Duco 2003, 197 (merk 1032)	1780 - 1815	5
ovaalvormig (3b)	DP gekroond (1693-1712 / 1796-1835)	wapenschild van Gouda met S	Gouda	Martinus Vlak (1796-1808)	Duco 2003, 163 (merk 554)	1796 - 1815	3
ovaalvormig (3b)	VH gekroond (1736-1880)	wapenschild van Gouda	Gouda	Barend de Jong (1776- 1808)	Duco 2003, 160 (merk 496)	1780 - 1815	1
ovaalvormig (3b)	DHS (1734-1812)	wapenschild van Gouda met S	Gouda	Adrianus Stolwijk (1786- 1806)	Duco 2003, 181 (merk 840)	1780 - 1812	1
ovaalvormig (3b)	Goudse toren (1714-1940)	wapenschild van Gouda met open stip	Gouda	Ariaantje Verschoor, we- duwe Jan Woerlee (1772- 1812)	Duco 2003, 146 (merk 308)	1780 - 1815	1
ovaalvormig (3b)	Haan (1655/1660 - 1864)	wapenschild van Gouda met S	Gouda	Leendert Slobbe (1766- 1823)	Duco 2003, 132 (merk 117)	1780- 1815	1
ovaalvormig (3b)	Turfmand ge- kroond (1718-1897)	wapenschild van Gouda	Gouda	Teunis van Son (1786- 1813)	Duco 2003, 140 (merk 221)	1780- 1815	1
						Totaal	15

Tabel 4.2: Overzicht van de aangetroffen gerookte pijpenkoppen in scheepswrak OL79. De weergegeven pijpenmakers waren werkzaam tijdens het zinken van het schip. De objectdatering is gebaseerd op basis van vorm-specifieke gegevens en eventueel een specifieke datering van het merk.

Zoals reeds vermeld komen minimaal vijftien gerookte en 125 ongebruikte pijpen uit het scheepswrak. De pijpen bevatten verschillende soorten merken. Zo komen combinaties van cijfers, letters en figurale beeldmerken voor. De meeste merken werden sinds de oprichting van het Goudse pijpenmakersgilde in 1660 geregistreerd en met hun verschillende pijpenmakers opgetekend in de gildeboeken (van der Meulen 2003, 29). Op die manier kan achterhaald worden wie de pijpen produceerde in de periode rond 1796 - het jaar dat het schip in de Zuiderzee zonk. Met uitzondering van de rondbodenvormige pijp zijn alle pijpen eveneens voorzien van het Goudse wapenschild.

Op de volgende pagina's zullen de merken van de gerookte en ongerookte pijpen beschreven worden.

Fig. 4.21: Klein deel van de pijpen uit de scheepslading, gemerkt: PIB en 78 gekroond.

4.5.1 CIJFERMERKEN

De cijfermerken bestaan in dit geval steeds uit twee cijfers met daarboven een kroontje. Er komen in totaal drie verschillende cijfermerken voor, respectievelijk: '16', '78' en '90'.

De rondbodenvormige pijp heeft een zeer slordig aangebracht merk dat vrij moeilijk leesbaar is. Het lijkt erop dat het om het cijfer 16 gaat (fig. 4.22.1). Dit van oorsprong Goudse merk is op grote schaal in Alphen aan den Rijn en Gorinchem geïmiteerd (van der Meulen 2003, 87). Het zou heel goed kunnen dat de pijp dan ook buiten Gouda gemaakt is. Uit Aarlanderveen, een plaatsje vlakbij Alphen aan den Rijn, is een pijpenmaker in de tweede helft van de 18^e eeuw actief geweest die het merk '16 gekroond' toepaste op zijn pijpen. Het gaat om Pieter van Rijk, die in 1755 trouwde en in 1808 overleed (van der Meulen 1986, 91, 92, 96). Wanneer deze persoon precies actief was als pijpenmaker is niet bekend. In Gouda werd het merk '16 gekroond' in de late 18^e eeuw toegepast door de administrateurs van de 'Kleine Pijpenfabriek', in huur van Grietje de Rooij (1785-1791) en daarna in eigendom van Geertruij Stomman (1791-1814) (Duco 2003, 188-189 (merk 953). Echter vanwege de onzorgvuldigheid van het aangebrachte merk en het ontbreken van het Goudse wapenschild gaat het hier zeer waarschijnlijk eerder om een imitatie.

Het volgende merk dat bij de gerookte pijpen éénmalig voorkomt is '78 gekroond' (fig. 4.22.3). Dit merk was in gebruik door Matthijs Boot tussen 1789 en 1824 (Duco 2003, 196 (merk 1020)). Hetzelfde merk komt 43 keer voor op ongerookte pijpen uit de scheepslading (tabel 4.3). Mogelijk heeft één van de opvarenden van OL79 dan ook een pijp uit de lading genomen om te roken.

Van het merk '90 gekroond' (fig. 4.22.2) komen vier gerookte exemplaren en één onberoete pijpenkop voor. Het merk behoorde toe aan de pijpenmaker Gerrit Pieterz. van der Want, die het gebruikte tussen 1768 en 1811 (Duco 2003, 197 (merk 1032)). De pijp zonder roetaanslag met het merk '90 gekroond' was waarschijnlijk in het bezit van één van de opvarenden van het scheepswrak en is niet of minimaal gebruikt. Deze zal niet tot de scheepslading behoord hebben, aangezien het om slechts één exemplaar gaat.

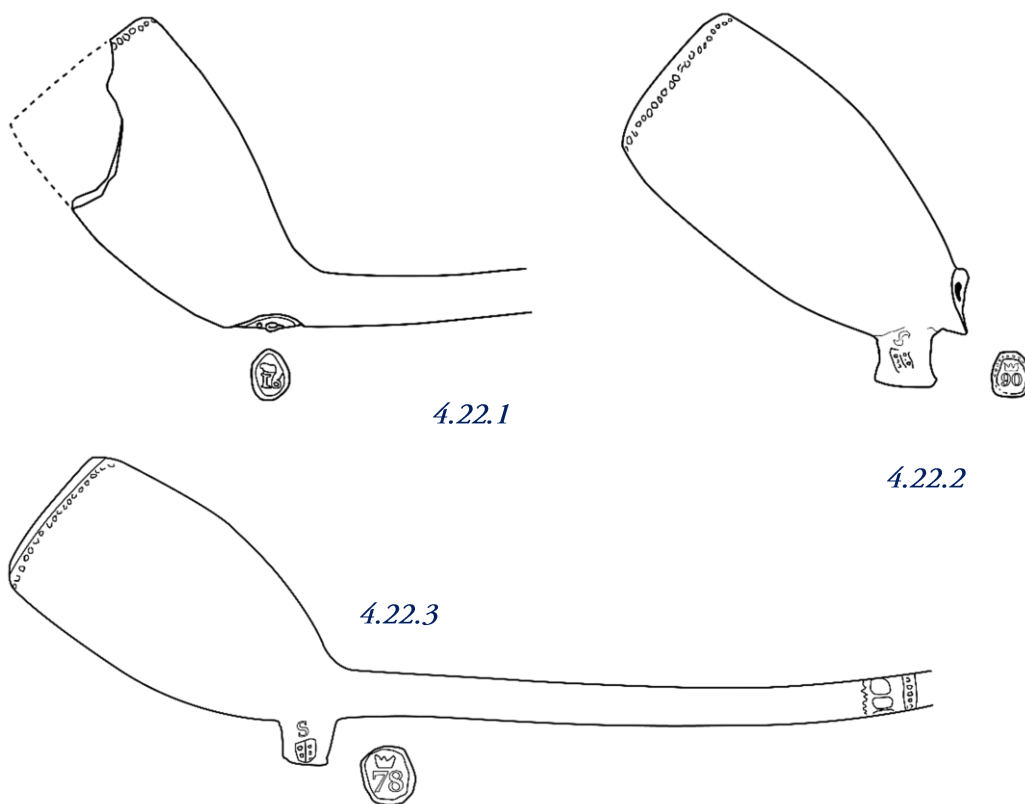

Fig. 4.22: Tabakspijpen met cijfermerken uit scheepswrak OL79. Schaal: 1:1.

4.5.2 LETTERMERKEN

Pijpmerken in de vorm van één of meer letters kunnen wijzen op de initialen van de persoon die als eerste het merk voerde. Aangezien een merk meestal in de loop der tijd van de één naar de ander overging, waren de initialen vaak niet meer representatief voor de pijpenmakers die het in een latere periode toepasten.

In het scheepswrak zijn pijpenkoppen met vier verschillende lettermerken aangetroffen. Twee merken bestaan uit een monogram van twee letters, en de andere twee bevatten drie letters. Daarbij is de middelste letter boven de andere twee geplaatst. Aangezien er nog wel eens variatie bestond in de leesvolgorde van deze drie letters, werd vanaf circa 1740 gestandaardiseerd dat deze drielettercombinatie van links naar rechts gelezen moest worden (van der Meulen 2003, 58-59). De merken met drie letters zijn niet gekroond, de tweelettermerken bevatten in dit geval wel een kroontje boven de lettercombinatie.

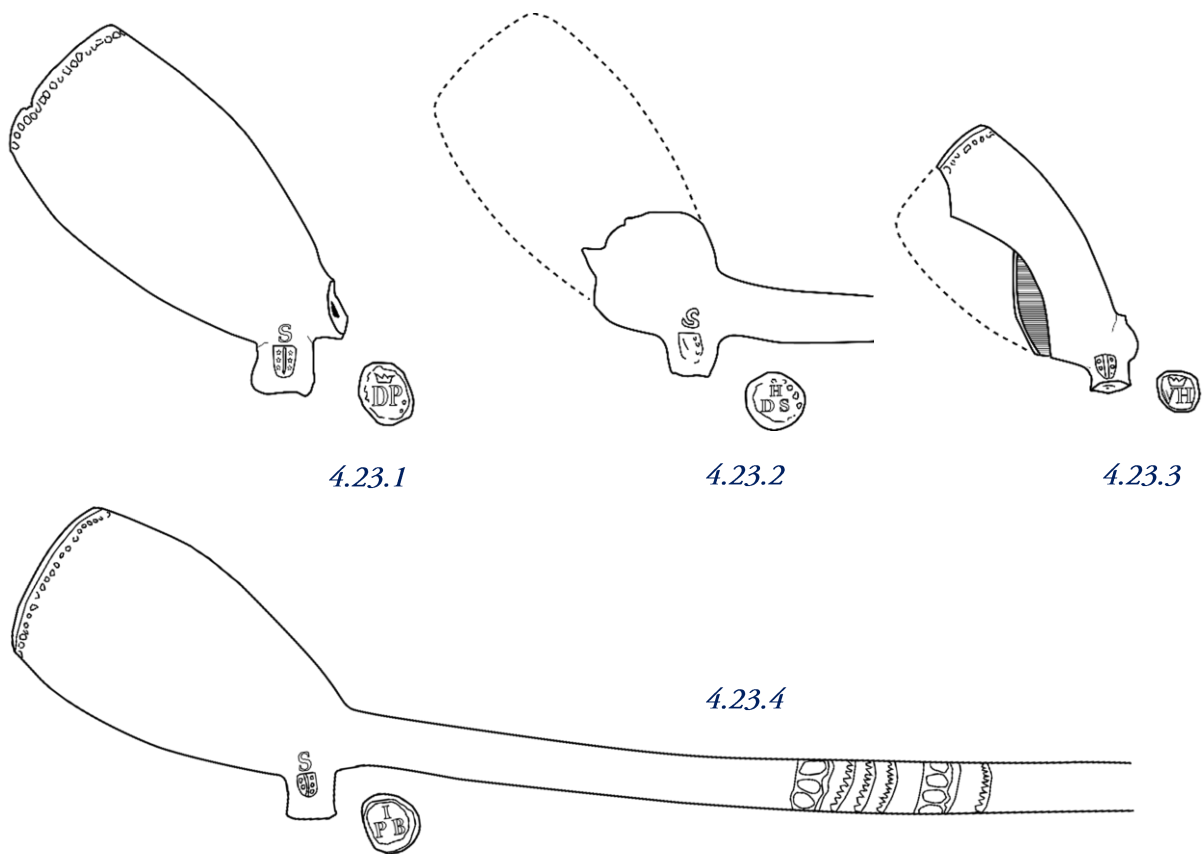

Fig. 4.23: Tabakspijpen met lettermerken uit scheepswrak OL79. Schaal: 1:1.

Bij de gerookte pijpen komen de tweelettermerken: 'DP gekroond' en 'VH gekroond' voor (tabel 4.2). Drie pijpenkoppen bevatten het gekroonde monogram 'DP' (fig. 4.23.1), dit merk werd door het bedrijf van Martinus Vlak tussen 1796 en 1808 in Gouda toegepast. Voor die tijd kom het merk 'DP gekroond' sinds 1712 niet meer voor (Duco 2003, 163 (merk 554)). Daarom zijn deze specifieke gemerkte pijpen een goed gidsfossiel voor de periode van het zinken van het schip. Naast de eerder genoemde bakenloden wijzen óók de tabakspijpen erop dat het schip in ieder geval niet eerder dan 1796 gezonken is.

Er is één pijp met het merk 'VH gekroond' gevonden (fig. 4.23.3). Dit merk was in gebruik door Barend de Jong tussen 1776 en 1808 (Duco 2003, 160 (merk 496)). Het exemplaar bevat overigens niet een *S* van *Slegt*. Dit zou erop wijzen dat het mogelijk om een betere kwaliteit pijp gaat.

Tussen de gerookte pijpen komt één monogram voor met de drielettercombinatie 'DHS' (fig. 4.23.2). Dit merk voerde de pijpenmaker Adrianus Stolwijk van 1786 tot 1806 (Duco 2003, 181 (merk 840)).

De ongerookte pijpen met een lettermerk zijn alle gemerkt met de drie letters PIB (fig. 4.23.4 & tabel 4.3); ze stonden in de periode van het zinken van het schip voor het Goudse pijpenmakersbedrijf van Andries Belonje (in gebruik tussen 1781 en 1796) en Cornelia Kingwel, weduwe van Andries Belonje (van 1796 tot 1825). Het gaat in totaal om maar liefst 82 pijpen met ditzelfde merk. Het grootste deel van de lading bestond dus uit pijpen van deze pijpenmakers. Er is nog onderscheid te maken tussen tien pijpen die geen stip naast het Goudse wapen op de hiel bevatten en 72 pijpen die wel een (opengewerkte) stip hebben (tabel 4.3).

4.5.3 BEELDMERKEN

Naast de exemplaren met cijfermerken en lettermerken zijn ook (enkel) gerookte pijpen met beeldmerken gevonden. Het gaat om drie pijpen met drie verschillende merken (tabel 4.2). De figurale afbeelding van het merk kon een relatie hebben met de naam van de pijpenmaker die het merk als eerste voerde. Echter ook de naam van het pand waarin het bedrijf gevestigd was, kon bepalend zijn voor hoe het merk eruit zag (van der Meulen 2003, 33).

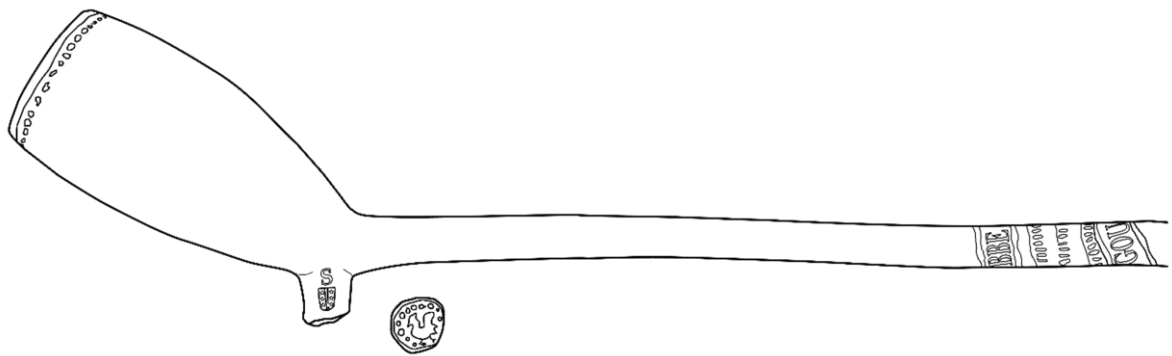
Eén pijp, waarin zich nog een restje tabak bevond, is gemerkt met de 'Goudse toren' (fig. 4.24.2). Dit merk werd tussen 1772 en 1812 door Ariaantje Verschoor - weduwe van Jan Woerlee - gevoerd. Deze pijp is niet gemerkt met een S boven het Goudse wapen. Naast een figuratief merk op de hiel bevat het voorwerp ook een steelmerk met het woord 'GOUDA' erin gestempeld. De steel van de pijp is nog voor bijna één derde intact. Vanaf circa 1735 stempelden veel Goudse pijpenmakers hun naam en/of productieplaats op de pijpenstelen met behulp van een bandstempel. Het stempel werd vaak tussen de versieringen in de vorm van steelraderingen en parelranden geplaatst (van der Meulen 2003, 100).

Een andere pijp waarvan eveneens nog een deel van de steel bewaard is gebleven is gemerkt met het hielmerk 'Haan' (fig. 4.24.1). Op de steel staat: 'L.SLOBBE INGOU(DA)' gestempeld. De haan was tussen 1766 en 1823 het merk van pijpenmaker Leendert Slobbe (Duco 2003, 132 (merk 117), het steelmerk komt overeen met zijn naam. Deze pijp bevat naast het Goudse wapenschild wel een S van *Slegt*, wat kenmerkend is voor een gewone tot mindere kwaliteit.

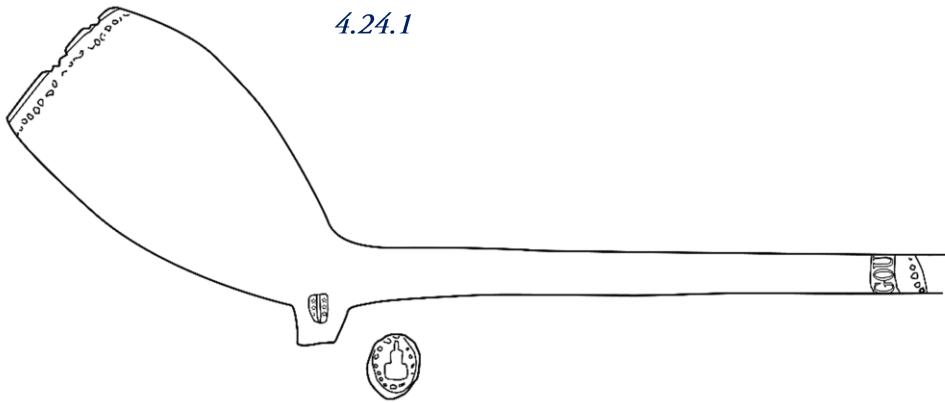
Ten slotte komt nog het merk 'Turfmand gekroond' voor op een gerookte pijp (fig. 4.24.3). Deze pijp is weer zonder S gemerkt. De gekroonde turfmand werd in het bedrijf van Teunis van Son tussen 1786 en 1813 toegepast (Duco 2003, 140 (merk 221)).

Pijpmodel	(Hiel)merk	Bijmerk	Productiecentrum	Pijpenmaker	Literatuur	Objectdatering	Aantal
ovaalvormig (3b)	78 gekroond (1724-1849)	wapenschild van Gouda met S en stip	Gouda	Matthijs Boot (1789-1824)	Duco 2003, 196 (merk 1020)	1780 - 1815	43
ovaalvormig (3b)	PIB (1739-1881)	wapenschild van Gouda met S	Gouda	Andries Belonje (1781-1796) of Cornelia Kingwel, weduwe Andries Belonje (1796-1825)	Duco 2003, 172 (merk 676)	1780 - 1815	10
ovaalvormig (3b)	PIB (1739-1881)	wapenschild van Gouda met S en open stip	Gouda	Andries Belonje (1781-1796) of Cornelia Kingwel, weduwe Andries Belonje (1796-1825)	Duco 2003, 172 (merk 676)	1780 - 1815	72
						Totaal	125

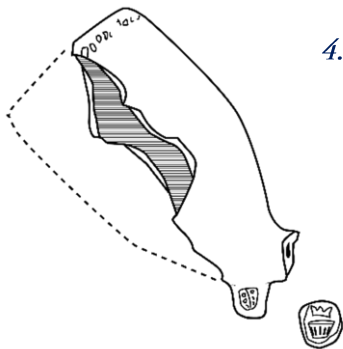
Tabel 4.3: Overzicht van de aangetroffen pijpenkoppen, onderdeel van de lading in scheepswrak OL79. De weergegeven pijpenmakers waren werkzaam tijdens het zinken van het schip. De objectdatering is gebaseerd op basis van vormspecifieke gegevens en eventueel een specifieke datering van het merk.

4.24.1

4.24.2

4.24.3

Fig. 4.24: Tabakspijpen met beeldmerken uit scheepswrak OL79. Schaal: 1:1.

4.6 ANDERE VONDSTCATEGORIEËN

Behalve de keramiek, tabakspijpen en glas zijn nog vele andere vondsten in het scheepswrak gedaan. Het gaat om voorwerpen van hout, leer, been, textiel en verschillende soorten metalen. In deze paragraaf worden de meest toonaangevende voorwerpen beschreven. Naast de gebruikelijke scheepsuitrusting en gereedschappen om het schip te kunnen varen en onderhouden zijn ook bijzondere persoonlijke items gevonden die iets meer kunnen zeggen over de sociaaleconomische achtergrond en samenstelling van de opvarenden.

Thee- en koffiegerei - Terugkomend op het serviesgoed zijn ook metalen voorwerpen gevonden die te maken hebben met het koffie- en theedrinken (fig. 4.9). Het gaat om een tinnen theepot, een koperen waterketel en delen van een koffiemolen.

Er is geen koffiekannetje gevonden, de vorm van een dergelijk object is doorgaans peervormig en lang-gerekerd dan een theepot (Adriaensens 1993, 19-20). Echter, omdat er ook een aardewerken theepot in het schip aanwezig was, valt niet uit te sluiten dat het exemplaar van tin voor het schenken van koffie gebruikt werd. Aan boord van een schip werden ongetwijfeld de regels van wat waaruit geschonken en gedronken diende te worden niet zo streng nageleefd als bij de welgestelde stadsbewoners op het vasteland. De metalen voorwerpen uit het scheepswrak die onderdeel waren van het thee- en koffieritueel, waren hoogstwaarschijnlijk in gebruik door de opvarenden en niet als handelswaar bestemd. Ze zullen in ieder geval bij één van de gevonden keramische serviezen gebruikt zijn.

Fig. 4.25: Messen, vorken en lepels uit scheepswrak OL79 (foto: M. van der Velde).

Bestek - Verder is ook, zoals te verwachten, bestek teruggevonden (fig. 4.25). Zowel ijzeren messen en vorken met houten heft als tinnen lepels komen tussen de vondsten voor. Ze zullen de vele krassen op de eetborden hebben veroorzaakt. De lepels zijn gemerkt met een gekroonde *Tudorroos*, in de kroon bevinden zich de letters IK. Deze staan mogelijk voor Jan Koers uit Leeuwarden, die tussen 1770 en circa 1804 als tinnegieter werkzaam was (van der Velde, *in prep.*, 39). De vorken zijn een opvallende verschijning in het schip. Tot in het midden van de 18^e eeuw werd de vork vrijwel enkel op tafel bij welgestelde families gebruikt. Pas in de tweede helft van de 18^e eeuw raakte dit bestekonderdeel ingeburgerd bij de Nederlandse bevolking (Adriaensens 1996, 22). Met uitzondering van een vork en een mes met dezelfde koperen versiering aan de onderkant van het heft, vormen de overige messen, vorken en lepels geen bij elkaar passend bestek. Voornamelijk in de hogere kringen van de samenleving at men met identiek bestek, dat ook meestal van zilver was (van der Velde, *in prep.*, 80-81).

Munten - Een bijzondere ontdekking is de enorme hoeveelheid zilveren en koperen munten in het scheepswrak (fig. 4.26). Al tijdens de verkenning van 1985 waren er 332 zilveren munten en 141 koperen munten verzameld, die allemaal in het achterschip zijn aangetroffen. Van deze munten was de oudste reeds in 1581 geslagen, de jongste munt stamt uit 1788 (van Dijk 1986, 5). Tijdens de opgraving van 2013 zijn er nog 23 munten bij gevonden, aangezien deze nog niet alle zijn schoongemaakt is het niet zeker te stellen dat 1788 de jongste datering van alle munten is (van der Velde, *in prep.*, 30). Gebaseerd op het feit dat vrijwel alle munten in het achterschip zijn gevonden, is het waarschijnlijk dat ze daar bewaard werden. De munten van koper zijn allemaal duiten. Ze zijn geslagen in Holland en West-Friesland. Ook zijn VOC-duitjes gevonden, die net als de andere

Fig. 4.26: Selectie van de muntvondsten uit scheepswrak OL79 (foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

duiten in verschillende provincies geslagen werden. De collectie zilveren munten bestaat uit 111 bezemstuivers (één-stuiverstukken) en 220 verschillende soorten schellingen (zes-stuiverstukken). De zilveren munten zijn in verscheidene steden en provincies geslagen, het gaat om exemplaren uit Deventer, Kampen, Nijmegen, Zwolle, Friesland, Groningen, Holland, West-Friesland en Zeeland. Munten uit al deze verschillende gebieden circuleerden door heel Nederland en kunnen dus weinig zeggen over de herkomst van de opvarenden van scheepswrak OL79 (van Dijk 1986, 5-6).

Verder komt een bijzonder drieguldenstuk van 1764 uit Utrecht voor (fig. 4.33). Opvallend aan deze zilveren munt is de afbeelding van de Hollandse maagd met vrijheidshoed, hetzelfde symbool dat ook door de patriotten in het laatste kwart van de 18^e eeuw werd toegepast. Echter vanaf 1681 komt dit symbool al op guldenstukken voor. Vanaf 1694 werd de generaliteitsgulden ingevoerd, waar op de kopzijde de Hollandse Maagd werd afgebeeld en op de muntzijde het generaliteitswapen in de vorm van een leeuw met pijlenbundel en zwaard. In alle provincies was de voorstelling op de guldenstukken hetzelfde, alleen de tekst rond het generaliteitswapen duidde op de betreffende provincie van herkomst (www.zilverenguldens.info).

Voor een beeld wat de waarde van al deze munten bij elkaar was in de late 18^e eeuw, noemt van Dijk een voorbeeld van een vergelijkbare vondst uit Harderberg in 1921. Er was daar voor ongeveer 70 gulden aan muntstukken gevonden, dit bedrag zou nauwelijks voldoende geweest zijn om voor een man en een vrouw een degelijk stel kleren aan te schaffen (van Gelder & Boersma 1967 in van Dijk 1986, 6).

Rookgerei - Naast de eerder beschreven gerookte en ongerookte tabakspijpen zijn nog enkele andere voorwerpen gevonden die tot het rookgerei behoren. In het schip bevonden zich drie grote koperen zaktabaksdozen, twee tondeldoosjes - eveneens van koper - en een pijpenwroeter van hardhout en been (fig. 4.27). De drie tabaksdozen zijn waarschijnlijk in bezit geweest van drie verschillende mannen. De tondeldoosjes dienden voor het aansteken van vuur en waren een soort voorganger van de moderne aansteker. Met een vuurslag, een stukje vuursteen en wat brandbaar materiaal in het doosje kon vuur worden gemaakt (Adriaensens 2001, 21). De pijpenwroeter bevond zich in één van de tabaksdozen en diende om de tabak aan te stampen en de pijp schoon te houden. In dezelfde tabaksdoos bevond zich nog wat tabak, ook de tondeldozen bevatten nog originele brandstof in de vorm van textiel. Hoewel tabaksdozen vooral voor het opslaan van tabak dienden, werden er ook wel andere spullen in bewaard. De pijpenwroeter en het restje tabak in één van de exemplaren uit het scheepswrak duiden erop dat het desbetreffende voorwerp ook zijn oorspronkelijke functie als tabaksdoos heeft gehad (Dierks 2014, 10, 15).

Fig. 4.27: Selectie van het rookgerei uit scheepswrak OL79; Tabaksdozen, gerookte pijpen, pijpenwroeter, tondeldoosje en een aardewerken vuurtest. De vuurtest zou kunnen hebben gediend voor het aansteken van tabakspijpen.

Twee tabaksdozen hebben dezelfde vorm; rechthoekig met halfronde zijkanten (fig. 4.28). Het derde exemplaar is achthoekig (fig. 4.29). De deksels van de voorwerpen zitten met scharnieren vast aan de wand, zodat ze aan één kant geopend kunnen worden. Na een uitvoerige reinigingsprocedure¹² kwamen verschillende fraaie gravures op de tabaksdozen tevoorschijn. De twee exemplaren met dezelfde vorm zijn ook met een identieke voorstelling gedecoreerd. Op de deksels is een stadsaangezicht van Amsterdam geplaatst, waar op de voorgrond schepen in het IJ rondvaren. De bodem van de twee tabaksdozen is versierd met het stadswapen van Amsterdam: drie onder elkaar geplaatste Andreaskruizen. Aan weerszijden van het wapen bevinden zich gestileerde bladertakken (Dierks 2014, 12-13). Mogelijk hebben twee opvarenden aan boord van het schip een band met Amsterdam gehad (van der Velde, *in prep.*, 84).

Fig. 4.28: Eén van de grotere koperen tabaksdozen uit scheepswrak OL79 met een gravure van het stadsgezicht van Amsterdam op het deksel (boven) en het Amsterdamse stadswapen op de bodem (onder), de lijnen zijn schematisch wit gemarkeerd. L: 13 cm / B: 7,3 cm / H: 3,1 cm. Schaal: 1:1,5 (foto: M. Dierks).

De achthoekige tabaksdoos is dunner dan de andere exemplaren. Een viertal klinknagels op de bodem van het object wijst erop dat het voorwerp beschadigd is geweest en door een ervaren persoon weer gerepareerd is (Dierks 2014, 15). Op het deksel van deze tabaksdoos is een fraaie gravure aangebracht van barokke bladmotieven met daarin vier medaillons en een vierkant vlak. Het vierkante vlak bevindt zich in het midden tussen de medaillons en bevat de woorden: 'Overvloed', 'Gereghijd', 'Deugd' en 'Vrede'. De medaillons aan weerszijden van het vlak hebben waarschijnlijk betrekking op deze vier woorden. *Gereghijd* en *Overvloed* kunnen respectievelijk gerelateerd worden aan 'Vrouw Justitia' met het

Fig. 4.29: Achthoekige koperen tabaksdoos uit scheepswrak OL79 met een rijke gravure van vier medaillons en een vierkant vlak met de woorden: 'Overvloed', 'Gereghijd', 'Deugd' en 'Vrede' op het deksel (boven) en de tekst 'Tabak kan geeven Geest en Leeven' op de bodem (onder), de lijnen zijn schematisch wit gemarkeerd. L: 15,5 cm / B: 6 cm / H: 3,5 cm. Schaal: 1:1,5 (foto: M. Dierks).

¹² Met dank aan Melanie Dierks.

zwaard en de weegschaal op de tweede voorstelling van links en de 'Hoorn des Overvloeds' op de meest rechtse voorstelling. De andere twee voorstellingen hebben een minder uitgesproken betekenis (Dierks 2014, 14-15). Op de onderzijde van de tabaksdoos is de tekst: *'Tabak kan geeven Geest en Leeven'* gegraveerd. Het woord *'Tabak'* is heel sierlijk weergegeven.

Over tabak wordt tegenwoordig precies het tegenovergestelde gedacht. Men schreef echter nog lange tijd een geneeskrachtige werking tegen allerlei ziekten en kwalen aan dit genotmiddel toe (Adriaensens 2001, 4).

Van de achthoekige tabaksdoos is een parallel te vinden in de collectie van Museum Rotterdam (Dierks 2014, 15), op de bodem van dat voorwerp is eveneens de tekst *'Tabak kan geeven Geest en Leeven'* op een identieke manier op de doos gegraveerd (vgl. collectie.museum-rotterdam.nl, inventarisnummer 659). Echter op de voorzijde bevindt zich een voorstelling gerelateerd aan de Nederlandse schout-bij-nacht Johan Zoutman die in 1781 tijdens de Vierde Nederlands-Engelse Oorlog de overwinning op de slag bij de Doggersbank behaalde; een roemrijke gebeurtenis die ook binnen de 'patriottentijd' past. De tabaksdozen met een gravure van Amsterdam zijn qua vormgeving vergelijkbaar met een tabaksdoos met de voorstelling van het stadsgezicht van Rotterdam op de voorzijde en een gravure van het wapen van Rotterdam aan de onderzijde (collectie.museum-rotterdam.nl, inventarisnummer 11640). De gravure van het stadsgezicht van Amsterdam op beide uit het scheepswrak afkomstige tabaksdozen lijkt te zijn geïnspireerd op een prent van de Venetiaanse kaartenmaker Vincenzo Coronelli uit zijn *"Teatro della Guerra"*, gepubliceerd in 1706 (fig. 4.30).

Fig. 4.30: Prent van Amsterdam vanaf het IJ gezien, door Vincenzo Coronelli, 1706 (historiek.net/geschiedeniswinkel).

Schrijf- en leesgerei - Andere bijzondere vondsten zijn een fraai gedecoreerde houten penhouder (fig. 4.31), rode zegellak en gedroogde brokjes Oost-Indische inkt. De droge inkt kon worden opgelost in water, zodat het vloeibaar werd en ermee geschreven kon worden (van der Velde, *in prep.*, 31). De penhouder is in een gedraaid patroon bewerkt.

Fig. 4.31: Houten penhouder uit scheepswrak OL79, L: ca. 19 cm / B: ca. 1 cm. Schaal 1:1,5 (foto: M. van der Velde).

Daarnaast zijn drie brillenglazen gevonden, waarvan twee nog compleet zijn (fig. 4.32). Deze glazen bevatten nog resten van een koperen montuur. De brillenglazen hebben onderdeel uitgemaakt van een leesbril (van der Velde, *in prep.*, 47, 84).

Het zojuist beschreven schrijf- en leesgerei duidt erop dat in ieder geval één persoon aan boord van het schip kon lezen en schrijven. Aan het eind van de 18e eeuw komt steeds meer schrijfgerei aan boord voor. Het lijkt erop dat een fors toenemend aantal mensen in die periode leerde lezen en schrijven (van Holk, 2013, 178).

Fig. 4.32: Twee brillenglazen uit scheepswrak OL79, deels nog in origineel koperen montuur. Niet op schaal. (foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Kledingonderdelen - In een grote spanen doos zijn verschillende benen knopen gevonden. De doos was mogelijk oorspronkelijk met kleding gevuld. Ook komen een geëmailleerde koperen knoop en een parelmoeren exemplaar voor. Deze twee bijzondere knopen hebben volgens van der Velde wellicht deel uitgemaakt van een kledingstuk voor vrouwen. Dit zou dan ook kunnen duiden op de (al dan niet tijdelijke) aanwezigheid van een vrouw aan boord (van der Velde, *in prep.*, 43, 84). Verder zijn een vingerhoed en een naald gevonden die gebruikt konden worden voor de reparatie van kleding. Zoals eerder vermeld zijn in totaal ook minimaal vier paar schoenen, één paar klompen en twee paar schaatsen aangetroffen. Deze hoeveelheid schoeisel suggereert een viertal opvarenden aan boord van het schip (zie paragraaf 3.5). Er zijn in totaal vijf schoengespens gevonden, twee daarvan zijn van zeer groot formaat (fig. 4.33). Het gaat om zilveren exemplaren, gedecoreerd met een fraai bloemenmotief. Het grote formaat is typisch voor exemplaren uit de late 18^e en vroege 19^e eeuw (Adriaensens 1999, 22). De grote schoengespens zullen waarschijnlijk bij de 'zondagse kleding' gehoord hebben (van der Velde, *in prep.*, 84).

Fig. 4.33: Selectie van de zilveren objecten uit scheepswrak OL79; twee grote schoengespens, zakhorloge met chatelaine en een deel van de munten, waaronder een drieguldenstuk.

Zakhorloge en chatelaine – Tot slot komen nog twee vondsten uit het scheepswrak die gerust topstukken genoemd mogen worden; het gaat om een zilveren zakhorloge met bijpassende *chatelaine* (fig. 4.33)¹³.

Een *chatelaine* is een sieraad, bestaande uit verscheidene kettinkjes waaraan allerlei accessoires konden hangen (Adriaensens 1999, 16). Het exemplaar uit scheepswrak OL79 is gevormd uit drie kettingen, waarvan de middelste uit ruitvormige schakels bestaat. In het midden worden de kettingen aan elkaar gebundeld door een schuifring, op de voorkant versierd met rocailles en een gestileerd portret van een persoon en op de achterzijde met twee rozen. Aan de kettingen hangen drie voorwerpen. Het eerste voorwerp is een messing horlogesleutel die waarschijnlijk in verband staat met het in het schip gevonden horloge, het tweede voorwerp is een zilveren signet, ofwel een zegelstempel en het derde voorwerp is een bedeltje van zilver in de vorm van een zeilschip. Adriaensens stelt dat signetten in de 18^e eeuw altijd voorzien waren van een wapen of monogram, en dat dergelijke objecten in de 19^e eeuw louter als siervoorwerpen dienden en geen stempel meer bevatten (Adriaensens 1999, 20). Echter, het signet aan de *chatelaine* uit scheepswrak OL79 bevat ook geen stempel. Hiermee kan geconcludeerd worden dat ook in de 18^e eeuw signetten met enkel een sierfunctie aan *chatelaines* voorkwamen.

¹³ De twee voorwerpen zijn geconserveerd en gerestaureerd door Lucas van Dijk.

De *chatelaine* was in de 18^e en 19^e een erg populair kledingjuweel, zowel mannen als vrouwen droegen een dergelijk sieraad. De vormgeving van het object uit scheepswrak OL79 wijst echter op een mannensieraad. Signetten en horloge(sleutel)s zijn typische 18^e-eeuwse mannenvoorwerpen. *Chatelaines* voor vrouwen bevatten vaak naaigerei of kleine toiletartikelen (Adriaensens 1999, 16-20).

Het zilveren horloge is gevat in een kast die gemerkt is met het stadsmerk van Londen en het jaarmerk juni 1729- mei 1730. Het horloge zelf is vervaardigd door Thomas Swetman uit Londen (Wijshake & Kropp, *in prep.* in van der Velde, *in prep.*, 48). Van de *chatelaine* is overigens niet bekend wanneer en waar deze vervaardigd is. De wijzerplaat van het horloge is gegraveerd met Romeinse cijfers die de twaalf uren representeren en Arabische cijfers die elke vijf minuten aangeven. De wijzers en het horlogeglas van het object ontbreken.

Dat het horloge al uit circa 1730 stamt, zou betekenen dat het hier om een antiek stuk gaat. Eén van de opvarenden zal het van een voorvader hebben geërfd. Tot het midden van de 18e eeuw werden zilveren zakhorloges vooral in de rijkere kringen teruggevonden, een enkele middenklasser had een horloge in handen. Bij een onderzoek naar inboedelinventarissen uit Weesp blijkt dat aan het eind van de 18^e eeuw ongeveer de helft van de inventarissen een horloge bevat (van Koolbergen 1997, 150-151). Behalve dat een horloge een functionele waarde had, diende het ook als sieraad en statussymbool.

Het horloge hoorde waarschijnlijk bij de 'zondagse kleding' en zal niet constant gedragen zijn door de eigenaar aan boord van het schip. Mogelijk is het tijdens de vaart grotendeels opgeborgen geweest (Wijshake & Kropp, *in prep.* in van der Velde, *in prep.*, 85).

Zowel het horloge als de *chatelaine* moeten kostbare voorwerpen voor de eigenaar geweest zijn. In 1830 was een zilveren zakhorloge gemiddeld negen keer zo duur als een broek. Deze verhouding nam in de loop der tijd af, zo kan aangenomen worden dat het horloge in de periode dat deze vervaardigd was nog vele malen duurder was dan de negen keer in 1830 (van der Velde, *in prep.*, 85).

5. Conclusie

Het onderzoek naar de vondsten uit scheepswrak OL79 heeft een aantal merkwaardige resultaten opgeleverd. Enkele zaken zijn min of meer met zekerheid vast te stellen. Het gaat hier om een tjalkachtig vrachtschip dat in de tweede helft van de 18^e eeuw over de Zuiderzee tussen Noord-Nederland en Zuidwest-Nederland verschillende handelswaren vervoerde. Rond 1796 werd abrupt een einde gemaakt aan deze bedrijvigheid, waarna het schip circa 150 jaar lang in de bodem van de (voormalige) Zuiderzee heeft gelegen. Vanaf dat moment werd het schip door archeologen onder handen genomen en nog eens 50 jaar later is het gehele wrak met inventaris uit de bodem gelicht. Dendrochronologische gegevens wijzen erop dat het schip sinds het einde van de jaren '50 of begin van de jaren '60 van de 18^e eeuw in dienst geweest moet zijn.

Het circa 20 meter lange schip bevatte een groot laadruim, waarin zich slechts een fractie van het oorspronkelijke laadvermogen aan handelswaar bevond. De handelswaar bestond in ieder geval uit tweedehands leisteen, vensterglas en een bijlading nieuwe tabakspijpen. Voor in het schip was de kombuis gesitueerd en achterin was waarschijnlijk een woon- en werkgedeelte.

Rond de drie tot vier personen hebben het schip bevaren. De bemanning zal uit volwassen mannen hebben bestaan, een klein aantal factoren zou op de al dan niet tijdelijke aanwezigheid van een vrouw kunnen wijzen. De schipper zal een herkomst hebben gehad uit Noord- of West-Nederland. Er bestaat een kans dat het om Pieter Jacobsz. Pondman uit de Zaanstreek gaat. Twee andere opvarenden hebben mogelijk op basis van twee tabaksdozen een band met Amsterdam gehad. Tinnen lepels uit Leeuwarden en een grote hoeveelheid Fries aardewerk zouden ook nog voor een Friese achtergrond kunnen pleiten. Echter werd Fries aardewerk, net als het Bergs aardewerk massaal geëxporteerd naar onder meer Amsterdam. Aangezien geen Gouds aardewerk is gevonden lijkt een herkomst uit die streek minder plausibel, daarentegen komt de voorraad tabakspijpen wel uit Gouda. De hoeveelheden Engels industrieel aardewerk en Aziatisch porselein zouden ook kunnen duiden op Amsterdam of omstreken, omdat de meeste handelsschepen uit de verre importgebieden deze haven aandeden. Vanuit Amsterdam werd de keramiek dan weer verder verhandeld. De voorwerpen uit scheepswrak OL79 zouden ook via verschillende handelaars in het schip terecht gekomen kunnen zijn. Al met al is hiermee niet duidelijk vast te stellen wat de exacte herkomst van de opvarenden was.

Naast de vondsten uit het laadruim die overduidelijk bestemd waren voor de handel is vooral de hoeveelheid keramiek in het voor- en achterschip een opvallend gegeven. De verscheidenheid aan theeserviezen in het scheepswrak is zeer opmerkelijk. Er zijn twee zesdelige serviezen van respectievelijk porselein en *pearlware* gevonden en er komt een tweedelig *pearlware*-serviesje versierd met bijzondere patriottistisch-getinte drukprenten voor. Gezien de opvallende hoeveelheid aan koppen en schotels en het feit dat *pearlware* een modern product was in de jaren 1790 bestaat de mogelijkheid dat ze niet in gebruik waren bij de opvarenden van OL79. Er zou dan aan handel gedacht kunnen worden. Een vergelijkbaar geval is te vinden bij een scheepswrak uit de eerste helft van de 19^e eeuw (scheepswrak U105). Een serviesje van het in die tijd al wat oudere *creamware*, bestaande uit theekoppen en koffiekoppen, zal in combinatie met het metalen thee- en koffiegerei wel gebruikt zijn door de schippers. Een grote hoeveelheid pannen en room- of melkpotten zou erop kunnen wijzen dat men een klein bijhandelkje in tweedehands voorwerpen aan boord had.

Hoewel het hierboven genoemde een goede verklaring kan zijn voor de ongebruikelijke hoeveelheid keramiek aan boord is het opmerkelijk dat de voorwerpen zo verspreid door het schip zijn gevonden. De serviezen lijken in het voor- en achterschip met uitzondering van het porselein in tweeën te zijn gedeeld. Hiervoor is geen goede verklaring te vinden. Daarom kan ook niet met zekerheid gesteld worden dat de serviezen bestemd waren voor de handel. Wellicht gebruikte men enkele schotels en koppen enkel bij bijzondere gelegenheden en stonden ze doorgaans in een kastje of rek te pronken. Een wat ouder servies als dat van *creamware* zou dan weer voor dagelijks gebruik gediend kunnen hebben. Een grote verscheidenheid aan theekoppen- en schotels met verschillende decoraties is ook aan boord van de bijna honderd jaar jongere Lutina gevonden, een schip waarvan wordt verondersteld dat er slechts twee mannen op rondvoeren (Reinders 1988, 45-46).

Wel kan geconcludeerd worden dat van OL79 niet de gehele scheepsinventaris compleet is aangetroffen, postdepositionele processen hebben invloed erop gehad. Mogelijk heeft men naderhand met springtij een deel van de inventaris willen bergen.

Als de theeserviezen met mogelijk als uitzondering het *creamware* niet tot het gebruiksgoed aan boord hebben toebehoord dan kan geconcludeerd worden op basis van de overige vondsten dat de opvarenden een gemiddelde tot bovengemiddelde welstand genoten in verhouding tot de doorgaanse 18^e-eeuwse Nederlandse binnenvaartschipper. Ook als de verschillende serviesjes wel in gebruik waren van de schippers dan kan op basis daarvan een bovengemiddelde welstand vastgesteld worden. Vooral de koppen en schotels met transferprints zijn een modern product in de late 18^e eeuw en wijzen erop dat de eigenaars (als de objecten dus geen handelsproducten waren) met hun tijd mee gingen. Echter, het ontbreken van theepotten met dezelfde decoratie toebehorende aan de serviezen pleit voor een niet uiterst welgesteld huishouden aan boord van het schip.

Objecten die als tweede keus op de markt gekocht zijn duiden op een armere achtergrond, maar aan boord van een schip waren dergelijke voorwerpen vanwege een groter breukrisico niet ongebruikelijk. Andere voorwerpen, waaronder een zilveren horloge en *chatelaine*, enkele koffiekoppen en drie fraaie koperen tabaksdozen wijzen wel weer op een rijker huishouden.

De politieke identiteit van de opvarenden valt moeilijk vast te stellen. De theekoppen- en schotels met patriotistische propaganda brengen de archeoloog al snel in een valkuil met de veronderstelling dat ze in gebruik van de schippers waren. Als het waar is dat deze voorwerpen door de opvarenden werden gebruikt dan is het zeer aannemelijk dat zij een patriotistisch gedachtegoed aanhingen. De symboliek op de koppen en schotels is zó beduidend dat men ze niet zonder enige binding ermee te hebben in gebruik had. Theedrinken was in de 18^e eeuw een belangrijk sociaal gebruik. Met een servies waarop een duidelijke propagandistische lading werd afgebeeld liet men ook zien waar men voorstander van was. Een serviesje als dit zal ook enkel bij bijzondere gelegenheden op tafel hebben gestaan, aangezien de symbolische en esthetische waarde ervan zeer groot geweest zal zijn. Men zal dergelijke voorwerpen en de betekenis ervan gekoesterd hebben en er ook met enige voorzichtigheid mee omgegaan zijn.

Als het serviesje bestemd was voor de handel, dan zouden de opvarenden misschien wel helemaal geen binding gehad kunnen hebben met de ideeën die aan het patriottisme ten grondslag lagen. Misschien was het serviesje door een bekende van de schipper op bestelling genomen. De schipper zelf zou dan geen uitgesproken mening hoeven hebben over de politieke situatie aan het eind van de 18^e eeuw. Daarmee is dus niet volledig te constateren of hier patriotten aan boord hebben gezeten of niet.

De titel van deze rapportage stelt ons de vraag: Was de schipper van scheepswrak OL79 een "handelaar in het allegaar?" We kunnen hierbij nu een nieuwe vraag stellen: Was de schipper misschien naast handelaar ook gebruiker van een allegaar? Hoewel de resultaten van dit onderzoek er voor pleiten dat aan boord van het schip onder andere constructiematerialen en een kleine bijlading tabakspijpen werden vervoerd, wordt geen duidelijkheid geschapen over het feit dat er eventueel ook handel bestond in (al dan niet tweedehands) keramiek en glas. De verspreiding van het materiaal in het scheepswrak wijst er eerder op dat in de twee leefgedeelten, respectievelijk het voor- en het achterschip keramiek en glas in gebruik was in plaats van dat een concentratie van handelswaar aanwezig was. Bijzonder blijft dan de grote hoeveelheid aan spullen in het schip in verhouding tot het veronderstelde aantal opvarenden. Mogelijk zou een zesdelig porselein-serviesje wat in één concentratie in het achterschip is gevonden wel voor de handel meegenomen zijn. Het is voor te stellen dat dergelijke bijkomstige handelspraktijken op vrachtschepen wel meer voorkwamen in het verkeer op de Zuiderzee in de 18e en 19e eeuw. Echter, om meer duidelijkheid in dit soort zaken te kunnen krijgen is in de toekomst meer onderzoek naar de keramiekvondstverspreiding in andere scheepswrakken nodig.

Hoewel we nu een blik hebben geworpen op het leven van schippers in de roerige 'patriottentijd' blijven veel vragen bestaan, zelfs na slechts tweehonderd jaar geschiedenis. Archeologisch onderzoek naar deze specifieke periode – de periode rond 1800 – is dan ook van groot belang. Er is reeds veel bekend van de historische gebeurtenissen, maar er is nog weinig kijk op het leven van de individuen en hun materiële nalatenschap in dit onstuimige tijdvak.

Literatuur

PUBLICATIES EN ARTIKELS

- Adriaensens, A. M., 1993. *Driemaal exotisch drinken: Cacao, thee en koffie*, Antwerpen: Museum Sterckshof-Zilvercentrum.
- Adriaensens, A. M., 1996. *Van 'scotelgenoot' tot 'tafelgenoot'*, Antwerpen: Museum Sterckshof-Zilvercentrum.
- Adriaensens, A. M., 1996. *Zilver, ijdel en koket*, Antwerpen: Museum Sterckshof-Zilvercentrum.
- Adriaensens, A. M., 2001. *Bij de borrel: Met koninginnekruid of duivelsgif*. Antwerpen: Museum Sterckshof-Zilvercentrum.
- Akker, M., van den, 2007. *Fries Aardewerk: majolica, faïence, kerfsnee: Harlinger Aardewerk Museum*, Harlingen: Harlinger Aardewerk Museum.
- Baart, J.M., W. Krook & A.C. Lagerweij, 1986. Opgravingen aan de Oostenburgermiddenstraat. In: Kist, J.B., e.a., *Van VOC tot Werkspoor*, Utrecht: Matrijs, 81-142.
- Barker, D. & P. Halfpenny, 1990. *Unearthing Staffordshire: Towards a new understanding of 18th century ceramics*, Stoke-On-Trent: City of Stoke-On-Trent Museum & Art Gallery.
- Bartels, M., H. Clevis & F. D. Zeiler (red.), 1993. *Van huisvuil en huizen in Hasselt*, Kampen: Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek.
- Bartels, M.H., 1999. *Steden in scherven: Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250–1900)*, Zwolle: Stichting Promotie Archeologie (SPA) / Amersfoort: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB).
- Bendijk, C., 1959. *Brief naar G.D. van der Heide: Oostelijk Flevoland, s.n.*
- Berg, G.T.C., 2006. *Beverwijk Breestraat / Peperstraat 2005: Catalogus Keramiekvondsten: Aanzet tot een sociaal-economische analyse van keramiek en glas uit twee beerputten aan de Breestraat te Beverwijk: Met catalogus van een selectie van de keramiekvondsten van de opgraving* (Hollandia reeks – Rapport 101).
- Bitter, P., 2009. Toying with miniatures, Finds of 'doll's-house items' from Alkmaar. In: H. Clevis (red.), *Medieval Material Culture: Studies in honour of Jan Thijssen*, Zwolle: Stichting Promotie Archeologie (SPA).
- Bitter, P., S. Ostkamp & N.L. Jaspers, 2012. *Classificatiesysteem voor (post-)middeleeuws aardewerk en glas = Deventer Systeem (sinds 1989). Deel 1: Keramiek. Digitale opzoekschema's (Versie april 2012), s.l.*
- Braven, J.A., den, 2006. *Tabakspijpen aan boord: Een overzicht van de kleipijpen uit de wrakken van het Burgzand (Waddenzee)*, Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterArcheologie / ROB NISA (ongepubliceerde rapportage).
- Braven, J.A., den, 2012. Aardewerk. In: J.A. den Braven & P.W. van den Broeke (red.), *Een hofstede op De Boel in Nijmegen-Noord: Archeologisch onderzoek naar de middeleeuwse en latere bewoning*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 29), 64-85.

Carmiggelt, A., 1993. MAE: Wat doen we ermee? Voorlopig verslag van de analyse van aardewerk uit laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen in Nederland en België (1350-1800), *Assembled Articles 1*, 65-95.

Clevis, H. & J. Kottman, 1989. *Weggegooid en teruggevonden: Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*, Kampen: Stichting archeologie IJssel/vechtstreek.

Clevis, H. & M. Smit, 1990. *Verscholen in vuil: Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*, Kampen: Stichting archeologie IJssel / Vechtstreek.

Clevis, H., 2007. *Opgeruimd staat netjes: Keukengoed en tafelgerei van een bouwhuis van de Kranenburg (1840-1865)*, Zwolle: Stichting Promotie Archeologie (SPA).

Dierks, M., 2014. *Vergleichende Betrachtung der Freilegungstechnologien von archäologischen Objekten aus Kupfer-Zink-Legierung am Beispiel von Tabaksdosen (Ende 18. Jahrhundert) aus dem Schiffswrack von Dronten*, Erfurt: FR Konservierung und Restaurierung.

Dijk, L., van, 1986. *Het reinigen van een muntvondst uit het scheepswrak L79 in Oostelijk Flevoland*, Lelystad: Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders.

Dijkstra, J., M.C. Houkes & S. Ostkamp (red), 2010. *Over leven aan de rand van Gouda: Een archeologische opgraving en begeleiding in het plangebied Bolwerk*, Amersfoort: Archeologisch Diensten Centrum (ADC) (rapport 1770).

Duco, D., 1987. *De Nederlandse kleipijp: Handboek voor dateren en determineren*, Leiden: Stichting Pijpenkabinet.

Duco, D., 2003. *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*, Amsterdam: Pijpenkabinet.

Gawronski, J. & R. Jayasena, 2010. *Zeis onder het maaiveld: Archeologische Begeleiding Kolenkit Zuidelijk Veld Fase 1 (2009)*, Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie (AAR / Amsterdamse Archeologische Rapporten 42).

Gawronski, J., R. Jayasena, A. Lagerweij, S. Ostkamp, R. Tousain & J. Veerkamp, 2012. Catalogue of archaeological ceramics from Amsterdam 1175-2011. In: J. Gawronski (red.) *Amsterdam Ceramics: A city's history and an archaeological ceramics catalogue 1175-2011*, Amsterdam: Bas Lubberhuizen / Bureau Monumenten & Archeologie, 103-312.

Grohmann, M. & O. Grohmann, 2012. Zum Absatz und Handel mit Töpferwaren aus den Pottland. In: G. Funke & C. Leiber (red.), *Aus dem Pottland in die Welt: Eine historische Töpfregion zwischen Weser und Leine*, Holzminden: Mitzkat, 177-180.

Holk, A.F.L., van, 1996. *Archeologie van de binnenvaart: Wonen en werken aan boord van binnenvaartschepen (1600-1900)*, Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterArcheologie / ROB NISA (= Scheepsarcheologie 4; Flevo-berichten 410).

Holk, A., van, 2013. Brillen & bijbels: Lezen en schrijven in de binnenvaart, *Nieuwland in Vogelvlucht, Cultureel Historisch Jaarboek voor Flevoland* 23, 160- 179.

Holk, A., van & A. van der Velde, 2013. *Programma van Eisen, s.l, s.n.*

Jansma, E. *Dendrochronologisch onderzoek van het scheepswrak OL79, 14 maart 2014*, Amersfoort: RING: Nederlands Centrum voor Dendrochronologie; Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Jaspers, N. L., J. F. P. Kottman & S. Ostkamp, 2010. Catalogus: Aardewerk en glas uit de opgraving Vlis-singen, Scheldeterrein. In: Claeys, J., N. L. Jaspers & S. Ostkamp (red.), *Vier eeuwen leven en sterven aan de Dokkershaven. Een archeologische opgraving van een postmiddeleeuwse stadswijk in het Scheldekwartier in Vlis-singen*, Amersfoort: Archeologisch Diensten Centrum (ADC) (rapport 1635), 513-624.

Jörg, C.J.A., 1982. *Porcelain and the Dutch China trade*, Den Haag: Nijhoff.

Kleij, P., 2009. Bijlage 1: Rapport determinatie keramiek en glas uit wrak Ritthem. In: A. Vos, *Wrak Ritthem, een onverwacht oud scheepswrak in de Westerschelde*, Amersfoort / Lelystad: Rijksdienst voor het Cultu-reel Erfgoed (RCE) (rapportage Archeologisch Monumentenzorg 174), 77-81.

Kleij, P., 2012. Bijlage 6: Verslag keramiekdeterminatie Sophia Albertina. In: A.B.M. Overmeer, *Een Zweeds oorlogsschip in Nederlandse wateren: Een waardestellend onderzoek op scheepswrak Sophia Albertina*, Amers-foort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) (rapportage Archeologisch Monumentenzorg 201), 77-86.

Kleyn, J. de, 1966. Stadhouders Willem V op Engels aardewerk, *Antiek: Tijdschrift voor liefhebbers en kenners van oude kunst en kunstnijverheid* 1, 27-34.

Koolbergen, H., van, 1997. De materiële cultuur van Weesp en Weesperkarspel. In: A. Schuurman, J. De Vries & A. van der Woude (red.), *Aards Geluk: De Nederlanders en hun spullen van 1550 tot 1850*, Amster-dam: Balans, 121-160.

Kottman, J.F.P., 1999. Glaswerk. In: M.H. Bartels (red.), *Steden in scherven: Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250 – 1900)*, Zwolle: Stichting Promotie Archeologie (SPA) / Amersfoort: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), 261-274.

Kuipers, J. J. B., 2013. *Vrijheid Gelijkheid Broederschap: De Nederlanden in de Franse Tijd*, Zuthpen: Walburg Pers.

Laan, C., 2003. *Drank & drinkgerei: Een archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek naar de alledaagse drink-cultuur van de 18de-eeuwse Hollanders*, Amsterdam: De Bataafsche Leeuw.

Lunsingh Scheurleer, D. F., 1986. Ceramiek met patriottistische voorstellingen, *Antiek: Tijdschrift voor lief-hebbers en kenners van oude kunst en kunstnijverheid* 20, 646-651.

Mars, A., 1991. *Genneps aardewerk: Een 18de-eeuwse pottenbakkerij archeologisch onderzocht*, Gennep: Jans-sen/Pers.

Meier, M., 2012. Den Töpfern auf der Spur – Archäologischen Untersuchungen zur Töpfereigeschichte in Bad Münder. In: G. Funke & C. Leiber (red.), *Aus dem Pottland in die Welt: Eine historische Töpfereion zwischen Weser und Leine*, Holzminden: Mitzkat, 85-98.

Meulen, A., van der & P. Smeele, 2005. *Fries Aardewerk: De pottenbakkers van Friesland 1750-1950: Het ambacht, de mensen, het aardewerk*, Leiden: Primavera Pers.

- Meulen, A., van der & P. Smeele, 2012. *De pottenbakkers van Gouda 1570-1940 en hun betekenis voor de geschiedenis van de Nederlandse keramiek*, Leiden: Primavera Pers.
- Meulen, J., van der, 1986. *De "Gouwenaars" van Alphen aan den Rijn: Een onderzoek naar tabakspijpenmakers en hun produkten*, Alphen aan den Rijn: Repro-Holland.
- Meulen, J., van der, 2003. *Goudse pijpenmakers en hun merken*. Leiden: Labor Vincit.
- Miller, G. L. & R. R. Hunter, 2001. How Creamware Got the Blues: The Origins of China Glaze and Pearlware. In: R. R. Hunter (red.), *Ceramics in America*, Milwaukee: Chipstone Foundation, 135-161.
- Nelson, C. H., 1980. Transfer-Printed Creamware and Pearlware for the American Market, *Wintherthur Portfolio* 15, 93-115.
- Ostkamp, S. & A. van Benthem, 2004. *Goes 'Prins van Oranje': Een archeologische begeleiding*, Amersfoort: Archeologisch Diensten Centrum, (ADC) (rapport 307).
- Ostkamp, S. & J.F.P. Kottman, 2010. Bijlage 2 Catalogus: Aardewerk en glas uit de opgraving Vlissingen Spuistraat. In: P.C. de Boer, J. vanden Borre & D.A. Gerrets (red.), *Zevenhonderd jaar wonen, werken en begraven langs de Achterhaven: Een Archeologische Opgraving aan de Spuistraat in Vlissingen*, Amersfoort: Archeologisch Diensten Centrum (ADC) (rapport 1278), 283-320.
- Reinders, R., 1988. *De Lutina: Een Overijssels vrachtschip, vergaan in 1888*, Lelystad: Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (Flevobericht 292).
- Schölvink, L. C. A. M., 2010. *Kostbaar Goed van Grote Pracht: Chinees en Japans exportporselein in de 17^e en 18^e eeuw*, Zwolle: Waanders.
- Schricks, C. P. 2012. *Het Armenhuis van Westerblokker: Archeologisch onderzoek op het perceel Westerblokker 74, gemeente Hoorn*, Hoorn (West-Friese Archeologische Rapporten 42).
- Stephan, H. G., 2012a. Das "Pottland": Mittelalterliche und neuzeitliche Töpferei von landesgeschichtlicher Bedeutung und Keramik von europäischem Rang in Niedersachsen. In: G. Funke & C. Leiber (red.), *Aus dem Pottland in die Welt: Eine historische Töpfregion zwischen Weser und Leine*, Holzminden: Mitzkat, 9-72.
- Stephan, H. G., 2012b. Die Weserware der Renaissance. In: G. Funke & C. Leiber (red.), *Aus dem Pottland in die Welt: Eine historische Töpfregion zwischen Weser und Leine*, Holzminden: Mitzkat, 99-125.
- Velde, A. M., van der, in prep. *Een opmerkelijke scheepsinventaris: Een studie naar de objecten van een vrachtschip in de bodem van de gemeente Dronten (versie 10-07-2014)*, Groningen (ongepubliceerde thesis Rijksuniversiteit Groningen).
- Wijsenbeek, A., 1996. *Vuur- en bakenloodjes voor een veilige vaarweg op de Zuiderzee*, Ketelhaven: Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwaterarcheologie.
- Wijsenbeek-Olthuis, T., 1987. *Achter de gevels van Delft: Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*, Hilversum: Verloren B.V.

Wilschut, A., 2000. *Goejanvervellesluis: De strijd tussen patriotten en prinsgezinden 1780-1787*, Hilversum: Verloren B.V.

GERAADPLEEGDE WEBSITES

<http://collectie.museumrotterdam.nl/objecten/659>; digitale collectie-database van Museum Rotterdam, inventarisnummer 659: laat 18^e-eeuwse koperen tabaksdoos met een gegraveerde voorstelling gerelateerd aan schout-bij-nacht Johan Zoutman en de slag bij de Doggersbank.

<http://collectie.museumrotterdam.nl/objecten/11640>; digitale collectie-database van Museum Rotterdam, inventarisnummer 11640: laat 18^e-eeuwse koperen tabaksdoos met een gegraveerde voorstelling van het stadsgezicht en stadswapen van Rotterdam.

<http://collectie.museumrotterdam.nl/objecten/14464>; digitale collectie-database van Museum Rotterdam, inventarisnummer 14464: grijskleurige steengoed mineraalwaterfles uit het Westerwald, gemerkt SELTERS, circa 1775-1810.

<http://collectie.museumrotterdam.nl/objecten/14473>; digitale collectie-database van Museum Rotterdam, inventarisnummer 14473: bruinkleurige steengoed mineraalwaterfles uit het Westerwald, gemerkt SELTERS, circa 1800-1850.

<http://www.dutchrevolt.leiden.edu/dutch/symbolen/Pages/Vrijheidshoed.aspx>; website van de universiteit van Leiden, gewijd aan de Tachtigjarige Oorlog.

<http://www.mineralwasserkruege.homepage.t-online.de>; Duitse website gewijd aan merken op steengoed mineraalwaterflessen, mineraalwaterbronnen in Duitsland en literatuur over het desbetreffende onderwerp; opgesteld door een particulier.

<http://www.zilverenguldens.info/guldens/historie>; website gewijd aan zilveren guldens in Nederland.

BIJLAGE I

Catalogus van de keramiek
en het glas

DE OPBOUW VAN DE CATALOGUS

De verzamelde objecten van keramiek en glas zijn volgens het Deventer-systeem beschreven. De catalogus van deze rapportage is volgens een vaste indeling opgesteld die bij dit systeem gebruikelijk is. De objecten zijn per baksel en alfabetisch per vorm in de gebruikelijke volgorde geplaatst (Bitter, Ostkamp & Jaspers 2012, 7-8). Overigens is er bewust voor gekozen bij elkaar passende sets van koppen en schotels wel achter elkaar te plaatsen. Dit bevordert het gebruikersgemak van de catalogus. Sommige vormen van hetzelfde type komen vaker voor. Vanwege het variërend formaat, een enigszins afwijkende vorm of een variërende decoratie zijn identieke objecttypes meerdere malen in de catalogus geplaatst. Onder elk voorwerp is een catalogusblokje opgesteld. De betekenis van de nummers in de catalogusblokjes (1 t/m 9) wordt hieronder kort beschreven op de manier zoals dat door Bartels is gedaan (Bartels 1999, 519-520).

1a. Onder '1a' worden de archeologische projectcode en het vondstnummer genoteerd. Tussen haakjes staat het volgnummer zoals dat in de determinatiedatabase van het onderzoeksproject staat weergegeven.

1b. Bij '1b' is de context van de vondst beschreven, in dit geval is het gehele scheepswrak (OL79) één en dezelfde context. Tussen haakjes staat de datering van het vondstcomplex, in dit geval is dat het vermoedelijke jaar waarin het schip gezonken is.

2. Onder '2' is de code van het object in het Deventer-systeem verwerkt. De code bestaat uit baksel, vorm en type. Hieraan zijn soms nog letters of cijfers toegevoegd, daarmee wordt bijvoorbeeld een specifieke vorm van additieven (oren, stelen, etc.) of decoratie aangeduid.

3. Bij '3' is de objectdatering - de periode waarin de specifieke vormen van de voorwerpen werden gefabriceerd - weergegeven.

4. Onder '4' zijn de maten van het object vermeld. Deze maten zijn achtereenvolgens verdeeld in: maximale diameter zonder additieven, maximale hoogte zonder additieven en diameter van de voet van het voorwerp. Bij ontbrekende maten wordt er een '-' gezet.

5a. Onder '5a' staat het specifieke baksel voluit genoteerd dat het eerste deel van de code van '2' uitmaakt.

5b. Bij '5b' wordt de oppervlaktebehandeling beschreven, deze bestaat meestal uit een glazuur of engobe.

5c. Onder '5c' staan de decoraties die op het voorwerp zijn aangebracht. Ook wordt beschreven waar deze zich bevinden, van welke kleur ze zijn en eventueel welke techniek is toegepast.

5d. Bij '5d' zijn nog overige opmerkingen geplaatst, bijvoorbeeld: gebruikssporen, secundaire gebruikskennmerken en merken.

6a. Bij '6a' is de vorm van de bodem van het object beschreven.

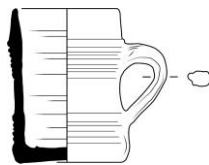
6b. Onder '6b' worden de additieven van het voorwerp genoemd, zoals: stelen, oren, hengsels en tuiten.

6c. Bij '6c' is vermeld in hoeverre het object nog compleet is, of het een fragment betreft en of deze archeologisch compleet is, dat wil zeggen: een intact profiel van bodem tot rand.

7. Onder '7' wordt de naam van het voorwerp gegeven, die de functie van het object verduidelijkt.

8. Onder '8' is de herkomst van het object beschreven. Bij sommige objecten kan een specifieke productiestad genoemd worden, bij andere objecten kan soms enkel de regionale of nationale herkomst genoteerd worden. Vooral bij glas is de exacte herkomst lastig te duiden.

9. Bij '9' wordt tenslotte de verwijzing naar eventuele gebruikte literatuur of naar vergelijkbare objecten genoteerd.

Opbouw catalogusblokjes keramiek

- 1a vondstnummer (volgnummer)
- 1b vondstcontext (complexdatering)
- 2 code van het type
- 3 objectdatering
- 4 afmetingen in cm (max. diam./hoogte/voet)
- 5a bakselgroep
- 5b glazuur/kleur
- 5c beschrijving van de decoratie
- 5d diversen
- 6a bodem
- 6b additieven
- 6c compleetheid
- 7 naam
- 8 productiecentrum
- 9 literatuur

- 1**
- 1a OL79-380 (AW_DEV-151)
 - 1b complex: OL79 (1796)
 - 2 s2-bek-11
 - 3 1700-1800
 - 4 6,3/8,2/5,8
 - 5a steengoed met glazuur en / of engobe
 - 5b zoutglazuur
 - 5c patroon van afwisselende horizontale ribbels langs de wand
 - 5d -
 - 6a standvlak
 - 6b lintoor, verticaal
 - 6c vrijwel compleet
 - 7 beker
 - 8 Duitsland, Westerwald
 - 9 -

- 2**
- 1a OL79-252 (AW_DEV-2)
 - 1b complex: OL79 (1796)
 - 2 s2-fle-9
 - 3 1790-1810
 - 4 9,0/29,0/9,0
 - 5a steengoed met glazuur en / of engobe
 - 5b zoutglazuur
 - 5c -
 - 5d bruinkleurig oppervlak; vingerindruk onder oor
 - 6a standvlak
 - 6b lintoor, verticaal
 - 6c compleet
 - 7 mineraalwaterfles
 - 8 Duitsland, Westerwald
 - 9 vgl. <http://collectie.museum-rotterdam.nl/objecten/14473>; vgl. Bartels 1999, 554 (cat. 107)

Tekeningen & Foto's: Wytze Stellingwerf

In deze catalogus is de keramiek en het glas afgebeeld op schaal 1:4 (tenzij anders vermeld).

1:2

1:2

- 3**
 1a OL79-335 (AW_DEV-3)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 s2-fle-9
 3 1790-1803
 4 10,0/29,0/9,5
 5a steengoed met glazuur en /
 of engobe
 5b zoutglazuur
 5c -
 5d bruinkleurig oppervlak;
 vingerindruk onder oor, gaatje
 in oor; H.D. op schouder:
 (H)essen (D)armstadt: Ems
 aan de Lahn
 6a standvlak
 6b lintoor, verticaal
 6c compleet
 7 mineraalwaterfles
 8 Duitsland, Westerwald
 9 vgl. <http://collectie.museum-rotterdam.nl/objecten/14473>;
www.mineralwasserkruege.homepage.t-online.de;
 vgl. Bartels 1999, 554 (cat. 107)

- 4**
 1a OL79-16 (AW_DEV-83)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 s2-kan-32
 3 1775-1825
 4 13,5/22,3/7,5
 5a steengoed met glazuur en /
 of engobe
 5b zoutglazuur
 5c -
 5d bruinkleurig oppervlak
 6b lintoor, verticaal
 6c compleet
 7 voorraadkruik / kan
 8 Duitsland
 9 -

- 5**
 1a OL79-219 (AW_DEV-1)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 s2-kan-32
 3 1750-1800
 4 17,0/29,0/9,5
 5a steengoed met glazuur en /
 of engobe
 5b zoutglazuur met ijzerengobe
 5c pantermotief
 5d voorzijde: A op de schouder
 6a standvlak
 6b lintoor, verticaal
 6c compleet
 7 voorraadkruik / kan
 8 Duitsland, Frechen / Keulen
 9 Gawronski *et al.* 2012, 269
 (cat. 943)

1:2

6	7	8
1a OL79-82 (AW_DEV-9)	1a OL79-375 (AW_DEV-5)	1a OL79-181 (AW_DEV-4)
1b complex: OL79 (1796)	1b complex: OL79 (1796)	1b complex: OL79 (1796)
2 s2-kan-32	2 s2-pot-7	2 s2-pot-9
3 1750-1800	3 1725-1800	3 1750-1800
4 24,0/34,5/13,0	4 15,5/19,0/10,0	4 9,5/9,7/6,8
5a steengoed met glazuur en / of engobe	5a steengoed met glazuur en / of engobe	5a steengoed met glazuur en / of engobe
5b zoutglazuur met ijzerengobe	5b zoutglazuur met kobaltblauw	5b zoutglazuur met kobaltblauw
5c pantermotief	5c kobaltblauwe lijnen langs	5c kobaltblauwe lijnen langs
5d voorzijde: Z of 2 op de schouder	rand en bodem, medaillon- applique op de schouder met	rand en bodem, ingestem- pelde rozet met kobaltblauwe
6a standvlak	twee grote harten en twee kleine	beschildering op buik
6b lintoor, verticaal	harten; rondom applique: gesti- leerde geschilderde bloemen	5d -
6c compleet	5d vingerindruk onder oor	6a standvlak
7 voorraadkruik / kan	6a standvlak	6b hengsel
8 Duitsland, Frechen / Keulen	6b lintoor, verticaal	6c vrijwel compleet
9 Gawronski <i>et al.</i> 2012, 269 (cat. 943)	6c vrijwel compleet	7 zeep- of zoutpotje
	7 voorraadpot	8 Duitsland, Westerwald
	8 Duitsland, Westerwald	9 -
	9 vgl. decoratie: Bartels 1999, 606 (cat. 283)	

9

- 1a OL79-380 (AW_DEV-158)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 s2-pot-10
- 3 1750-1800
- 4 11,0/13,0/9,0
- 5a steengoed met glazuur en / of engobe
- 5b zoutglazuur met kobaltblauw
- 5c kobaltblauwe lijnen langs rand en bodem, florale decoratie rond tuit met kerfgesneden bloemen en bladeren; *Federendes Blättchen* op de wand
- 5d kurk nog aanwezig in de tuit
- 6a standvlak
- 6b schenktuit
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 tuitpot
- 8 Duitsland, Westerwald
- 9 vgl. Bartels 1999, 607 (cat. 287)

10

- 1a OL79-74 (AW_DEV-225)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-bak-6
- 3 1750-1800
- 4 18,5/6,5/-
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, bodem ongegla-zuurd
- 5c -
- 5d gebruikssporen: bestekkrassen aan de binnenzijde en sterk beroet aan de bodem
- 6a driepoot
- 6b steel, plat (recht, geknepen)
- 6c vrijwel compleet
- 7 bakpan
- 8 Nederland, Bergen op Zoom
- 9 Gawronski *et al.* 2012, 275 (cat. 984)

11

- 1a OL79-338 (AW_DEV-246)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-bak-6
- 3 1750-1800
- 4 28,5/10,3/-
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, bodem ongegla-zuurd
- 5c -
- 5d dikke krassen in het glazuur, mogelijk ontstaan doordat objecten op elkaar zijn gevallen; gebruikssporen: bestekkrassen aan de binnenzijde en sterk beroet aan de bodem
- 6a driepoot
- 6b steel, plat (recht, geknepen)
- 6c vrijwel compleet
- 7 bakpan
- 8 Nederland, Bergen op Zoom
- 9 Clevis & Smit 1990, 175 (cat. 20)

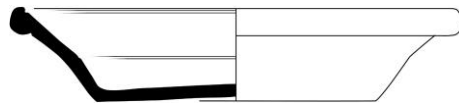

12

- 1a OL79-407 (AW_DEV-12)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-bor-3
- 3 1700-1800
- 4 22,5/5,5/9,5
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig: loodglazuur
- 5c -
- 5d glazuurvlekken aan de bodem op de standring; gebruikssporen: bestekkrassen aan de binnenzijde
- 6a standring, glad
- 6b -
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 bord
- 8 Nederland
- 9 -

13

- 1a OL79-275 (AW_DEV-181)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-bor-3
- 3 1750-1800
- 4 19,0/5,7/7,0
- 5a roodbakkend aardewerk met slibversiering
- 5b inwendig: loodglazuur met slib
- 5c slibversiering van witte klei met bruin gemarmerd patroon
- 5d glazuur deels afgebladderd; gebruikssporen: sterk beroet en resten van boekweit aan de bodem
- 6a standring, glad
- 6b -
- 6c vrijwel compleet
- 7 bord
- 8 Duitsland, Nederrijns gebied
- 9 vgl. Clevis & Kottman 1989, 94 (cat. 10.81); vgl. Gawronski *et al.* 2012, 278 (cat. 1001)

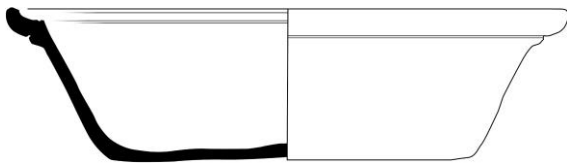

14

- 1a OL79-2 (AW_DEV-320)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-bor-7
- 3 1700-1800
- 4 27,0/4,2/13,3
- 5a roodbakkend aardewerk met slibversiering
- 5b inwendig: loodglazuur met slib
- 5c ringeloor: spiralen en golflijn rond het midden van wit slib en loodglazuur met koperoxide en mangaanoxide
- 5d glazuur grotendeels afgesleten
- 6a standvlak
- 6b -
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 bord
- 8 Duitsland, Nederrijns gebied
- 9 -

15

- 1a OL79-349 (AW_DEV-156)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-bor-12
- 3 1775-1825
- 4 24,0/4,9/14,8
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig: loodglazuur
- 5c patroon van verticale ribbels in de vlag; "springfeder"
- 5d gebruikssporen: bestekkrassen aan de binnenzijde en slijtage aan de bodem
- 6a standvlak
- 6b -
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 Duitsland
- 9 -

16

- 1a OL79-338 (AW_DEV-195)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-bor-13
- 3 1775-1825
- 4 31,0/8,2/18,5
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig: loodglazuur
- 5c patroon van verticale ribbels in de vlag
- 5d gebruikssporen: bestekkrassen aan de binnenzijde en slijtage aan de bodem
- 6a standvlak
- 6b -
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 bord
- 8 Duitsland
- 9 -

17

- 1a OL79-344 (AW_DEV-276)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-gra-47c
- 3 1750-1800
- 4 20,0/12,2/-
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig: loodglazuur
- 5c -
- 5d gebruikssporen: bestekkrassen aan de binnenzijde en sterk beroet aan de bodem
- 6a driepoot
- 6b steel, rond (recht)
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 steelgrape
- 8 Nederland, Bergen op Zoom
- 9 -

18

- 1a OL79-377 (AW_DEV-263)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-gra-47c
- 3 1750-1800
- 4 28,5/14,0/-
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig: loodglazuur
- 5c -
- 5d gebruikssporen: bestekkrassen aan de binnenzijde en sterk beroet aan de bodem
- 6a driepoot
- 6b steel, rond (recht)
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 steelgrape
- 8 Nederland, Bergen op Zoom
- 9 -

19

- 1a OL79-377 (AW_DEV-178)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-kan-8
- 3 1775-1825
- 4 14,0/10,8/6,5
- 5a roodbakkend aardewerk met slibversiering
- 5b loodglazuur met slib, bodem ongeglazuurd
- 5c inwendig: gedeeltelijke sliblaag van witte klei; uitwendig: slibversiering van gestileerde tulpen
- 5d gebruikssporen: inwendig aanslag op de bodem
- 6a standring, glad
- 6b worstoor, verticaal (geknepen)
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 melkpot / roompot
- 8 Nederland, Friesland
- 9 vgl. Clevis 2007, 143 (cat. 150)

20

- 1a OL79-338 (AW_DEV-187)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-kan-8
- 3 1775-1825
- 4 19,5/13,0/8,0
- 5a roodbakkend aardewerk met slibversiering
- 5b loodglazuur met slib, bodem ongeglazuurd
- 5c inwendig: gedeeltelijke sliblaag van witte klei; uitwendig: slibversiering van gestileerde tulpen
- 5d -
- 6a standring, glad
- 6b worstoor, verticaal (geknepen)
- 6c vrijwel compleet
- 7 melkpot / roompot
- 8 Nederland, Friesland
- 9 vgl. Clevis 2007, 143 (cat. 150)

21

- 1a OL79-371 (AW_DEV-162)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-kan-8
- 3 1775-1825
- 4 22,0/16,4/11,0
- 5a roodbakkend aardewerk met slibversiering
- 5b loodglazuur met slib, bodem ongeglazuurd
- 5c inwendig: gedeeltelijke sliblaag van witte klei; uitwendig: slibversiering van gestileerde tulpen
- 5d -
- 6a standring, glad
- 6b worstoor, verticaal (geknepen)
- 6c vrijwel compleet
- 7 melkpot / roompot
- 8 Nederland, Friesland
- 9 vgl. Clevis 2007, 143 (cat. 150)

22

- 1a OL79-338 (AW_DEV-216)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-kan-102
- 3 1700-1800
- 4 19,0/28,3/10,5
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig: loodglazuur; uitwendig: loodglazuur met mangaanoxide
- 5c concentrische groeven op de schouder en in het oor
- 5d gebruikssporen: slijtage aan de bodem
- 6a standvlak
- 6b lintoor, verticaal
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 schenkkan
- 8 Nederland, Gennepe
- 9 vgl. Mars 1991, 93 (afb. 74), 123 (cat. 69)

23

- 1a OL79-278 (AW_DEV-240)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-kmf-24
- 3 1750-1800
- 4 23,0/15,0/-
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b uitwendig: loodglazuur
- 5c -
- 5d gebruikssporen: licht beroet aan de binnenzijde
- 6a driepoot
- 6b twee nokkoren, horizontaal (doorboord); half-ronde ventilatiegaten en naar binnen staande nokkoren
- 6c vrijwel compleet
- 7 komfoor
- 8 Nederland, Bergen op Zoom
- 9 vgl. van der Meulen, Smeele 2005, 233 (afb. 18.2); vgl. Gawronski *et al.* 2012, 303 (cat. 1177) (N.B.: type r-kmf-19 uit Gawronski *et al.* 2012 moet zijn: r-kmf-24)

24

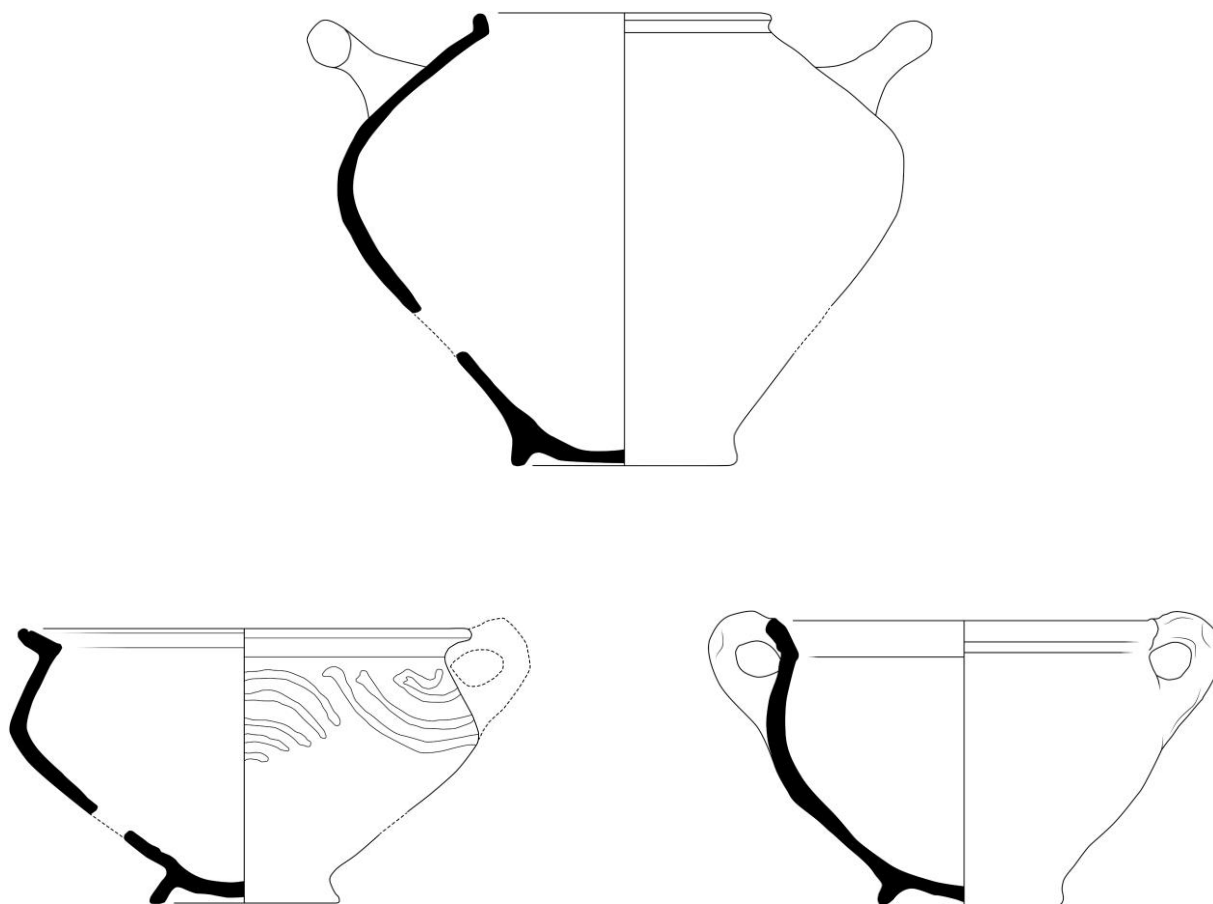
- 1a OL79-187 (AW_DEV-160)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-kop-4
- 3 1775-1825
- 4 11,5/7,6/6,0
- 5a roodbakkend aardewerk met slibversiering
- 5b loodglazuur met slib, bodem ongeglazuurd
- 5c inwendig: gedeeltelijke sliblaag van witte klei; uitwendig: slibversiering, ringeloor: golflijn
- 5d –
- 6a standring, glad
- 6b lintoor, verticaal (geknepen)
- 6c compleet
- 7 kop
- 8 Nederland, Friesland
- 9 vgl. Ostkamp & van Benthem 2004, 36 (cat. 10)

25

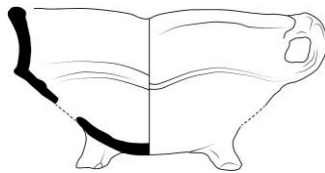
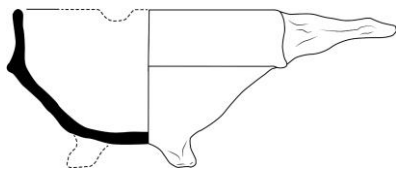
- 1a OL79-338 (AW_DEV-184)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-kop-4
- 3 1775-1825
- 4 12,5/8,6/6,3
- 5a roodbakkend aardewerk met slibversiering
- 5b loodglazuur met slib, bodem ongeglazuurd
- 5c inwendig: gedeeltelijke sliblaag van witte klei; uitwendig: slibversiering, ringeloor: golflijn
- 5d zeer donker baksel; gebruikssporen: kalkresten aan de binnenzijde
- 6a standring, glad
- 6b lintoor, verticaal (geknepen)
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 kop
- 8 Nederland, Friesland
- 9 vgl. Ostkamp & van Benthem 2004, 36 (cat. 10)

26

- 1a OL79-321 (AW_DEV-10)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 r-kop-4
- 3 1775-1825
- 4 15,0/9,6/7,5
- 5a roodbakkend aardewerk met slibversiering
- 5b loodglazuur met slib, bodem ongeglazuurd
- 5c inwendig: gedeeltelijke sliblaag van witte klei; uitwendig: slibversiering, ringeloor: liggende s'jes
- 5d rand versleten
- 6a standring, glad
- 6b lintoor, verticaal (geknepen)
- 6c compleet
- 7 kop
- 8 Nederland, Friesland
- 9 –

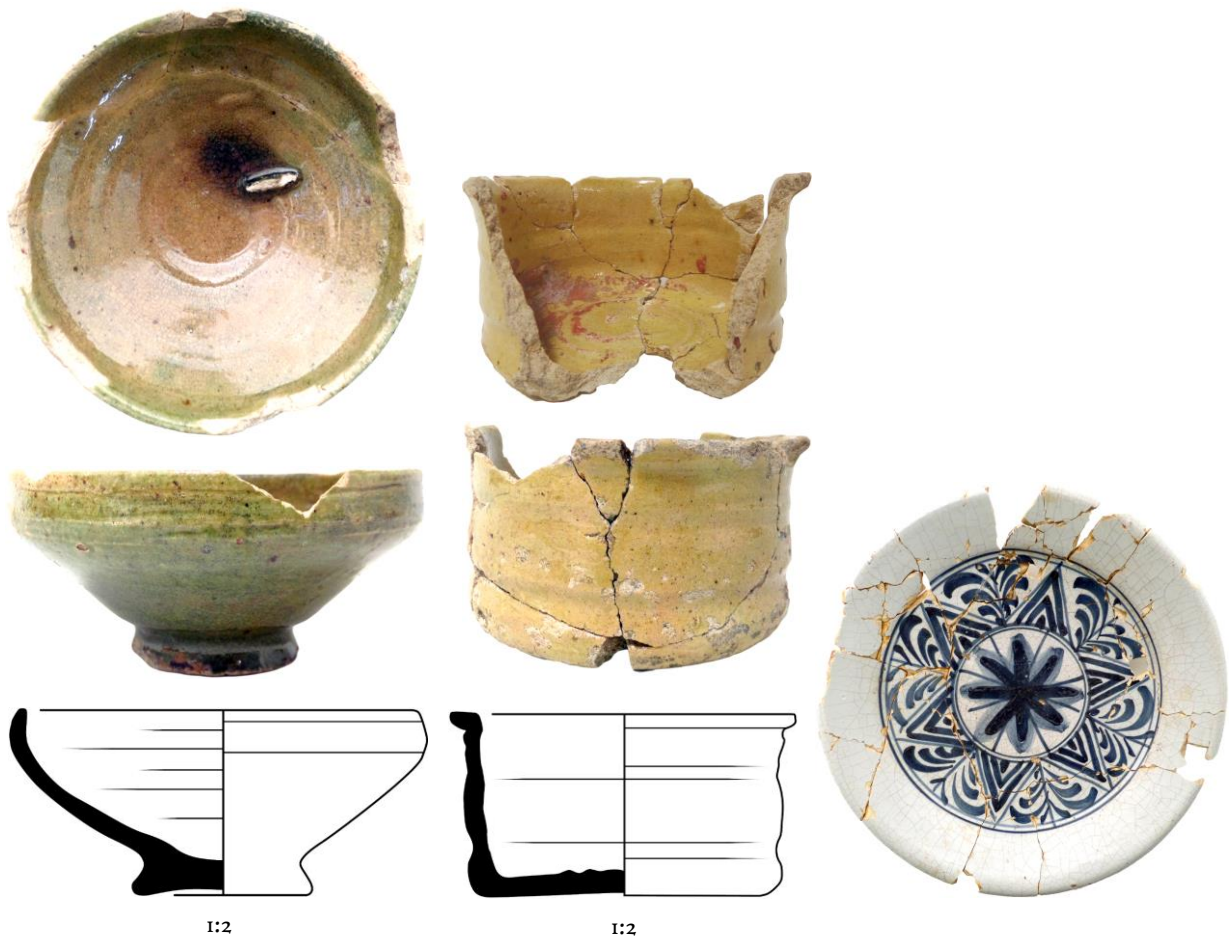
27	28	29
1a OL79-2 (AW_DEV-325)	1a OL79-292 (AW_DEV-310)	1a OL79-338 (AW_DEV-326)
1b complex: OL79 (1796)	1b complex: OL79 (1796)	1b complex: OL79 (1796)
2 r-pis-16	2 r-pot-3	2 r-pot-13
3 1750-1800	3 1700-1800	3 1700-1800
4 25,0/-/10,0	4 30,0/-/11,5	4 21,0/15,0/10,0
5a roodbakkerd aardewerk met slibversiering	5a roodbakkerd aardewerk	5a roodbakkerd aardewerk
5b loodglazuur met slib, bodem ongeglazuurd	5b uitwendig: loodglazuur	5b inwendig: loodglazuur
5c uitwendig: slibversiering, ringeloor: boogjes	5c -	5c -
5d gebruikssporen: inwendig lichte kalkaanslag aan de bodem	5d gebruikssporen: sterk beroet en beast aan de binnenzijde, bodem onberoet	5d gebruikssporen: bestekkrassen aan de binnenzijde en bodem licht beroet
6a standring, glad	6a standring, glad	6a standring, glad
6b worstoor, verticaal (geknepen)	6b twee worstoren, horizontaal (opstaand)	6b twee worstoren, horizontaal
6c fragment	6c fragment	6c fragment, compleet profiel
7 pispot	7 aspot / doofpot	7 voorraadpot
8 Nederland, Friesland	8 Nederland, Bergen op Zoom	8 Nederland
9 -	9 vgl. Jaspers, Kottman & Ostkamp 2010, 554 (cat. 117)	9 -

- 30**
 1a OL79-2 (AW_DEV-319)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 r-stk-3
 3 1700-1800
 4 15,0/8,5/-
 5a roodbakkend aardewerk
 5b loodglazuur
 5c -
 5d -
 6a driepoot
 6b steel, plat, (recht, geknepen)
 6c fragment, compleet profiel
 7 steelkom
 8 Nederland
 9 -

- 31**
 1a OL79-377 (AW_DEV-316)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 r-tes-2
 3 1750-1850
 4 17,0/-/-
 5a roodbakkend aardewerk
 5b loodglazuur
 5c -
 5d gebruikssporen: pootjes versleten
 6a driepoot
 6b lintoor, verticaal (geknepen)
 6c fragment
 7 vuurtest
 8 Nederland, Friesland
 9 -

- 32**
 1a OL79-278 (AW_DEV-222)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 r-tes-12
 3 1750-1850
 4 17,0/9,5/7,7
 5a roodbakkend aardewerk
 5b loodglazuur
 5c -
 5d -
 6a standing, glad
 6b lintoor, verticaal (geknepen)
 6c vrijwel compleet
 7 vuurtest
 8 Nederland, Friesland
 9 -

- 33**
 1a OL79-319 (AW_DEV-75)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 w-kop-26
 3 1700-1800
 4 10,7/4,9/4,5
 5a witbakkend aardewerk
 5b inwendig: loodglazuur;
 uitwendig: loodglazuur met
 koperoxide
 5c –
 5d aangebakken resten van rood-
 bakkend aardewerk aan de zij-
 kant en een fragment aange-
 bakken witbakkend aardewerk
 aan de binnenkant
 6a standvoet
 6b –
 6c vrijwel compleet
 7 kop
 8 Nederland
 9 –

- 34**
 1a OL79-17 (AW_DEV-383)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 w-zal-12
 3 1750-1800
 4 9,5/5,0/7,8
 5a witbakkend aardewerk
 5b loodglazuur
 5c –
 5d gebruikssporen: inwendig slij-
 tage en resten van dodekop
 (rode kleurstof)
 6a standvlak
 6b –
 6c fragment, compleet profiel
 7 zalfpot
 8 Nederland
 9 –

- 35**
 1a OL79-377 (AW_DEV-210)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 m-bor-3
 3 1775-1800
 4 22,0/3,8/8,5
 5a tinglazuuraardewerk: majolica
 5b inwendig: tinglazuur met
 kobaltblauw;
 uitwendig: loodglazuur
 5c op de spiegel: twee concentri-
 sche cirkels met daarbinnen
 een stervormig floraal patroon
 5d –
 6a standing, glad
 6b –
 6c vrijwel compleet
 7 bord
 8 Nederland, Harlingen
 9 vgl. decoratie: van den Akker
 2007, 51 (cat. 0112403)

36

- 1a OL79-377 (AW_DEV-213)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 m-bor-3
 3 1775-1800
 4 23,0/3,8/9,0
 5a tinglazuuraardewerk: majolica
 5b inwendig: tinglazuur met kobaltblauw;
 uitwendig: loodglazuur
 5c op de spiegel: twee concentrische cirkels met daarbinnen een floraal patroon
 5d –
 6a standring, glad
 6b –
 6c fragment, compleet profiel
 7 bord
 8 Nederland, Harlingen
 9 vgl. decoratie: van den Akker 2007, 52 (cat. 0112405)

37

- 1a OL79-327 (AW_DEV-76)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 m-bor-3
 3 1784-1812
 4 23,0/4,5/9,7
 5a tinglazuuraardewerk: majolica
 5b inwendig: tinglazuur met kobaltblauw;
 uitwendig: loodglazuur
 5c op de vlag: drie concentrische cirkels;
 op de spiegel: geschilderde bloem met bladeren
 5d –
 6a standring, glad
 6b –
 6c vrijwel compleet
 7 bord
 8 Nederland, Makkum
 9 vgl. decoratie: van den Akker 2007, 104 (cat. 0116818)

38

- 1a OL79-18 (AW_DEV-77)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 f-zal-1
 3 1700-1825
 4 10,0/6,0/9,5
 5a tinglazuuraardewerk: faience
 5b tinglazuur
 5c –
 5d –
 6a standvlak
 6b –
 6c fragment, compleet profiel
 7 zalfpot
 8 Nederland
 9 –

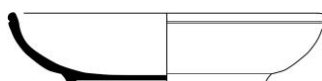
1:2

1:2

- 39**
 1a OL79-78 (AW_DEV-107)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 p-bor-6
 3 1750-1800 (*Qianlong*-periode)
 4 13,0/2,3/7,5
 5a Aziatisch porselein
 5b inwendig: veldspaatglazuur met ijzeroxide en bladgoud; uitwendig: veldspaatglazuur met ijzerengobe
 5c inwendig: bovenglazuur rode florale beschildering met goudaccenten, vogel in een tuin ("Melk en Bloed"); servetwerk aan de rand; uitwendig: 'zeemleerbruine' laag
 5d verf grotendeels versleten
 6a standring, glad
 6b –
 6c fragment, compleet profiel
 7 (thee)schotel
 8 China, Jingdezhen
 9 –

- 40**
 1a OL79-20 (AW_DEV-94)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 p-bor-6
 3 1750-1800 (*Qianlong*-periode)
 4 12,5/2,8/7,0
 5a Aziatisch porselein
 5b veldspaatglazuur met kobaltblauw
 5c inwendig: kobaltblauwe florale beschildering, bloemenvaas in een tuin met vlinder en kleed met een gestileerd dier, 'zeemleer' op de rand
 5d serviesset: hoort bij cat. 40
 6a standring, glad
 6b –
 6c fragment, compleet profiel
 7 (thee)schotel
 8 China, Jingdezhen
 9 vgl. van den Berg 2006, 35 (cat. 68)

- 41**
 1a OL79-129 (AW_DEV-84)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 p-kop-4
 3 1750-1800 (*Qianlong*-periode)
 4 7,7/4,4/4,0
 5a Aziatisch porselein
 5b veldspaatglazuur met kobaltblauw
 5c inwendig: kobaltblauwe florale beschildering, bloem in het midden, rand versierd met krullen en twee concentrische cirkels; uitwendig: kobaltblauwe florale beschildering, bloemenvaas in een tuin met vlinder en kleed met een gestileerd dier 'zeemleer' op de rand
 5d serviesset: hoort bij cat. 39
 6a standring, glad
 6b –
 6c vrijwel compleet
 7 (thee)kop
 8 China, Jingdezhen
 9 vgl. van den Berg 2006, 44 (cat. 95); vgl. Ostkamp & van Benthem 2004, 38 (cat. 16)

1:2

- 42**
 1a OL79-68 (AW_DEV-9)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 s3-kop-2
 3 1750-1800
 4 12,0/6,5/5,0
 5a industrieel steengoed (*brown stoneware*)
 5b zoutglazuur met ijzerengobe
 5c –
 5d –
 6a standring, glad
 6b –
 6c vrijwel compleet
 7 kop / spoelkom?
 8 Engeland
 9 vgl: Bartels 1999, 616 (cat. 323)
 (N.B.: type s3-kom-5 uit Bartels 1999 moet zijn: s3-kop-2)

- 43**
 1a OL79-377 (AW_DEV-204)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 iw-bor-3
 3 1765-1800
 4 17,0/3,8/10,4
 5a industrieel wit (*creamware*)
 5b loodglazuur
 5c richel onder de rand
 5d –
 6a standring, glad
 6b –
 6c vrijwel compleet
 7 bord
 8 Engeland
 9 Clevis & Smit 1990, 213 (cat. 169)

- 44**
 1a OL79-375 (AW_DEV-117)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 iw-bor-3
 3 1765-1800
 4 11,5/3,0/6,5
 5a industrieel wit (*creamware*)
 5b loodglazuur
 5c –
 5d serviesset: hoort bij cat. 45
 6a standring, glad
 6b –
 6c vrijwel compleet
 7 (thee)schotel
 8 Engeland
 9 –

1:2

1:2

1:2

45

- 1a OL79-191 (AW_DEV-115)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 iw-kop-1
- 3 1765-1800
- 4 5,5/3,2/2,7
- 5a industrieel wit (*creamware*)
- 5b loodglazuur
- 5c -
- 5d serviesset: hoort bij cat. 44
- 6a standring, glad
- 6b -
- 6c compleet
- 7 (thee)kop
- 8 Engeland
- 9 -

46

- 1a OL79-397 (AW_DEV-114)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 iw-kop-1
- 3 1765-1800
- 4 10,0/5,8/5,0
- 5a industrieel wit (*creamware*)
- 5b loodglazuur
- 5c -
- 5d -
- 6a standring, glad
- 6b -
- 6c vrijwel compleet
- 7 (koffie)kop
- 8 Engeland
- 9 -

47

- 1a OL79-71 (AW_DEV-124)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 iw-bor-3
- 3 1780-1800
- 4 10,5/2,8/6,2
- 5a industrieel wit (*pearlware*)
- 5b loodglazuur met kobaltblauw
- 5c inwendig: kobaltblauwe concentrische cirkel langs de rand met daarbinnen vijf guirlandes en een bloem in het midden.
- 5d serviesset: hoort bij cat. 48; schildersmerk: blauw c'tje aan de bodem
- 6a standring, glad
- 6b -
- 6c vrijwel compleet
- 7 (thee)schotel
- 8 Engeland
- 9 vgl. decoratie: Laan 2003, 87 (afb. 69)

- 48**
 1a OL79-196 (AW_DEV-132)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 iw-kop-1
 3 1780-1800
 4 6,0/3,9/3,0
 5a industrieel wit (*pearlware*)
 5b loodglazuur met kobaltblauw
 5c inwendig: kobaltblauwe concentrische cirkel langs de rand met een bloem in het midden. uitwendig: vijf kobaltblauwe guirlandes
 5d serviesset: hoort bij cat. 47; schildersmerk: blauwe streep aan de bodem
 6a standring, glad
 6b -
 6c vrijwel compleet
 7 (thee)kop
 8 Engeland
 9 vgl. Laan 2003, 87 (afb. 69)

- 49**
 1a OL79-8 (AW_DEV-136)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 iw-bor-3
 3 1780-1800
 4 11,2/3,2/6,2
 5a industrieel wit (*pearlware*)
 5b loodglazuur
 5c inwendig: onderglazuur blauwgekleurde transferprint: langs de rand een slinger met florale decoratie, in het midden een patriotistische voorstelling van de Hollandse maagd met lans en de vrijheidshoed, Bijbel en de Bataafse leeuw; in een banier de tekst: "Voor Vrijheid en Vaderland"
 5d serviesset: hoort bij cat. 50
 6a standring, glad
 6b -
 6c compleet
 7 (thee)schotel
 8 Engeland
 9 vgl. decoratie: Gawronski & Jayasena 2010, 20 (cat. 2)

- 50**
 1a OL79-71 (AW_DEV-138)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 iw-kop-1
 3 1780-1800
 4 6,5/4,9/3,6
 5a industrieel wit (*pearlware*)
 5b loodglazuur
 5c inwendig: onderglazuur blauwgekleurde transferprint: langs de rand een slinger met florale decoratie, in het midden de Bataafse leeuw met zwaard en pijlenbos; uitwendig: twee keer dezelfde voorstelling van de Hollandse maagd met lans en de vrijheidshoed, Bijbel en de Bataafse leeuw met banier.
 5d serviesset: hoort bij cat. 49
 6a standring, glad
 6b -
 6c compleet
 7 (thee)kop
 8 Engeland
 9 vgl. decoratie: Gawronski & Jayasena 2010, 20 (cat. 2)

- 51**
 1a OL79-260 (AW_DEV-120)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 iw-kop-1
 3 1750-1800
 4 5,9/3,6/2,6
 5a industrieel wit?
 5b loodglazuur
 5c –
 5d opgehoopt glazuur met groen pigment aan de bodem, aangebakken witte klei aan de zijkant
 6a standring, glad
 6b –
 6c compleet
 7 (thee)kop
 8 Engeland
 9 –

- 52**
 1a OL79-14 (AW_DEV-112)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 iz-dek-1
 3 1750-1800
 4 5,5/3,2/4,2
 5a industrieel zwart (*blackware*)
 5b loodglazuur
 5c bloemvormige knop
 5d hoort bij cat. 53
 6a –
 6b knop, stoomgat
 6c compleet
 7 deksel theepot
 8 Engeland
 9 Bartels 1999, 935 (cat. 1493)

- 53**
 1a OL79-14 (AW_DEV-110)
 1b complex: OL79 (1796)
 2 iz-the-3
 3 1750-1800
 4 10,0/9,3/7,0
 5a industrieel zwart (*blackware*)
 5b loodglazuur
 5c kronkelend oor
 5d –
 6a –
 6b vormoor, verticaal; tuit
 6c fragment, compleet profiel
 7 theepot
 8 Engeland
 9 –

Opbouw catalogusblokjes glas

- 1a vondstnummer (volgnummer)
- 1b vondstcontext (complexdatering)
- 2 code van het type
- 3 objectdatering
- 4 afmetingen in cm (max. diam./hoogte/voet)
- 5a bakselgroep
- 5b kleur/glassoort
- 5c beschrijving van de decoratie
- 5d diversen
- 6a bodem
- 6b additieven
- 6c compleetheid
- 7 naam
- 8 productiecentrum
- 9 literatuur

54

- 1a OL79-52 (GL_DEV-2)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 gl-fle-103
- 3 1750-1825
- 4 7,5/15,0/6,2
- 5a glas
- 5b bruingroen
- 5c -
- 5d vormgeblazen; kurk en originele inhoud nog aanwezig
- 6a opgestoken ziel met pontilmerk
- 6b -
- 6c vrijwel compleet
- 7 oliefles / apothekersfles
- 8 Duitsland of Nederlanden
- 9 -

55

- 1a OL79-396 (GL_DEV-3)
- 1b complex: OL79 (1796)
- 2 gl-fle-128
- 3 1750-1825
- 4 13,5/20,0/13,0
- 5a glas
- 5b bruingroen
- 5c -
- 5d vormgeblazen; kurk nog aanwezig
- 6a hoog opgestoken ziel met pontilmerk
- 6b -
- 6c vrijwel compleet
- 7 uivormige wijnfles, zgn. "Paardenhoef"
- 8 Nederlanden
- 9 Ostkamp & Kottman, in: de Boer, vanden Borre en Gerrets 2010, 318 (cat. 99)

BIJLAGE II

Tellijst Keramiek

TELLIJST KERAMIEK

Objecttype	n	MaxAE	MinAE	Functiecategorie	Herkomstland	Productiegebied
s2-	15	14	1	?	Duitsland	?
s2-bek-11	14	1	1	Drink- en schenkgerie	Duitsland	Westerwald
s2-fle-9	2	2	2	Drink- en schenkgerie	Duitsland	Westerwald
s2-kan-32	1	1	1	Opslagwaar	Duitsland	?
s2-kan-32	46	3	3	Opslagwaar	Duitsland	Frechen
s2-pot-7	43	1	1	Opslagwaar	Duitsland	Westerwald
s2-pot-9	22	1	1	Opslagwaar	Duitsland	Westerwald
s2-pot-10	51	1	1	Opslagwaar	Duitsland	Westerwald
r-	70	67	-	?	?	?
r-bak-	21	21	-	Voedselbereiding	Nederland	Bergen op Zoom
r-bak-6	126	5	5	Voedselbereiding	Nederland	Bergen op Zoom
r-bak-6	4	1	1	Voedselbereiding	Nederland	Friesland?
r-bor-3	10	1	1	Eetgerie	Duitsland	Niederrhein
r-bor-3	75	4	3	Eetgerie	Nederland	?
r-bor-7	21	1	1	Eetgerie	Duitsland	Niederrhein
r-bor-12	23	2	2	Eetgerie	Duitsland	?
r-bor-13	90	1	1	Eetgerie	Duitsland	?
r-gra-47c	129	4	4	Voedselbereiding	Nederland	Bergen op Zoom
r-kan-?	2	2	-	?	Nederland	Friesland
r-kan-8	535	11	10	Voedselbereiding	Nederland	Friesland
r-kan-102	65	1	1	Drink- en schenkgerie	Nederland	Gennep
r-kmf-24	68	2	2	Voedselbereiding	Nederland	Bergen op Zoom
r-kop-4	60	5	5	Eetgerie	Nederland	Friesland
r-pis-5	59	1	1	Sanitair	Nederland	Friesland
r-pot-?	1	1	1	Opslagwaar	Nederland	?
r-pot-2?	36	1	1	Opslagwaar	Nederland	Friesland
r-pot-3	111	1	1	Opslagwaar	Nederland	Bergen op Zoom
r-pot-13	46	1	1	Opslagwaar	Nederland	?
r-stk-3	26	1	1	Voedselbereiding	Nederland	?
r-tes-2	31	1	1	Verwarming	Nederland	Friesland
r-tes-12	11	1	1	Verwarming	Nederland	Friesland
w-	1	1	1	?	?	?
w-kop-26	3	1	1	Eetgerie	Nederland	?
w-zal-?	1	1	1	Verzorging	Nederland	?
w-zal-12	13	1	1	Verzorging	Nederland	?
m-bor-3	90	3	3	Pronkstukken	Nederland	Friesland
f-bor-?	3	3	2	Pronkstukken	Nederland	?
f-zal-1	26	1	1	Verzorging	Nederland	?
p-bor-6	227	81	7	Drink- en schenkgerie	China	Jingdezhen
p-kop-4	98	13	6	Drink- en schenkgerie	China	Jingdezhen
s3-kop-2	3	1	1	Eetgerie	Engeland	?
iw-bor-3	19	1	1	Eetgerie	Engeland	?
iw-bor-3	92	25	11	Drink- en schenkgerie	Engeland	?
iw-kop-1	69	42	11	Drink- en schenkgerie	Engeland	?
iz-dek-1	1	1	1	Drink- en schenkgerie	Engeland	?
iz-the-3	34	1	1	Drink- en schenkgerie	Engeland	?
TOTAAL	2494	336	104	-	-	-

BIJLAGE III

Keramik vondstverspreiding
in scheepswrak OL79

Legenda

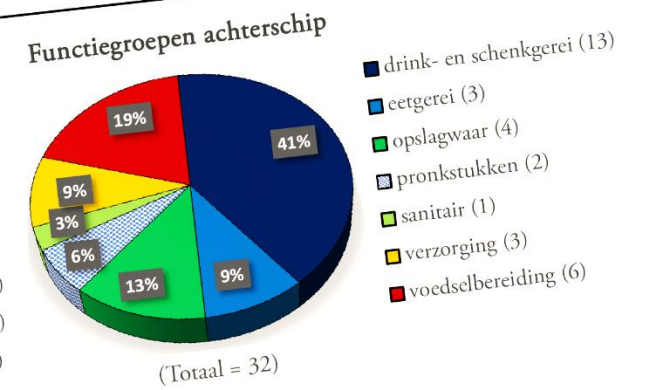
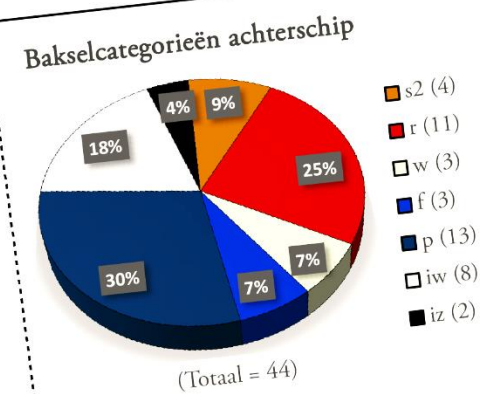
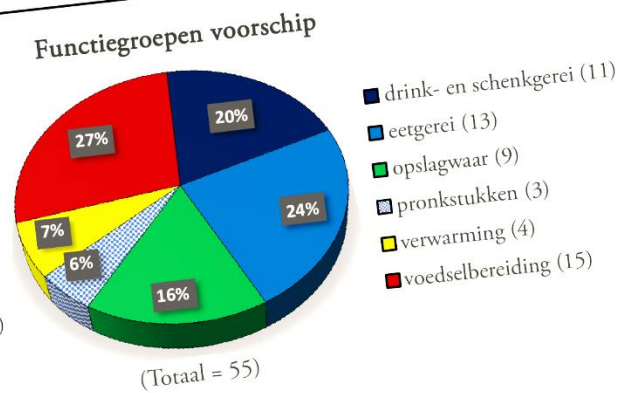
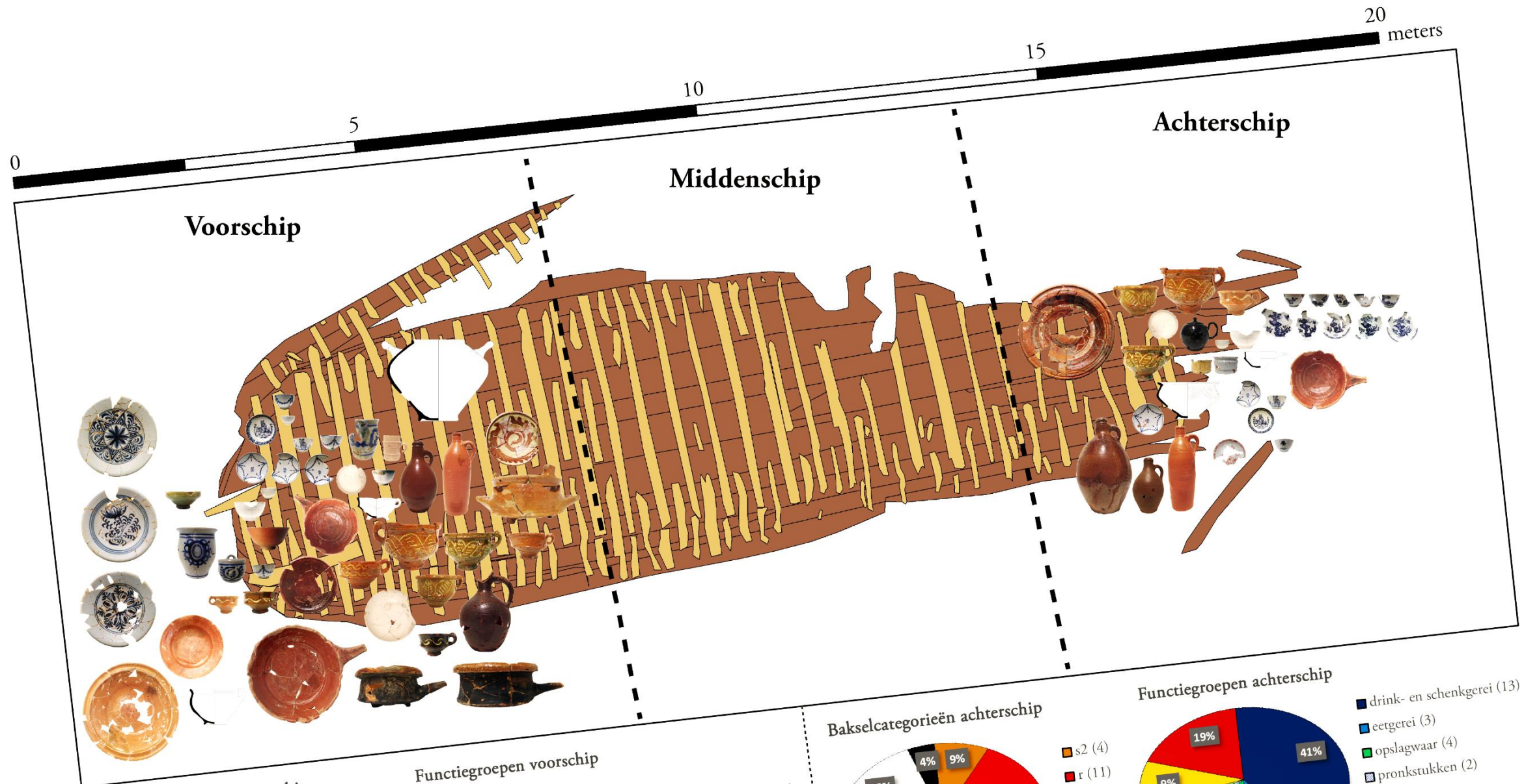
- + Vaste punten
- Putrand
- Spanten
- Huid

BIJLAGE III

Keramik vondstverspreiding in scheepswrak OL79 met de verhoudingen in bakselcategorieën en functiegroepen

Plattegrond van het schip met dank aan Yfinius van Poppe, Universiteit van Groningen

N.B.: De hoeveelheden bij de cirkeldiagrammen zijn gebaseerd op het Minimaal Aantal Exemplaren, het totale MinAE van de bakselcategorieën bestaat uit 104, en het MinAE van de functiegroepen bedraagt: 87. Het MinAE van de bakselcategorieën is het daadwerkelijke minimaal aantal objecten uit het scheepswrak wat is vastgesteld (zie ook fig. 4.1 & 4.3).